

REVISTA ISTORICĂ

Anul al XIII-lea, N-le 1-3.

Ianuar-Mart 1927.

DĂRI DE SAMĂ
DOCUMENTE ȘI
NOTIȚE
PUBLICATE
DE
N. IORGA
cu concursul
mai multor specialiști

SUMARIUL :

- Dr. I. Lepși* : Bizone (după observații proprii)
N. Iorga : Încă un călător german la noi : Paul Körnbach.
Dr. Valeriu Bologa : † Dr. Gheorghe Crăniceanu, istoriograf al medicinei românești.
 Traducerea latină a versurilor lui Halici
 "cătrepăpai."
C. C. Giurescu : Despre „sirac și „siromah” în documentele slave muntene.
N. Iorga : Cea mai veche antologie românească în limba franceză.
Sever Zotta : O colecție veche de spițe de neam.
Aurelian Sacerdoțeanu : Un document românesc de la Radu Șerban Voevod din 1610.
Sever Zotta : Lămuriri despre comunicarea : „Pușca Hatmanului Sandu Buhuș ?”
P. P. Panaitescu : Sfârșitul lui Constantin Șerban Cîrmul.
N. Iorga : Un Evreu turcesc despre țerile noastre în secolul al XVIII-lea (urmare).
 Documente de *N. Iorga* și *T. G. Bulat*.
 Dări de samă, Cronică și Notițe de *N. Iorga*.

1927

TIPOGRAFIA „DATINA ROMÂNEASCĂ”, VĂLENI-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Sibiu

E. 477

E. 477
786

Prețul 25 Lei.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

Bizone

(după observații proprii)

de dr. I. Lepși, Orăștie.

„Fuit hic Bizone,
motu terrae inter-
cidit”.

(Mela, *Chorogr.*, II, 2.)

La fermul Cadrilaterului, cu vre-o 2 kilometri spre Sud-Est de actualul orașel Cavarnea, se ridică în fața Mării Ciragmanul, un promontoriu de vre-o 120 metri înălțime. Această înălțime e autohtonă, aparține podișului dobrogean, de acesta din urmă este însă despărțită la Nord prin adîncă vale a unui pârâu. Dacă nivelul Mării Negre s'ar ridica cu vre-o 10-12 metri, atunci Ciragmanul n'ar forma decît o mică peninsulă, legată de podișul dobrogean numai la Vest. În răsăritul dealului, prăpastia coastei e întreruptă prin valea pârului cavarnean, la a cărui vărsare sînt situate cele cîteva clădiri ce reprezintă portul Cavarnei.

Înainte erei creștine, Ciragmanul forma un larg platou ce se întindea mult mai spre Miazăzi, pînă acolo unde azi morunul își caută hrana printre pădurile de alge marine submerse. Pe acest platou ca și în locul actualului port cavarnean era situat orașul Bizone, un așezămînt grecesc, în floare poate pe timpul lui Socrate sau chiar și mai de timpuriu.

Trei învățați ai evului vechiu, Plinius¹, Mela² și Strabon³, amintesc în scrierile lor numele orașului și peirea printr'un cutremur. O singură zicere și alții e totul ce ne spun despre Bizone. Astfel locul tragic a ajuns pradă uitării: peste două milenii tăcere și nicio amintire.

¹ *Nat. hist.*, IV, 18: „Bizonem terrae hiatus raptam”.

² Pomponius Mela, *Chorographia*, II, 2 (vezi motto).

³ Strabon: „Βαζώνη ἕως κατέποδα πολὺ μέρος ὑπὸ σεισμῶν”.

În anii 1923-5 mi-am avut domiciliul la Coasta de Argint, unde printre alte studii m'am ocupat la fața locului și cu cercetări asupra Bizonei, cercetări ce prin firea lucrului mai întâiu trebuiau să fie geologice spre a constata înainte de toate ce anume proporții a avut catastrofa seismică suferită de acel oraș. Citeva dintre concluziile la care am ajuns le redau în prezenta contribuție.

Precum am spus mai sus, Bizone era situat parte pe Ciragman, parte jos în vale, unde cu siguranță era așezat și portul. Orașul avea o lungime vest-estică de vre-o 2 kilometri și o lățime nord-sudică de aproximativ $\frac{1}{2}$ kilometru. În total vor fi fost vre-o 500 case cu 5.000 locuitori, deci un așezământ destul de mare pentru acele vremuri.

Urme distincte de clădiri azi nu mai există, de oare ce locuitorii vecini în timpurile mai recente, și mai ales în ultimele decenii, au folosit toate pietrele pentru construcții noi. Numai în două locuri soarta a fost mai favorabilă acestor urme. Jos, la țărmul Mării, la poala pantei de Sud-Est a Ciragmanului a mai persistat ruina unei clădiri, din care însă n'a rămas decât colțul de Nord-Vest al unei încăperi a cărui folosință de odinioară se arată de tot problematică. Tuburi de lut ars și canale înguste se întind supt nivelul pardoselei, divergent în diferite direcții, fără să se poată constata unde se sfârșesc. Ruina stă pe pământ autolilan, răzimată de panta dealului din care vin trei canale orizontale convergente. Canalele acestea se deschid într'o cămăruță dreplunghiulară, din care două canale pleacă în direcții opuse, mai întâiu orizontal, apoi vertical în sus spre pardoseală, însă, pe cât se vede, fără să ajungă pe aceasta din urmă. Continuările sunt deja distruse, ceea ce se va întâmpla în cel mai scurt timp și cu acest rest de ruină: pe timp furtunos valurile mării subminează blocul zidit, încât în curând se va prăbuși în Mare, care va sfârși opul de distrugere.

Pcate că ruina în chestie să fie urma unei băi; această presupunere însă nu este decât o ipotesă, de oare ce canalele verticale în acest sens deocamdată nu se pot explica, nu li se poate arăta vre-un rol. Presupunerea mea ipotetică se bazează înainte de toate pe prezența de curând a unui jilip de piatră, semi-cilindric, cam la mijlocul înălțimii canalului vertical estic, însă fără vre o comunicație cu acesta: era zidit cu scurgerea

în spre Mare; azi acest jilip nu mai este; a căzut în 1924. Ruina e construită din blocuri de piatră, rotunjite prin activitatea Mării, apoi din cărămizi de lut ars roșu, blocuri de calcar cioplite patrunghiular cu exactitate mare; tencuiala e roșie. Pardoseala e formată din lespezi supjiri de piatră.

A doua urmă e un mormînt așezat pe panta de Est a Caragmanului, construit patrunghiular din prisme enorme de piatră, grație căror greutatea a putut să reziste pînă azi vandalis-mului localnicilor. Mormîntul e lung de vre-o doi metri și pe jumătate atît de înalt. După spusele unor localnici demni de încreștere, intrarea a fost închisă printr'o mare placă de piatră, prinsă cu fier (bronz?). În interiorul mormîntului s'au găsit resturile unui schelet și un vas cu fărîmă. Nu se găsește nicio inscripție.

Aceste două ruini sînt singurele urme ale unei splendori ce a existat pe vremuri.

* * *

În regiunea Cavarnei cutremurele se produc destul de des. Prin întrebările sistematice, pentru anii 1871-1924 am putut să dovedesc vre-o optspre-zece mișcări macrosismice, dintre care vre-o cinci (după scala de Mercalli-Sieberg) au avut puterea 5-9, cea ce corespunde unei accelerațiuni de 50-100 mm. sec. Astfel la cutremurele din 1891, 1901 și 1913 s'au dărîmat clădiri, la cel din 1901 s'au prăbușit toate clădirile din portul Cavarnei, fiind construite pe aluviuni, ba chiar și farul de la Caliacra a căzut de la vre-o 50 metri înălțime în Mare, d'împreună cu fragmentul de platou pe care era construit.

Despre un cutremur puternic ce s'a ivit în anul 543 d. Hr., și care a fost urmat de puternice inundațiuni în părțile Balcului și ale Varnei, istorisesc Malalas și Theophanes.

O asemenea catastrofă, însă una de proporții cu mult mai mari, a nimicît orașul Bizone. Pe Caragman, pe atunci un podiș cu mult mai spațios decît azi, era probabil așezată cea mai frumoasă parte a orașului, acropola. În apusul Bizonei, deci acolo unde de pe podișul continuu al Dobrogei era singurul acces la oraș, existau cîteva ziduri, probabil și șanțuri de apărare, ce au traversat platoul. Diguri de pietre ni indică azi situația zidurilor apusene ale Bizonei, așezate în linii paralele la distanțe egale. Cea mai mare parte din circumferința acropolei

era de sine destul de bine apărută prin pantele înclinate cu vre-o 40-60°. Calea principală ce ducea spre acropolă, începea probabil în port, încunjura în formă de semicerc mai întâiu clina de Est a Ciragmanului, apoi cea de Nord, până ce ajungea platoul. După spusele localnicilor de astăzi, în exteriorul acestui drum, în secolul trecut ar mai fi fost urma unui zid gros de patru metri, aceasta însă numai la Nord, unde cutremurul n'a pricinuit alunecări de roci. Înaintea începutului erei creștine, un cutremur de putere extraordinară a cauzat simultan trei alunecări în masă, dintre care două din Ciragman, iar a treia din dealul opus, numit azi Ceair-Burun.

1) Partea de sud a Ciragmanului, pe o întindere de aproximativ un kilometru lungime, s'a desprins din deal și a alunecat în jos dimpreună cu o mare parte din nenorocitul oraș; direcția acestei alunecări era spre Sud-Vest. Masele, originare din suprafața podișului, au parcurs până în Mare un drum poate chiar mai mare de jumătate de kilometru, străbătând în cîteva puține secunde o distanță verticală de vre-o 120 de metri.

Este probabil că și în Sudul Ciragmanului să fi fost clădiri de-ale Bizonei, aceasta deocamdată însă nu se poate constata, de oare ce partea aceea e îngropată supt brecciile alunecării. Volumul de roci alunecate l-am calculat la aproximativ 1.000.000 metri cubi, deci cam de trei ori cît a căzut la Airolu. Înclinația se poate aprecia la 40°. La ce depărtare în Mare au alunecat masele nu se mai poate stabili, de oare ce abraziunea marină a distrus o mare parte din ele, așa încît în partea de Est a lor țermul a ajuns iarăși până la roci autohtone.

2) A doua masă de alunecare își avea obârșia asemenea din Ciragman, dintr'a cărui parte răsăriteană vre-o 150.000 metri cubi de stîncă, alunecînd spre Est, au îngropat o a doua parte a Bizonei. Această masă, alunecînd, n'a format o breccie altă de neregulată ca în sudul dealului, ci și-a păstrat în majoritate stratificația paralelă. Aici rocile, izbindu-se de fundul văii, au ajuns într'o înclinație de circa 50° Vest. Numai partea basală și cea de la suprafață au format breccii. Puterea imensă cu care s'a lovit masa se arată din faptul că s'a îngropat până la cel puțin doi metri adîncime în fundul Mării, păstrîndu-și însă stratificația. Lungimea văii parcurse de de stînci o apreciez la vre-o jumătate de kilometru, unghiul la 30°.

3) A treia masă se rupse, cum am zis mai înainte, din panta de Vest a Ceair-Burunului, cum se chiamă marginea podișului antohton din stînga pîriului Carama. Aici 60.000-300.000 meiri cubi au alunecat spre Vest-Sud-Vest, acoperind ce mai rămăsese din portul bizonean, parcurgînd un drum de vre-o jumătate de kilometru supt un unghiu de circa 10° .

Precum se vede catastrofa Bizonei a fost triplă. Imprejurări tectonice și sismice extrem de nenorocite s'au unit, încît putem zice că din tot orașul n'a mai rămas nimic. Avem un Herculanium și Pompei în măsură mai mică. Faptul că Mela, Strabon și Pliniu nu ni redau niciun amănunt, mă face să cred ca Bizone a pierit mult timp înaintea lui Hristos și că, deci, catastrofa a fost altă de „complectă” încît poate că nici n'au fost decît foarte pușini Bizoneni supravieșuitori cari să fi dus știrea în alle părți.

Alți Ciragmanul, cît și Ceair-Burunul au stratificație orizontală ; cu alți mai uimitoare sînt cele trei alunecări. La cele ale Ciragmanului se găsesc însă suprafețe (oglinzi) de alunecare, la Ceair-Burun par a lipsi.

După calcule și aprecieri toată opera de distrugere a Bizonei n'a durat niciun minut. Într'o clipă gravitația a distrus ceia ce mii de oameni construiseră în munca de decenii. Forța chinetică a masselor de alunecare a fost altă de pulernică, încît încurcata breccie, originară din roci regulat stratificate, a ajuns o rocă surprinzător de compactă din care un os de 30 cm. lungime cu ciocanul n'a putut fi scos decît după o jumătate de oară de lucru energetic, cu toate că nu era decît lut și loes, în care era așternut osul.

Pe podișul Ciragmanului găsim numeroase blocuri de piatră, resturile unor clădiri antice. Vre-o 100-200 gropi largi însă pușin adinci ni indică locurile caselor de odinioară ; unele dintr'aceste gropi probabil că au fost săpate de oameni căutători de „comori”. Fragmente de vase de lut ars pe aici se găsesc dese ori ; inscripții lipsesc însă. Cioburile sînt originare din vase mici de vre-o 1-5 litri ; am găsit însă și bucăți ce indică oale de vre-o 2 metri diametru. De altfel suprafața platoului n'are nimic deosebit.

Mai interesante sînt depozitele alunecate. În sudul Ciragmanului, printre breccii, găsim adese ori cuiburi de cenușă și căr-

buni de lemn, rămășițele unor focuri. Scoici de midii, oscioare de pești și oase de vite cornute sînt resturile de mîncări. Fragmente de vase sînt numeroase, însă atît de mici încît nu permit să se cunoască forma originară a vaselor. N'am găsit niciodată cioburi cari să fi avut măcar jumătate dintr'un vas întreg. Catastrofa toate le-a nimicit și le-a zdrobit. Pe cioburile originare din păreții vaselor, niciodată n'am găsit inscripții; în schimb pe cîteva torși semne și cuvinte grecești presate.

Pe cînd în Sudul Ciragmanului masele alunecate sînt dezvoltate mai ales în sens vertical, așa încît din adîncul lor numai cu greu vom putea să găsim cîte ceva din resturile Bizonei, celelalte două mase ce au alunecat spre nord sînt așternute mai ales în sens orizontal, încît pe aici mai ușor și mai des se găsesc antichități.

Sîncile ce au alunecat de pe Ciragman spre Est conțin, ca și cele de la Sud, cioburi, cenușă, cărbuni de lemn, vase, etc.; în ele s'au găsit și obiecte de mai mare valoare științifică.

La săparea temeliei pentru moara „Ciragman“, a cărui basă a ajuns pînă supl masele alunecate, s'a dat de o brutărie (?) antică, din care rămăseseră o parte din ziduri. Într'un părete era o scobitură ce conținea un mic vas de sticlă, avînd forma unei păsări. Unul dintre lucrători a băut din lichidul ce-l conținea acel vas. După spusele acestui om, în vas ar fi fost un „cognac foarte tare“; probabil vin de 2.000 de ani. În apropierea brutăriei s'au mai găsit schelete mari omenești și vase antice cu inscripții grecești. Aproape de acest zăcămint s'a dat de vase întregi, dintre care cîteva și anume candelă de forma clasică, le-am văzut și eu.

La cîțiva metri asupra Mării, din poala Ciragmanului se ivește un izvor bogat de la care, după cele auzite, ar fi început un apeduct de tuburi cilindric de lut ars. Un al doilea apeduct, asemănător celui d'întăiu, era situat în stînga pîrului Cavarnei, paralel cu acesta. În susul confluenței celor două pîraie, și azi încă există cîteva izvoare bogate din care probabil că s'a alimentat apeductul amintit mai la urmă.

Afară de diferite fragmente mici, printre masele alunecate s'au găsit bucăți din reliefuri clasice, sculptate în marmoră, diferite inscripții, dintre care capătul de sus al unei colonne arată cu-

vintele: ἀγαθὴ ἐβχῆ („bunului noroc“), capul unei statuete reprezentând o Grecoaică ș. a.

Pe panta de Sud-Est a Ciragmanului, acolo unde prin cutremur n'au fost deplasate decât rocile de la suprafață, la diferite înălțimi se găsesc câteva peșteri lucrute de oameni. Întrările în aceste peșteri în prezent sînt mai mult sau mai puțin astupate prin lut și grohotiș. Aceste peșteri, dintre care cea mai mare cunoscută mie n'are decât vre-o 15 metri adîncime și 4 metri înălțime, reprezintă pentru antichitate, care era lipsită de unelte mai bune, o muncă respectabilă. În solul uneia din aceste peșteri, găsim săpat un fel de vas mare, așa-zicînd autohton, lucrat numai în interior, cu mare precisiune. Conținutul poate să fie apreciat la 1 metru cub. Presupun că era un rezervoriu pentru cereale sau apă. Un vas asemănător exista până în 1925 și la poala Ceair-Burunului, în tot.casul ca ultima rămășiță a unei peșteri; în August 1926 acesta dispăruse acum. Obiectele făcute din metal nu găsim decât foarte rar, d. e. vîrfurile unei lănci de bronz. După furtuni Marea din cînd în cînd aruncă la ferm monete de aur grecești.

In evul vechiu litoralul Dobrogei dintre Ecrene și Sabla era mai bine locuit decât se crede de obște. Pe acest litoral erau următoarele așezăminte: Dionysopolis (în locul actualului Balci), Bizone în locul portului Cavarnei, Tirizis, pe peninsula Caliacra, și încă vre-o cinci localități, descoperite de mine, până acum necunoscute, dintre care una la Sud-Vest de actualul sat Suiciucul-Turcesc¹. Despre celelalte voi comunica într'alt loc². Cred că pot indica locul vechiului Portus Carum, sau al Heracleei.

Pămîntul litoralului Ecrene-Șabla adăpostește multe valori arheologice și istorice. Cînd în această regiune se vor face săpături, cred că se vor face descoperiri valoroase și nebănuite, care vor dovedi că acest colț al pămîntului românesc era cel d'întăiu atins de cultura epocii clasice.

¹ Antîmunte în lucrarea mea „Coasta de Argint“ (Analele Dobrogei), 1925.

² „Monografia litoralului Ecrene și Sabla“ (supt tipar).

Încă un călător german la noi: Paul Körnbach.

„Studien über französische und daco-romanische Sprache und Literatur, nebst einem Anhang, enthaltend historische, statistische, geo- und ethnographische Skizzen über die Moldau von Paul Körnbach, öffentlichem Lehrer der deutschen, französischen und slavonischen Sprachen und Inhaber einer öffentlichen Schule für diese Sprachen“ (Viena 1850).

Iată de sigur o carte de care, până la o citație a admirabilului tânăr învățat Tagliavini, n'a vorbit nimeni până acum.

Începînd cu o prefață francesă dedicată lui Grigore-Vodă Ghica, un protector ca și „tatăl său și toată augusta sa familie“ în timpul petrecerii la Iași a autorului, și cu o alta germană, din Septembrie 1848, care vădește un studiu de zece ani în domeniul limbilor romanice comparate și afirmă tare caracterul romanic al limbii noastre, cartea se ocupă întâiu cu o competență cîștigată prin lungi lecturi de limba și literatura francesă. Cercetarea e plină de originalitate, ca una care se ocupă de lexicografie, de ortografie, gramatică, pentru a trece apoi la „retorică, poetică, stilistică, estetică și istorie literară“.

Partea a doua, care ne privește, începe cu note istorice despre originile noastre. Apoi se subliniază caracterul «vulgar» al latinei prefăcute în românește. El caută să distingă chiar deosebite resturi dialectale. Se stabilește că „numirile uneltelor de casă, de plugărie și a multor alte obiecte ale vieții sociale sînt de origine pur latină, ba chiar, în cea mai mare parte, s'au păstrat neschimbate, așa cum au venit din gura colonisatorului roman“ (p. 99). Condamnă purismul care a invadat «de pe la 1832» și împarte pe reprezentanții tendinței în *doctrinariii* din Ardeal, Bucovina, Banat, *jeunes Roumains* din Principate, cu cultură apuseană, și *conservativii* cari numai la oarecare vîrstă au văzut străinătatea. Unii «purifică» latin, alții frances, cei din urmă — slav.

Invocă în sprijinul criticii sale ziarul Hurmuzăcheștilor *Bucovina*. Numai un dicționar și o gramatică pot stabili unitatea acestui «idiom frumos și cu bun sunet»; Ghica, fost secretar de Stat și membru al „Epitropiei învățăturilor publice“, care a lucrat cu „învățăutul și spiritualul“ N. Suțu, ar putea face la

Iași o Academie de științe în acest scop. Ca membri el recomandă pe Negruzzi, Negri, Eliad, Asachi, Kogălniceanu, Alecsandri, Suțu însuși, N. Ghica, A. Aslan (*sic*), Laurian, Cipariu, D. Hurmuzaki (*sic*), Bariț și Bălcescu, — în această ordine. Lipsa de dialecte (dar el știe și de „Cușovlahi“, excluzându-i) ar ajuta lucrul.

Literatura e împărțită în veche și nouă, cea d'întăiu începînd cu veacul al XV-lea și anume cu Cazanica de la Brașov. E vorba de Cantemir. În epoca nouă atribuie „vestitului satiric și humorist“ Negruzzi pe *Iorgu de la Sadagura*. Îi plac cîntecele lui C. A. Rosetti, care au devenit populare în Principate și în Ardeal, și citează *A cui e vina?*, din 1839, poeziile închinat sexului frumos și traducerea lui „Manfred“. Constată însă superioritatea lui Asachi și Alexandrescu, după cari vin, cu foile lor, Eliad, Bariț și Cipariu, cu revista lor Laurian și Bălcescu, pentru a se cobori apoi în trecut cu Petru Maior, *Ioan Șincai*, Samuil Clain, Gheorghe Lazăr, Vasici Ungurean și Mihai Kogălniceanu. Peste *Chants du Danube* ale lui Corradini se trece la Alecsandri, Negri, Gusti, Sion, Miloș, „Gizee, Albinetz“ și Samuil Botezat, „Mitarbeiter am daco-romanischen Konversations-Lexikon“.

În ce privește limba, ea are «picantul, spiritul și sarcasticul prozei franceze, alintarea, durerea, melancolia, elegia și erotica poeziei spaniole și italiene», „puterea, pateticul, bărbăția, energia, malestarea și sublimul maicii latine“. Și anume doctrinarii au accent latin în Ardeal, «demnitate, serioșitate, erudiție»; cei din Principate „spirit, sarcasm și humor adevărat etic“, *marotism, style badin*. E și deosebire de educație. Se pomenesc apoi ziarele.

Adausul descrie Moldova supt raportul istoric, geografic și statistic. Ajunge până la Mihai Sturdza, acusat de apăsări și stoarceri, «pe drept ori pe nedrept, asta n' o știm». Pe locuitorii îi descrie ca indolenți și desprețuitori ai meșteșugurilor (școala de meserii nu reușește, cum a văzut-o în 1842). Dar arată aplecarea către meseria remuneratoare de mindirigiu...

Urmează descrierea cu vorbele lui Alecsandri a lașului, cu clădiri disparate. Laudă Mitropolia, Trei Ierarhii, Golia, Sf. Spiridon, Sf. Nicolae cel Bogat, Teatrul, casarma, palatele lui Mihai Sturdza, Nicolachi Roznovanu, Alexandru Ghica, Alexandru Sturdza, Costachi Sturdza, Teodor Balș, N. Canta, grădina pu-

blică, a lui Mihai Sturdza, Copoul și Ulița Mare. Cunoaște și mahalalele, împrejurimile, Socola, cu Belvederele sturdzesc, grădinile, parcul princiar, cu Seminariul Veniamin (lauda Mitropolitului) și celelalte mănăstiri. Se trece la Galați (9.000 de locuitori; aproape Țiglina), Botoșani (export de vite în Galiția), Dorohoiu, Herța (cu codrul), Neamț (cu mănăstirea), Piatra («foarte frumoasă biserică», fabrica de hirtie a lui Asachi), Roman (ruine aproape), Bacău, Ocna, Huși (ruinele Ribiței ?!), Birlad (Cetatea de pământ), Focșani.

Un paragraf de organizație administrativă. Un altul se ocupă de boieri, cu înșirarea familiilor principale, și de ciocoi, puțintel apărați. Mândri, dar ospitalieri, chiar pentru aventurieri și cavaleri de industrie franceși mai ales, apreciatori ai culturii, boierii sînt tratați simpatic.

Se vorbește de așezămintele culturale, începînd cu dascălii boierilor vechi și ceaslovul. Regulamentul Organic deschide spornica eră nouă, relevîndu-se rolul Domnului înainte de chemarea pe tron. Se citează ca oameni cuți d-rul în filosofie de la Viena Stamatî, profesor de fizică și director al Cabinetului de fizică, d-rul în drept de la Paris Docan, Costinescu, profesor de geometrie și desen, Albineț, de românește, retorică, «Gizza» de poezie românească. Vorbînd de alte școli, se doresc cele de agricultură și tehnică. Nume se dau și aici: Cuciureanu, Virnav, Lascar, medici, Panaitescu, Lemn și însuși Corradini „geschikte Maler, Zeichner und Lithographen“. Din țerani s'a făcut o bună musică militară condusă de Härfner. Milo și Flechtenmacher sînt presințați în caldele cuvinte ale «Albinei Românești».

Nu putea lipsi capitolul despre Țigani. Nu e nimic nou decît mențiunea că ai lui Negri nu s'au lăsat liberați.

Ca obiceiuri populare, Întăiu-Măiul pe iarbă verde, scrînciobul, jocul „de briu“ și hora, țigăneasca la culesul viilor — danț de doi, *pas de deux*. Nu se uită păpușile și buhaiul de Anul Nou.

De străluciri se ocupă autorul deosebit, adică în special de comediantii ordinari și șarlatani, cari fac pe bunul boier primitor să nu mai aibă încredere. Două pagini despre poliglotie termină studiul, după care autorul presintă o comedie cu versuri ale sale în franțuzește contra «galicomaniei» și anglomaniei la Viena. În ele se dovedește o perfectă stăpînire a limbii și chiar un remarcabil talent poetic.

N. Iorga

Știri nouă despre istoria Romînilor

Școala Romînă din Roma, *Diplomatarium italicum, documente raccolti negli archivi italiani*, I, 1925, Roma (1926).

În această frumoasă colecție care va complecta documentele „Hurmuzaki“, d. Gh. Călinescu dă acte asupra propagandei catolice la noi, precedate de un lung și foarte interesant studiu de aproape o sută de pagini în 4° (se promite o cercetare încă mai întinsă). Acest studiu începe la 1653 : nu odată fragmente de inedit sint adause în note. Despre cunoscutul negociator Del Monte, p. 8 și urm., 62 și urm. Pentru întrarea Polonilor, trăgînd din arcebuse, la Iași, în 1695, p. 11 nota 2 (un capugi-bașă e decapitat); se prădă, mai ales la Vamă, averi turcești de 150.000 de taleri; cei 300 de «Polonii» ar fi fost de fapt Moldoveni. Boierul Matei Milo pune geamuri la casa catolicilor din Iași pe la 1740 (p. 19). Lista «prefecților» p. 22 și urm. Despre Vito Piluzio, p. 25 și urm.: toată această parte e absolut nouă. Bărcuță, preotul din Cotnari, la Roma pe la 1690, p. 33, nota 5, și nepotul său, student acolo, p. 72 și urm. Fragmente din raportul lui Urbano Cerri am dat și eu în *Buletinul societății de geografie* pe 1899. Ragusani în Silistra la 1676, p. 38, nota 4. Pentru așezarea la noi a Tatarilor lipcani, 1678, p. 39 nota 2. O descriere a Iașului în 1682, p. 41 și urm. La 1695 Constantin Duca adună pe prefect, pe misionari și catolici, în prezența lui Nicolae Costin și a lui Vasile Cantacuzino, ca să examineze unele acușații contra parohului ieșean Renzi, care dădea un certificat, de Ioan, Nicolae și Petrașcu Costin, la 1694, *ibid.*, nota 12. Renzi scrie la 1693 : „Hora tutto il fiore della nobiltà parlano in latino e molti sono ancora buonissimi filosofi“, Constantin Duca fiind el însuși elev al lui (p. 71, nota 2). În acel an stăteau la Iași un Ragusan Giovanni Antonio Marini, Nicolae de Porta, (secretar domnesc, izgonit apoi; v. p. 49), care va face carieră în Oltenia austriacă, și un Venețian Giorgio Navone, «cameriere di Sua Alteza»; *ibid.*, nota 11. Biografia lui Felice Antonio Zavoli din Rimini, p. 48 și urm. O plîngere aspră contra lui Silvestro Amelio care a lăsat predici românești (c. 1720), p. 51 nota 3. Pentru contesa Agnes Kalnoky, în legătură cu țerile noastre pe la 1700, p. 56, nota 3; p. 83, nota 8. Se cunoșteau lesuiții chemați de Constantin Mavrocordat «a fine di formar

l'istoria di questo regno e Valachia»: Patai, Szegedy și Regarski (v. p. 58 nota 2; an. 1743). V. și mențiunea boierilor Matei Gheorghe Millo, a lui «M. Imbault, officier de S. A.», a lui Petrașco Vel Căpitan, a lui Chirico, «uffiziale di Corte», a lui Tommaso Albertini și a lui Fotie Pantazi, chirurg, p. 59 nota 1. Seria tuturor prefecților, p. 61. Pentru gramatici și dicționare scrise de acești misionari, p. 68 și urm. Gross, Wolf, Nemți din Moldova, trimeși la Roma, p. 74 și urm. Bartolomeo Ferrati, medicul lui Brîncoveanu, devenit conte prin stăruințele lui Vodă, cere arhiepiscopatul de Sofia pentru unchiul său, stăruind și Domnul, din Tîrgoviște, „mia vechia residenza“, și Constantin Cantacuzino, la 1707 (p. 80, nota 9). La 1726 Andronie Andronachi, nepotul lui Ilie Știrbeiu, vrea să-și așeze fiul, Matei, de nouă ani, la colegiile romane, Sf. Atanasie sau cel «urban» (p. 83, nota 8). O scrisoare a Mitropolitului Gheorghe către Papă, 1729, p. 84, nota 7.

O parte din actele doveditoare sînt date la urmă. La 1668 Gross părăște pe preotul de la Baia că se declară legat de patriarhul din Ierusalim (p. 94, no. III). Contra aceluiași dau mărturie «cives bajenses» (p. 96, no. V). Mențiunea Chișinăului și aici. Mihnea Radu socotit ca adept al catolicismului, p. 98, n-le VIII-IX. Del Monte la Ciubărciu, p. 123. Note despre el, pp. 139-40, no. XXXVIII. O scrisoare a secretăriului polon Stanislau Kienarski, pp. 127-8, no. XXVII. Raportul lui Piluzio asigură că mama lui Grigore Ghica era catolică, p. 141, no. XL. Orașeni din Bacău la 1693, p. 143, no. XLI. Scrisoarea lui Ferrato, pp. 144-5, no. XLII. Dascălul din Ciubărciu la 1725, p. 153. În socoteli de pe la 1743 un „Janus Sassone orologiaro“, p. 165, no. LVIII. Se dă și o bună tablă alfabetică a numelor.

La această recoltă d-ra Virginia Vasiliu adaugă alta de „documente polone privitoare la catolicismul în Moldova“. Pentru numirea episcopului Rudzienski, 1659-60 pp. 225-7.

Tot d-sa comunică unele știri despre pretendenți (unul la 1582, Cercel, altul, „cu soție venețiană“, la Genova în 1584) și altele despre Mihai Viteazul (la 1596 Ieremia-Vodă dă Hanului „400 de iepe, 300 de cai, 300 de boi, 2.000 de oi, 6.000 de pîni, 150 pe buți de miere, o cocie cu șase cai și patru cai de călărie“, p. 236). Mihai serie lui Sigismund Báthory la 9 Sep-

tembre 1597 pentru solia tătărească la el și pentru știri. Comen-tariul poate servi de model.

D. Nicolae Bută dă extrase din corespondența lui Claudio Ranzoni, nunciu în Polonia de la 1599 la 1605. La 1600 cardinalul de S. Giorgio vorbește de „naturale terribilită“ a lui Mihai-Vodă, p. 301, no. X. Pentru călătoria episcopului latin Arseno în 1605, p. 373, no. CLXXII.

Alte documente de acest fel le dă d. Claudiu Isopescu. O scrisoare a lui Ștefan Răzvan către Zamoyski, pp. 390-1, no. IX. El zice: „dux ardeliensis“ lui Sigismund Báthory: e în drum spre Muntenia pentru risc și apărare. Altă scrisoare a aceluiași, 26 Iulie 1595, din Iași; roagă a nu se ținea samă de ce spun pribegii și a nu năvăli, cum se spune că are de gând; el, Ștefan, pleacă „împotriva barbarilor“ (p. 393). De relevat forma: Nes-trum. Știri de la el, p. 394, no. XIII. Relația lui Lubieniecki, 27 Iulie, despre cum l-au primit în Muntenia, p. 396 și urm., no. XV. Lobodă cu 10.000 a trecut la rege; Ștefan vrea să-i vorbească turcește; secret jurat pe evanghelie; Vodă (Mihai) se plînge de Răzvan, „meus fidefrapus, meus subditus, non kmetho, sed hortulanus, cuius mater subdita mea est, et furatus est mihi sex milia aureorum ungaricalium cum esset a me missus Constantinopolim, nunc non (= vero) fratrem meum se esse dicit“. Cei doisprezece soli în Ardeal l-au vîndut („ostensis quibusdam privilegiis sibi“), supuindu-l Chesarului. Se teme de soarta lui Aron; nu crede în supuși, în cei 7.000 de Unguri, mai răi ca Turcii; abia 3.000 de ughi de la Sigismund; plătește pe mercenari cu zălogul averii și cu zestrea nevestei. „Securior eram sub Turcis quam sub christianis nunc“ (p. 397). Din Ardeal vin doar 3.000 de Unguri, cărora Mihai are a li da plata pe șase luni. „Ad eam aegestatem redactus sum, ut a me suppellectili monasteriorum non parcitur, sed id omne quod Deo dicatum (nu: dictatum) erat distrahitur“ (p. 397). Sigismund nu-l poate ajuta, avînd să se apere însuși contra Turcilor; „între Împărat și prinții creștini nu e nicio înțelegere“. Cercetează pactul creștin și desaprobă unele puncte. „Nos, christiani, nolumus nos colligare, sed ligabimur a paganis.“ Știe că Turcii vor face numai o demonstrație la Raab, căutînd să puie Pași în cele două țeri, care nu dau tributul, pentru a trece apoi în Ardeal; astfel Tatarii vor avea cale liberă. Și Polonia va fi amenințată, spune

Mihai; de acela nu la Nistru, ci la Dunăre să se apere. Turcii au trecut Dunărea și el „mîne” va pleca împotriva lor pentru a-i opri la vad. „Quicquid facio, amore christianitatis facio, ne sanguis christianorum effundatur”. Turcii i-au promis în adevăr stăpînire dinastică. «Nunc effundere sanguinem meum paratus sum, nam ad bellum cum Turcis progredior». De ar fi «fratele» Aron, cu care s'a unit, i-ar putea opri, mai ales de nu vin Tatarii pe la spate. Dar Răzvan e un Țigan. „Huic non Palatino valachico, cygano genere, nulla fides est: is, cum mihi serviret, me decepit, dein, Aarone, domino suo, dominio deturbato, pro ipso Valachis imperat.” „Nu-i cine să mă ajute, nici loc nu e unde să-mi plec capul” (Non est qui mihi opitularetur, nec locus est quo reclinem caput). Ar putea să treacă la Poloni? Li s'ar supune și li-ar da tributul. Că nici Ardeleanul, nici «Chesarul» nu-l pot ajuta. Se înțelesese cu Aron pentru legătura cu Polonia, dar acela a fost scos, iar el, Mihai, trădat de ai lui. (Lubiniewski arată că nu i s'au dat instrucții pentru aceasta, dar că regele nu poate decît primi pe un creștin, și pe unul așa de viteaz; pp. 398-9.) Trimete complimente lui Taranowski, pe care-l cunoaște, și celorlalți șefi militari poloni. Pe Zamoyski-l vrea tată, pe al doilea Hatman frate. I-ar trebui 10.000 de Poloni la Dunăre, ceia ce ar descuraja pe Turci, și ar da solda anticipată pe trei luni. Polonii să nu lase pe Tatarii să se adune, căci atunci nimeni nu-i va mai putea opri. Căci ei sînt oricînd gata, iar creștinii numai la ultima nevoie. Acum el și-a trimes Doamna și fiul la Țîrgoviște cu o parte din avere, cealaltă fiind „ascunsă în pămînt la mănăstiri”; ar fi gata însă a alege Polonia ca refugiu.

Mihai trimete apoi pe „Armean” (Petru Grigorovici) la Zamoyski (pp. 400-1; v. p. 411, no. XXVI; pp. 422, no. XXXVII). Din partea lui, Răzvan anunță că pleacă 'n ajutorul lui Mihai, lăsînd în Moldova numai „cîteva mii”; fusese reținut de zvonul că Turcii s'au retras. Pe Tatarii îi observă Andrei pîrcălabul de Hotin (unde era strajă de Unguri). Grijă lor o lasă Domnul, cu rugăminte, Cancelariului, de și din Ardeal i se denunță intenția lui de a ocupa țara. Se plînge că nobilii poloni i-au ars două sate. Zamoyski spune că sînt represalii; pentru apărarea Moldovei să se adreseze regelui. Din nou Răzvan scrie că Tatarii trec pe la Cetatea-Albă (pe la Maiac, i se spune

Cancelariului; Nistrul e însă umflat. Se dau știri și de la pîrcălabii din Soroca) (pp. 401-2). Știri de la Ioan Potocki din Camenița (p. 402). La 26 August, Zamoyski scrie că Tatarii au ars Orheiul și Lăpușna; se face pod turcesc și la Oblucița. Răzvan a tăiat capete și nasuri, dar n'a speriat țara (p. 413, no. XXIX). Nobilii vecini cer să se puie Domn moldovean dintre cei de țară („valachici generis principem“). Nădăbaico e de pază la Tighinea: arată neîncredere și cere pe Poloni; Moldovenii de la Galați s'au retras (*ibid.*). Stroici și Movilă erau cu el (p. 414). Și Răzvan prin „Moldoveanul“ *Piesecius* i-a cerut să între în țară; și alții cer să fie primiți ca supuși legali ori măcar să li se mijlocească pacea; senatorii au și scris pentru aceste lucruri; Cancelariul trece Nistrul, cerut de Răzvan, căci Moldova nu e a Sultanului, ci «a altuia», și, anul trecut, Tatarii au prădat în Polonia, afară de faptul că Moldova va hrăni acum oastea și de gloria în creștinătate că prin Poloni s'au oprit Turcii (pp. 414-5, no. XXX). Scrisoarea senatorilor către Sinan și către comandantul din Bender și Acherman, cerînd voie a pune Domn de țară (pp. 415-6, no. XXXII). Răspunsul oral al lui Zamoyski către solul lui Răzvan: anunță că trece Nistrul, dar nu are a face cu Turcii, ci numai cu Tatarii; de nu se simte tare Răzvan, să iasă din țară la Unguri cu Ungurii lui (pp. 416-7, no. XXXII). La 4 Septembrie, tot Zamoyski scrie că Marțea trecută, noaptea, Domnul și-a trimis soția și a plecat însuși a doua zi. Țara l-a părăsit. Avere-a e în Ardeal. Cu el duc patru tunuri ușoare și cîteva bombarde mai mari. I se cere, lui, de boieri alt Domn, «nam aliter in unum corpus coalescere nequeunt», și anume pe Ieremia. Nu-s provisiți, dar se oprește jaful. Moldovenii au scos pe Unguri din Hotin și i-au dat lui Zamoyski pe solul ardelean. Se reprezintă cruzimea lui Răzvan. Turcii au trecut Dunărea, gonind straja; Galații sînt arși. Mihai s'a retras (pp. 418-20, no. XXXIV). Argumente polone pentru a lua Moldova, p. 423 și urm. Regele recomandă lui Zamoyski prudență față de Turci, pp. 426-7, no. XXXIX. Răspunsul sangeacului de Bender: n'a fost cine să cetească scrisorile; de sigur vine pentru pace (p. 427, no. XLI). Foarte interesant e răspunsul lui Zamoyski, care arată că *în adevăr românește se făcea corespondența cu Benderul*: «sed, quoniam Dominatio Vostra eas intelligere non potuit, iussimus eas in idioma walachicum transferre,

quas illi mittimus, nam arabicos scribas hoc tempore penes nos non habemus». Vrea binele Moldovei și-i va da Domn bun, după tratatele cu Turcii (p. 428, no. XLI). Sangeacul a felicitat pe Ieremia și cere daruri și ostatec (pp. 428-9, no. XLII).

Din Țuțora, la 10 Septembrie, Zamoyski trimete scrisori de la prinșii Moldovei din Bender, «Barka», «Kameru» (*sic*) către pîrcălabul Durac, către Danciul, Țincu, Nicoară, Iurașco, „Ref-feu“, Isac. Dau sfaturi să se «umilească» țara față de sangeac, căruia i s'au dat Orheiul și Soroca; se apropie Hanul. E vorba să se facă în Moldova cinci cetăți și va sta un beglerbeg (*ibid.*).

Buletinul lui Mihai, din «lagărul la Dîmbovița», 12 Septembrie, povestește lupta de la Călugăreni, «in quo conflictu benignus Deus nobis christianis mirabiliter favit». Au fost uciși trei Pași, mulți ceauși; sînt mulți prinși. Au căzut 7.000 de Turci. Sinan era gata să treacă înapoi Dunărea. Dar el, Mihai, «i-a făcut cale», pentru că «peste așteptarea lui oastea i-a căzut». Cu Ferhad sînt la București 10.000, lucrînd la palancă; cu Sinan și Hasan 30.000 au mers la Țirgoviște; din 40.000 numai 12.000 sînt ostași; Ieniceri doar 1.200, numărîndu-se recruții și agemoglanii. Prinșii spun că de aceia-s așa de puțini, fiindcă greul expediției e în sama Hanului, care încă lipsește, îngrijorînd pe Sinan. Spor de la Sultan se cere în zădar fiind nevoie de ajutor contra Persanilor și a «Frîncilor» de pe Mare. Mihai așteaptă pe alți creștini și roagă pe castelanul de Llov, al doilea Hatman, să-i vie în sprijin (pp. 429-30, no. XLIII).

Informatorul polon venit de la Mihai la Țuțora spune că Mihai a pierdut puțini călări, iar pedestri, mai ales de năvala cailor, vre-o 700 de Unguri. Turcii au lăsat pe cîmp peste 4.000, cu Pașii: Caramanici, Mehmed și Hasan. Așa spun și prinșii turci. Ostași poloni, șapte la număr, din oastea Moldovei, au prins steaguri. Király cu Ungurii, dînd foc Bucureștilor, a plecat spre Ardeal, și Mihai s'a retras. La Țirgoviște a văzut cum îi scad ajutătorii și a continuat retragerea. Are 350 de Cazaci pe jos, 350 de călări poloni, 700 de Romîni, 1000 de Curteni; de toți 25.000, cu țerani și cu ajutoarele ardelene. Turcii ar fi fost 140.000. Voiau să facă în ambele țeri cîte trei cetăți. *La București a fost pus Mihnea-Vodă*, «scelestus quidam fidefragus nomine Michno, qui nuper nomen suum in familiam Machometi dedit», cu 10.000 de Turci, «dărîmînd» mănăstirea pen-

tru palancă (*de acela a ales el mândsirea familiei, Radu-Vodă*). Sinan e cu oastea: n'o poți prinde cu ochi. *La Buzău țeranii au ucis cu coasele 400 de Turci porniți la jaf*. Confirma și un sol muntean, care spune că Bosnia și-a ales un prinț de răscoală (pp. 430-2, no. XLV).

Extrem de prețioase sînt și scrisorile care urmează. Șaban-Paș, amiralul, «V zîrul catargelor» („Catharcharum”: v. și p. 443) scrie „prieteniului” Ieremia-Vodă: „amico nostro optimo duci Ioanni Hieremiae Mogila, Dei gratia et invictissimi imperatoris Turcarum, Sultani Mahumeti voluntate”. În Braila a primit scrisoarea prin care Ieremia cere steagul de Domnie. Dar el s'a dat sangiacului de Tighina (*nu va fi fost și el un renegat de sînge român?*) „Dar Dumnezeu (Dominus Deus: *deci și aici originalul arată a fi fost în românește*) e milostiv și puternic: ușor poate să schimbe” (facile înmutare) Să trimeată boieri cu Damian diacul, la el și la Sinan. Se va face mijlocitor „și cu ajutorul lui Dumnezeu avem nădejde că toate acestea ușor se vor potoli și fără osteneală (*sine ullo negotio*) vei capăta steagul țerii Moldovei” (16 Septembrie) (p. 432, no. XLV). Ahmed beg de Bender și *Chilia* scrie lui Zamoyski, din Bender, la 15 Septembrie. A primit scrisorile și recomandă a se scrie Hanului: e gata să stăruie pentru steagul lui Vodă, «fratele său». „De ce Maria Sa Împăratul ar refuza steagul acestei Domnii”? (*ad hoc dominium; iar text românesc?*). Răspunsul senatorilor din Țuțora, la 30 Septembrie, e evasiv (pp. 433-4, no. XLVI).

Dar iată că același Ahmed, la 14 Octombrie, de la „Vsinium” sau «Vodeum», scrie, înțutindu-se «Achmet Bassa Moldaviae», Cancelariului. Sultanul din mila lui l-a făcut «Moldaviae Bassam». Ar fi stăruit pentru Ieremia, dar Sultanul apucase „a-l numi în locul lui”. „Și Prea Luminatul Han n'a vrut să plece cu niciun chip.” Și aceasta scrisoare urmează: «Îți mai comunic dumitale că am primit de la Prea-Înălțatul Împărat scrisori în care-mi poruncește să așez boieri toți ai acestei Domnii, pe fiecare la locul lui, Vornici, Logofeți, pîrcălabi; iar, dacă Ieremia dorește să fie Vornic pe lângă mine, cum a mai fost el și înainte, pe vremea lui Petru-Vodă, în voiu da bucuros această demnitate de hatîrul dumneavoastră». Adaugă că, daruri nefiind trimise Hanului de patru ani, el își va lua țernatecul în Polonia.

A vorbit cu Hanul însă despre pace și trimete pentru a întreba pe «boierul tătăresc» (iar *text românesc*) Ahmed-Aga.

Scrisorile către țară ale Pașei au acest cuprins: «Facem știut tuturor și mai ales lui Ieremia că Prea-Înălțatul Împărat din mila sa v'a dat unuia din fiii Hanului. Pentru care, îndată ce veți vedea această scrisoare a noastră, veniți la noi fără teamă, căci pe canțileriu din toată partea l-au încunjurat Tatarii și nu poate scăpa în niciun chip. Deci, îndată ce veți vedea această scrisoare a noastră, veniți la noi cu steagurile, ca să nu poată fugi cumva acest canțileriu, dușmanul Prea-Înălțatului Împărat; care de nu veți face-o, voi băga în voi Tatarii, Cerchesii și Turcii, cari vă vor răpi femeile și copiii, iar pe voi pe toți voi porunci să vă tale cu sabia. Și să nu gândiți că el canțilerul și ceilalți Poloni vă vor da vre-un ajutor. Altfel să nu faceți. Din *Vodeum*, 1-iu Octomvrie anul 95» (p. 438).

Un raport al nunciului spune că Tatarii veniseră cu soții și copii ca în țară dăruiță (p. 465, no. LXX). Se adăugia și o strecurare în Moldova a cardinalului Andrei Báthory și a fratelui pentru scopuri ascunse pe care încă din Septembrie le denunță regele (p. 439, no. L).

Din Iași, la 30 Septembrie, Ieremia, «din mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei», scrie nunciului, arătând ce a pățit Moldova, de trei ori prădată «anul trecut» (adecă înainte de 1-iu Septembrie) de Turci și odată de Cazaci, cu Domni ca aceștia ori și mai grozavi decât aceștia», ucizînd și tăind urechi și nasuri ca Răzvan; de nu venia Zamoyski, se prăpădia «acest neam al meu moldovenesc». Acum Tatarii și Turcii s'au năpustit asupra acestor țeri. Pus Domn, el cere ajutor ca să nu trebuiască a se supune Sultanului. Nunciul ar putea stărui prin soacra lui Sigismund Báthory, arhiducesa, ca ginerele ei să-l lase în pace, neavînd Ardealul niciun drept, cum nici Răzvan, «sluga lui Aron» (pp. 440-1, no. LI). Jurămîntul lui către Poloni era ținut în secret și de nunciu (p. 445).

Scusîndu-se față de rege, la 3 Octombrie, pentru ce a făcut fără ordin, Zamoyski explică nevoia în care s'a găsit de a lua asemenea hotăriri. Mihai se retrăsese, cu Răzvan erau abia 15.000 de oameni, cu țerani la un loc și țara fugia prin munți și păduri; nu putea să aștepte așezarea beglerbegului și begilor la Iași, Hotin, Soroca, Cernăuți (pp. 442-4, no. LIV).

Interesantă și scrisoarea din Tîrgoviște, 18 Octombree, a lui Sigismund, care recomanda pe Simfon Genga din Urbino, care a servit pe unchiul său Ștefan și la șaptezeci de ani ar dori o viață mai liniștită pe lângă Sfîntul Scaun (pp. 449-50, no. LXI). De același, pomenind pe ruda lui, secretariul Fabiu Genga, se ocupă prințul ardelean din Giurgiu, la 1-iu Novembre (pp. 461-2, no. LXIX). În sfîrșit scrisoarea lui Stanislas Chanski, trimisă din Suceava, «unde s'a dat lupta», către «Alexandru Urech», pribeag, arată că prin meritul castelanului Cămenitei Răzvan a fost bătut la 11 Decembrie, fugind doar cu cînzeci de călări: «trupurile celor uciși zac grămadă, cale de două mîle, mai ales de boieri și de fruntași curteni ai prințului Ardealului, precum și dintre haiduci, din 2.500 ale cărora, abia de au fugit 400». Au căzut peste 2.500 de oameni, «ceia ce e de regretat, dar, cum stau lucrurile, ce să facem»? Românii au cătat mai mult prada decît lupta (p. 438, no. LXXXIV).

Se adaugă raportul lui Herburt, care, trimis la Mihai, îl laudase ca om de ispravă și „viclean”: trimițînd scrisoarea precedentă, el menționează alta care vestește prinderea lui Răzvan, dar nu și groaznicul sfîrșit în țapă al «Țiganului» (p. 494, no. LXXXVIII). Nunciul arată că Răzvan fusese sfătuit a se opri pînă va fi întreat regele, dar că el răspunsese castelanului că țara e a sa, dată de Sigismund; se iea și steagul acestuia (pp. 499-500).

N. Iorga

† Dr. Gheorghe Crăiniceanu, istoriograf al medicinii românești.

Doctorul *Gheorghe Crăiniceanu*, escelentul specialist de boale de ochi și autor apreciat în domeniul oftalmologiei, prietenul și ocrotitorul celor lipsiți de vedere, igienistul și medico-pedagogul priceput, prin activitatea sa rodnică și cinstită va rămînea înscris la loc de frunte în analele medicinei românești.

Domeniul însă în care a săvîrșit opera vieții sale, în care

va rămânea ca un desțelenitor de ogoare și îndrumător este *Istoria Medicinii românești*.

Medicina noastră e tânără. Începuturile ei datează abia din primele decenii ale veacului al XIX-lea. E firesc că până de curând ea era complet lipsită de perspective istorice. Prin anii 1890 Ionescu-Gion publică primele schițe asupra unor medici mai vechi din Țara-Românească, asupra procedeelelor de odinioară ale babelor și șarlatanilor din București. Așa tot. O privire de ansamblu asupra dezvoltării organice a medicinei științifice românești, asupra cauzelor și mecanismului înfripării ei lipsia încă în veacul trecut, astfel încât cel care contempla actuala ei înflorire trebuia să creadă că are a face cu un proces intelectual desrădăcinat, transplănat din un mediu străin, fără vre-o legătură organică cu dezvoltarea firească a culturii și civilizației noastre.

Încă dela așezarea sa în țara veche, Crăiniceanu începe să adune metodic materialul pentru o bibliografie a medicinei românești.

Era o operă extrem de greu de înfăptuit. A aduna tot materialul răsfrat prin biblioteci, prin reviste—din țară și străine—, aceasta însemna o muncă titanică.

Cu răbdare și mult sistem, după o muncă de ani săvârșită în puținele oare de recreație pe care i le îngăduiau ocupațiile unui practician căutat, Crăiniceanu reușește să prezinte Academiei a sa „Bibliografie medicală”. În 1895 secția științifică a Academiei hotărăște să utilizeze lucrarea prezentată.

În alți treisprezece ani de muncă intensă Crăiniceanu își perfecționează opera începută și o duce la bun sfârșit. În 1907 apare în ediția Academiei Române „Literatura Medicală Românească”, opera de căpetenie a lui Crăiniceanu, lucrare rămasă până azi fundamentală pentru Istoria medicinei românești.

Într-o carte voluminoasă de 483 pagini, Crăiniceanu dă o bibliografie cât se poate de complectă a lucrărilor medicale scrise de Români sau de străini privitoare la medicina în România. A compus-o avînd la basă bogata bibliotecă a Academiei Române, precum și prețioasa sa colecție particulară, adunată cu grijă și pricepere decenii de-a rîndul. Lucrarea se întinde pînă aproximativ la 1905-1906.

O lucrare bibliografică niciodată nu poate fi complectă. Chiar și într'un domeniu mai restrâns, cum e literatura medicală românească, un singur autor, fie el cât de dotat și conștiincios, nu e în stare să dea ceva absolut definitiv. Să se renunțe deci din capul locului la o operă așfi de necesară, indispensabilă pentru orice început de activitate științifică? Nu! O lucrare bibliografică, fie chiar defectuoasă, e mai bună decât niciuna.

Cu a fi mai prețioasă e însă una cum a fost a lui Crăiniceanu, care reprezintă maximul de exactitate și de bogăție a materialului informativ posibil în împrejurările în care s'a lucrat.

De aceea „Literatura“ doctorului Crăiniceanu a fost dintru început și chiar numai din punct de vedere bibliografic, o lucrare deosebit de valoroasă și utilă. Dar ea a fost și mai mult. Crăiniceanu a încercat mai întâiu în literatura noastră științifică să dea în introducerile pregnante ale diferitelor capitole din bibliografia sa o scurtă schițare a istoriei medicinei științifice la noi. El ni-a dat prima schemă a diferitelor epoce ale ei, care, chiar modificându-se cu timpul, în urma noilor cercetări medico-istorice (Iorga, Felix, Gomoiu, G. Z. Petrescu), totuși și azi încă este cel mai util cadru pentru sistema istoriei medicale românești. Iar datele biografice date în legătură cu cele bibliografice sînt până acuma principalul auxiliar pentru biograful medical.

De aceea cu drept cuvînt d. Iorga într'o declarație a putut să-l numească pe doctorul Crăiniceanu „primul istoriograf al medicinei românești“¹.

Dr. Valeriu Beloga (Cluj).

¹ Gh. Crăiniceanu s'a născut la 25 Dec. 1853 în Ciclova-Montană (Banat). Laureat (1879) și doctor în medicină (1880) al Facultății de medicină din Budapesta. Specializat în oculistică, s'a stabilit în țară, unde a lucrat mult și frumos în specialitatea sa. Ca medic militar a ajuns la gradul de medic-colonel. Are lucrări importante din domeniul oftalmologiei și igienei. Premiat de Academia Romîna. La 1910 a venit la Cluj ca inspector general medico-pedagogic; are deosebite merite pentru reorganizarea instituțiilor medico-pedagogice din Ardeal. A murit în Cluj la 17 Noiembrie 1926.

limba românească. De oare ce nu dă nicio indicație de unde are traducerea, nu putem stabili cine a fost traducătorul.

E de remarcat că și acest prim traducător al poesiei lui Halici a cefit în versul I „szeriind“ și a tradus în consecință „saliendo“, celire pe care regretatul profesor V. Bogrea a dovedit-o falsă. Citirea corectă ar fi „scriind“. Despre Halici vezi studiul mai nou al d-lui profesor *Drăgan*, în „Dacoromania“, IV, (Cluj, Ardealul, 1927).

Dr. V. Bologna (Cluj).

Despre „sirac“ și „siromah“ în documentele slave muntene¹

de Constantin C. Giurescu

În documentele slave din Țara-Românească se întâlnesc doi termeni sinonimi, *сирак* și *сиромах*, al căror înțeles n'a fost pe deplin lămurit. Primul termen apare de la cele d'întăiu documente slave în forma *сирак*², la plural *сираци*³, cel de-al doilea l-am întâlnit în forma *сиромах*⁴, la plural *сиромаси*⁵. De două ori, în documente înrudite însă, am constatat și forma *сиромаци*⁶, probabil prin alingere cu *сираци*.

Istoricii și filologii noștri traduc acești termeni în diferite feluri. Astfel Iorga⁷ și Ștefulescu⁸ redau pe *сиромах* prin *sărman*, St. Nicolaescu prin *sărac*, *sărman* și *supus*⁹, iar Ioan Bogdan dă pentru fiecare din cei doi termeni înțelesurile de *sărac*, *om din popor*, *tăran* și *supus*¹⁰. În alt loc, el traduce pe *сиромах* și prin *locuitor* și *rumîn*¹¹.

¹ Lucrare făcută în 1921 în Seminarul de filologie slavă al profesorului P. Cancel.

² I. Bogdan, *Despre cnejii romini*, în *Analele Academiei Române*, Memoriile Secției Istorice, t. XXVI, p. 34 (doc. lui Mircea și Mihail).

³ I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București 1905, p. 9, 31, 77-8, 78-9, 109, etc.

⁴ Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*, București 1905, p. 69-71; I. Bogdan, *Relațiile*, p. 205, 209, 300-1; etc.

⁵ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 78-9, 175-6, 193-5, 214-7, etc.

⁶ Academia Română, Ms. 2071, p. 143-5 și 145-8.

⁷ Hurmuzaki XV, 109 nota.

⁸ *Documente slavo-române relative la Gorj*, Tirgu-Jiului 1908, p. 19-20.

⁹ *Documente*, p. 130-143, 29-31, 17-18, 69-71.

¹⁰ *Relațiile*, p. 392.

¹¹ *Documentele lui Ștefan-cel-Mare*, t. II, București 1913, p. 363-4.

După cum se vede, terminii au în traduceri de mai sus diferite înțelesuri. Ele designă și o stare materială rea, lipsa sau sărăcia, se referă însă și la situația socială a cuiva, de supus sau locuitor al unei țeri, precum și la aceia de șerb sau om cu libertate mărginită.

Ni propunem în cele următoare să precisăm înțelesurile în care se întrebuințează cei doi termeni slavi (сиракъ, сиромашъ) în documentele muntene, să vedem dacă ele corespund cu cele indicate mai sus sau dacă au și accepțiuni diferite.

Pentru aceasta să vedem mai întâiu care e origina acestor cuvinte și ce înțeles au ele în limbile slave.

Fr. Miklosich în *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprache*, Viena 1886, p. 296, derivă atât pe sirakъ cât și pe siromashъ dintr'o rădăcină sirŭ. În vechea slavă sirъ înseamnă orfan (orbus). În *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena 1862-5, p. 840-1, Miklosich traduce atât pe сиракъ cât și pe сиромашъ prin *pauper*.

În bulgara modernă сирак înseamnă *orfan*¹, сиромаш nu se înfălăște. În sîrbă² și croată³ primul termen are același înțeles, *orfan*, iar cel de-al doilea e tradus prin *pauper*, *miser*. În rutenă⁴ și polonă⁵, sirak are un înțeles deosebit de cel de până acum, însemnînd un fel de haină țerănească din ștofă ordinară; în rusă n'am înfălășit acești termeni.

Resumînd, constatăm așa dar că ambii termeni, derivați, după Miklosich, din aceeași rădăcină, au, în vechea slavă, același înțeles, însemnînd: 1) *orfan*, 2) *sărman*, *lipsit*, *sărac*. În limbile slave moderne, cu excepția grupului nordic (rutenă, polonă, rusă), înțelesurile s'au diferențiat, sirak avînd pe primul și siromash pe cel de-al doilea.

Să vedem acum cu ce accepțiune îi înfălășim în documentele slave din Țara-Românească. În prealabil, însă, o observație. Ter-

¹ Miklosich, *Dictionnaire abrégé de six langues slaves*, St. Petersburg — Viena, 1885, p. 760.

² Dicționarul sîrb-german al lui George Popovici, Pancevo 1895; cf. Vuk Karadschitsch, *Lexicon serbico-germanico-latinum*, Viena 1852, sub voce.

³ Dr. F. Iveković, Dr. Ivan Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1901, sub voce.

⁴ Żelechowski, *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch*, sub voce.

⁵ S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*. Lwow 1859, sub voce.

minul *сиромых* e mai usitat decât *сирак*. Din cele 46 de documente în care l-am găsit pomenit, 31 au pe primul și numai 15 pe al doilea. În privința cronologiei acestor termeni, e de remarcat faptul că *сирак* se întrebuițează numai până pe la 1470, dispărînd de aici înainte; *сиромых*, din potrivă, se întâlnește după această dată. Înainte de 1470, l-am găsit numai într'un singur document, din 1433-1444, unde e întrebuițat simultan cu *сирак* și în același sens. Să revenim acum la înțelesul acestor doi termeni în actele noastre slave din Țara-Românească.

Pentru întâia oară aflăm pe *сирак* într'un hrisov fără dată prin care Mircea (1386-1418) dă mănăstirii Cozia dreptul de a primi dani dela orișicine. Nimenea — spune Domnul — să nu îndrăznească a împiedeca pe omul „care își va închina sufletul și averea mănăstirii de la Cozia, fie boier, fie slugă a Domniei Mele, fie cneaz sau altfel de om zis sărac“ (*или волѣриноу или слоуга господства ми или княз или прочи человекъ рекше сирак*)¹. Vedem că „săracul“ e menționat în urma tuturor, cum era și firesc, fără însă a se da vre-o lămurire asupra situației lui. Ceva mai mult aflăm din hrisovul lui Mihail (22 Iunie 1418), prin care el întărește privilegiul acordat de tatăl său mănăstirii Cozia și Codmeana. Ele aveau dreptul să primească danie dela oricine: „sau slugă a Domniei Mele, sau boier, sau cneaz, sau chiar dintre ceilalți oameni de mîna de jos ziși săraci (*или слоуга господства ми, или волѣрини, или княз... и еще же и wt прочиѣх человекъ wt долна рѣкж рекше сирак*)“². Așa dar „săracii“ erau locuitorii din treapta de jos a țerii, menționați după celelalte categorii sociale. Același lucru rezultă și din documentul de la Radu-cel-Frumos (28 Iulie 1470), prin care poruncește ca nimeni să nu îndrăznească a bîntui munții Parîngul, Oslea, Soarbele și Boul, ai mănăstirii Tismana, „nici boier, nici cneaz, nici sărac“ (*ни волѣрини ни княз, ни сиромых*)³.

Ce erau acești „săraci“ pomeniți în hrisoavele de mai sus, cred că rezultă lămurit din două documente din ultima jumătate a secolului al XV-lea. E vorba de scrisoarea pe care o adresează Ștefan-cel-Mare locuitorilor din județele Rîmnice, Buzău și Brăila

¹ I. Bogdan, *Despre cnejiți români*, p. 34.

² Ibidem.

³ Al. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 19-20; același, *Mănăstirea Tismana*, București 1909, p. 191.

și de răspunsul acestor locuitori. Domnul moldovenesc scrie „tuturor boierilor și mari și mici și tuturor judecilor și tuturor judecătorilor și tuturor săracilor, de la mic până la mare, (всѣмъ колокромъ и големымъ и малымъ и сремъ жорудечемъ и сремъ сзидіамъ и сремъ сиромаскомъ въ мала до голема), sfăluindu-i astfel: „să vă întoarceți înapoi la locurile voastre... și să vă păstrați avutul și să a-rați pe unde ați arat și mai înainte fără nicio grijă și temere... să vă hrăniți și să trăiți în pace“¹. La această scrisoare a lui Ștefan, i se trimete răspuns „de la toți boierii... și de la toți cneji și de la toți Vlahii (вътъ късеѣ колокромъ... и вътъ късеѣ кнезеѣ и вътъ късеѣ владѣѣ)“². Acești „Vlahi“ sînt, după cum a arătat Bogdan³ și Giurescu⁴, rumîni, adică locuitori supuși proprietarului pe moșia căruia stăteau și se hrăneau. Ei corespund cu „săracii“ din scrisoarea Domnului moldovean. Pe de altă parte, diversele categorii sociale din acest document: boieri, cnezi și săraci (rumîni) sînt pomenite la fel, în aceeași ordine ca și în documentele precedente. Pe baza analogiei e probabil deci ca și „săracii“ din celelalte documente amintite să fi fost tot rumîni, adică țerani cu libertate mărgenită, constituind pătura cea mai de jos a țării. Numele de săraci (сираци, сиромаси) care li se dă e un calificativ determinat de situația lor materială. Sînt oameni nevoiași, sărmani, cari au nevoie să muncească cu brațele spre a trăi.

În legătură cu aceasta, propunem o etimologie nouă a termenului сиромаси. Credem, și înțelesul în care apare el în documentele noastre slave o confirmă, că сиромаси derivă nu din *sirū*, cum afirmă Miklosich, ci din grecul *χειρομάχος*. În slavă, χ, potrivit regulei de palatalizare⁵, a dat c (înainte de i provenit din diftongul *ei*), ajungîndu-se la сиромаси. Pluralul, prin ace-

¹ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 283-4.

² Ibid. p. 282.

³ *Despre cnezii români*, p. 34: „Acciași deosebire între cneji și săraci (= rumîni) se face într-o poruncă din 28 Iulie 1465 (recte 1470!) a lui Radu cel-Frumos“. Apoi mai jos, aceeași pagină, după ce analizează pasagiile din scrisoarea lui Ștefan și răspunsul locuitorilor munteni: „Din aceste pasaje reiese cu evidență că cneji nu erau nici boieri, nici rumîni, adică țerani neliberi“.

⁴ *Despre rumîni* în *Analele Academiei romine, Memoriile Secției Istorice*, t. XXXVIII, p. 6; același, *Despre boieri*, București 1920, p. 89.

⁵ Leskien, *Handbuch der altbulgarischen Sprache*, Weimar 1910, p. 50.

iași palatalizare a lui χ final (înaintea lui i din $\hat{o}i$: χειρομάχοι) a fost $\epsilon\pi\rho\mu\alpha\sigma\eta$. Χειρομάχος¹ (alcătuit din $\chi\epsilon\iota\rho$ = mână + $\mu\acute{\alpha}\chi\omicron\varsigma$ de la $\mu\acute{\alpha}\chi\omicron\mu\alpha\iota$ = mă lupt²) înseamnă etimologiceste „manibus pugnans”³, cel ce se luptă cu mâinile. Înțelesul lui e însă de „muncitor cu brațele și în genere de om care trăiește, își câștigă pâinea muncind cu brațele. Henricus Stephanus în *Thesaurus graecae linguae*, tom. VIII, col. 1413, definește pe χειρομάχος astfel: „manibus pugnans”; χειρομάχα πληθός: vulgus hominum labore manuum victum quaeritans. Κοραΐς în *Ἄτακτα*, III, 117-8, spune: χειρομάχοι κυρίως οἱ διὰ χειρῶν ἐργαζόμενοι. Potrivit acestui înțeles, χειρομάχος înseamnă și agricultor: χειρομάχον ἀκόμη σήμερον ὀνομάζομεν τὸν γεωργόν, ἀλλὰ χωρὶς τιμαριωτικὴν ἀνάσχυτον καταφρόνησιν⁴.

Așa dar $\epsilon\pi\rho\mu\alpha\chi$ e un termen slav împrumutat din grecește⁵ și înseamnă „cel ce trăiește din munca brațelor sale”. Etimologia propusă explică mai deslușit de ce termenul e aplicat, în documentele noastre, pături de jos, muncitoare.

Spuneam mai sus că termenul $\epsilon\pi\rho\mu\alpha\sigma\eta$ e dat rumînilor ca un calificativ al situației lor materiale. Iată încă un document din care rezultă aceasta: La 5 Aprilie 1611 Radu Mihnea întărește mănăstirii Golgota moșia dinprejurul ei, care-i fusese dată de Pătrașcu Voevod și Mihail Voevod, împreună cu vile și vinăriciul lor. „Așijderea și săracii (τακοжда и $\epsilon\pi\rho\mu\alpha\iota\chi$) ce au fost locuitori împrejurul mănăstirii au avut ertare și scutire de bir și de toate slujbele, ascultările și călărășiile câte sînt de preste an, ca ei să păzească sfînta mănăstire”. Acum Domnul înoiește mila: „Și încă am și miluit Domnia Mea pe sfînta mănăstire cu acești mai sus ziși săraci vecini ($\epsilon\pi\rho\mu\alpha\iota\chi$ $\kappa\epsilon\iota$.) din împrejurul mănăstirii ca să fie pentru treaba și ascultarea sfîntei mănăstiri și să o și păzească”⁶. Documentul e clar. Vecinii

¹ Femeninul e χειρομάχισσα vezi Κοραΐς, *Ἄτακτα*, tom. I, p. 188.

² Sînt o sumă de termeni formați astfel: $\chi\rho\iota\sigma\tau\iota\alpha\upsilon\epsilon\mu\acute{\alpha}\chi\omicron\varsigma$, $\theta\alpha\lambda\alpha\sigma\sigma\omicron\mu\acute{\alpha}\chi\omicron\varsigma$, $\tau\omicron\upsilon\rho\kappa\omicron\mu\acute{\alpha}\chi\omicron\varsigma$, $\tau\gamma\alpha\upsilon\tau\omicron\mu\acute{\alpha}\chi\omicron\varsigma$. Vezi Χαριτωνίδης *Πικίλια φιλολογικά*, p. 213-4.

³ Βοζάντιος în *Lexicon*, Atena 1839, p. 1412, dă și el același înțeles: χειρομάχος ὁ μαχόμενος διὰ τῶν χειρῶν, ἀντὶθρῶς.

⁴ Κοραΐς, *Ἄτακτα*, III, 117-8; vezi și IV, 167, unde dă echivalența χειρομάχος = laboureur.

⁵ Ca și termenul slav $\chi\alpha\rho\alpha\rho\iota\alpha$, $\chi\epsilon\pi\epsilon\iota\tau\acute{\iota}\kappa$ provenind din grecul $\chi\alpha\rho\alpha\rho\eta$ = monetărie, tarapană. (Vezi I. Bogdan, *Relațiile...* p. 395 și A. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, București 1864, tomul II, p. 271.

⁶ Academia Romîină, ms. 2071, p. 143-5. Dania e reconfirmată de Alexandru Voevod în Novembre 1616 (7125) și rumîinii sînt numiți tot $\epsilon\pi\rho\mu\alpha\iota\chi$.

sau rumîni sînt numiți săraci, avîndu-se în vedere situația lor materială. Că termenul, *сиромачи*, „săraci“, nu constituie un nume specific al rumînilor, ci numai un calificativ al lor, o dovedește în modul cel mai convingător un act de la Alexandru-Vodă (1568-1577). Acesta întărește lui Gherghina logofătul niște vie la Leurdeni, cumpărate de la verii săi primari, fiii lui Roșca: „și le-a dat lor 4 rumîni din Mușetești, 2 buni și 2 săraci (*четыре речини от мушетеци в дьри и две сиромачи*)¹. Așa dar, din moment ce rumînul avea ceva avere, el era „bun“, spre deosebire de cel lipsit, care era „sărac“².

Vedem deci că în această serie de documente termenii *сираци* și *сиромачи* sînt dați păturii celei mai de jos a țerii, acela a rumînilor sau vecinilor. Acești termeni nu constituie însă o de-

¹ C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice*, t. XXXVII, p. 500 nota.

² Și în documentul din 1663 prin care Grigore Ghica confirmă lui Drăghici Cantacuzino vel paharnic satul Valea-Lungă pe Cricov constatăm că unii rumîni poartă calificativul de „săraci“: „tot satul și cu toți rumîni anume: Stoica păcălabul... Radu brat Stoică... Crăciun al Goii... i Crăciun săracul i Stoica... Mircșorul... i Mardarie... și alt Mardarie săracul i Stan vnuce Crăciun săracul, Bratul... Goia...“ (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București 1902, p. 37-8).

În documentele românești întîlnim de asemenea calificativul de „săraci“ dat rumînilor. Dovadă actul din 15 April 1625 pe care Alexandru sin Radul Voevod îl dă Episcopiei de Buzău și episcopului țebir Eftrem „ca să-l fie în pace poslușnicii ce sînt împrejurul episcopiei strînși săraci de pre la Moldeva și de pre la Brăila și den toate laturile, de bir și de galben și de cal și de oare seacă și de toate slujbele și mîncăturile cite sînt preste an...“ (Academia Romîna, pachetul CXXIV, doc. 166: după copia părintelui mînen C. Giurescu, aflatoare în biblioteca mea. Documentul original a fost evacuat la Moscova, în timpul războiului.) Acești săraci poslușnici sînt tot una cu săracii vecini de lângă mănăstirea Golgota, pomeniți mai sus. La fel documentul din 8 Mart 1628: „...acestor săraci de oameni cari lăcuiesc lângă svnta mănăstiri di la Mîndic... ca să fie în pace și sloboz de bir și de toate dăjdile și mîncăturile cari sînt priști an în țara Donoii Mele“ (Academia Romîna, pachetul CXXIV, doc. 186 idem. Idem.). Pentru numele de săraci dat rumînilor vezi și scrisoarea lui Bîlcoveanu către Neacșu vîtaf de plain în Mușcei ca să lase în pace „niște rumîni“ ai mănăstirii Argeș cari stau în satul Flămînzeșii: „fiind ei șezători acolo, își trag nevoile lor ce sînt împreună cu alți săraci de acolo“. Deci „întru nimic să nu-l mai băntuești, ci să aiă bună pace de către mine“. Altfel „vei petrece mare nevoe și cu mine să va părăsi toți ciocoii de a mai face jaf săracilor“. (Urlicariul IX, Iași 1887, p. 153-4).

numire specifică, ci numai un calificativ determinat de situația lor materială. Sînt oameni săraci cari au nevoie de muncă pentru a-și putea agonisi cele necesare vieții.

La o concluzie asemănătoare ajungem dacă cercelăm o altă serie de documente în care *сираци* și *сиромачи* apar în mod frecvent. E vorba de documentele și scrisorile comerciale schimbate între Domnii și boierii munteni, de o parte, și marile centre de negoț din Ardeal, Brașovul și Sibiul, de alta. În aceste acte se vorbește adese ori de „săraci“ cerîndu-se măsuri de garantare a vieții și averii lor, precum și libera circulație. Ce erau acești săraci, se poate stabili din examinarea comparată a documentelor ce-i amintesc.

Prima mențiune e într'un document din 17 Maiu 1421 de la Radu II Praznaglava prin care se hotărăște libertatea reciprocă a negoțului în Țara-Românească și Brașov. Se spune: „...să umble cu marfă oamenii Domniei Mele în țara voastră și să lăsați să vie orice marfă în țara Domniei Mele, și pîine și fier sau orice, slobod să umble și să trăim în pace și în bună înțelegere, cu dreptate și cu adevăr“. La sfîrșitul documentului se adaugă apoi: „și să se judece *săracii* Domniei Mele înaintea Domniei Mele, iar *săracii* voștri înaintea voastră și să nu li se facă nedreptate“ (*и да се судят сираци господарства ми пред господарства ми а сираци ваши пред нами и да им неket криво*)¹. Într'alt document (1424-1427) același Radu comunică Brașovenilor că a desființat vama de la Cîmpulung și că va urmî după așezămîntul de negoț hotărît de Mircea-cel-Mare. La urmă revine dispoziția: săracilor Domniei Mele nedreptate să nu li se facă, pentru că și Domniei Mele i-e milă de voi (*сиракым господарства ми криво да им не кедет, за неket мило ут вас господарствес ми*)². Cam din același timp e și documentul de la Dan II către Brașoveni prin care li spune: „Iată să știți că pîrcălabii de la cetatea Branului pradă pe oamenii Domniei Mele (*люди господарства ми*) și au ridicat vămii grele și prigonesc pe săraci (*сираци*) și li fac rău fără nicio vină“. Domnul cere „să nu mai lîntuiaască pe oamenii Domniei Mele și să li tea vamă dreaptă“. Altfel „voiu răsbuna pe oamenii mei“³.

¹ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 8-10.

² Ibidem, p. 13-4.

³ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 31.

Din aceste documente, de și faptul nu rezultă în mod clar, se poate totuși bănuși ce erau „săracii“ pe cari-i vedem pomeniți aflți în Țara-Românească, cât și la Brașov. Din împrejurarea că e vorba de relații comerciale și de scutiri de vamă, putem conchide că acești săraci erau negustorii cari umblau cu mărfuri spre și din spre Brașov. Această afirmare se dovedește prin alte documente, posterioare celor arătate, în care se dau mai multe lămuriri asupra „săracilor“. Iată câteva din aceste documente: Laiotă Basarab intervine (1474-6) pentru paguba ce o suferiseră doi săraci, Neacșul și Ilie, la Bran: „ce fel de învoială și bună înțelegere are să fie între noi, când, după ce ați luat asupra voastră că avutul acestor săraci (сиромачи) n'are să se risipească, iar ei, mergînd la Bran, pîrcălabii de la Bran s'au sculat și li-au luat două sute de bogasii? Așa dar vă grăesc: să se întoarcă paguba ce au acești săraci Neacșul și Ilie (оъизи сиромачи и къиушас и илїе), ca să n'aibă pagubă, căci să știți că Domnia Mea n'am să-i las în pagubă“¹. Cei doi „săraci“, Neacșul și Ilie, cari treceau pe la Bran cu 200 de bogasii nu puteau fi decît negustori. Într'alt document din 1478, Basarab-cel-Tânăr spune Brașovenilor: „oamenii voștri (кашии людїе) pot să umble cu marfă mare (сз великомъ къпаш) în țara noastră și să se hrănească slobod și în bună voie, ca și până acum, și nimănui nu i se va întâmpla nimic, fie orice va fi; asta o ieau pe sufletul și pe credința Domniei Mele... săracii să se hrănească (сиромачи да се храниет). Și apoi să iea milostivirea voastră pe sufletul și pe credința voastră ca negustorii din țara Domniei Mele (къпци из земли господствани) să poată veni la milostivirea voastră cu marfă mare (сз великомъ къпашем) și să facă negoț și să se hrănească slobod și în bună voie“². Se vede lămurit că „săracilor“ brașoveni, cărora Domnul li dă asigurarea că pot veni cu marfă mare la noi ca „să se hrănească slobod și în bună voie“, li corespund „neguțătorii“ noștri munteni, pentru cari se cer, cu aceleași cuvinte, înlesniri asemănătoare³. Din faptul că

¹ Ibid., 121-2.

² Bogdan, *Relațiile*, p. 136-7.

³ Un document cu un cuprins asemănător e scrisoarea din 1482 a lui Vlad III Călugărul către Brașoveni. Domnul li spune: „au venit soli... de la pîrgarii din Brașov și ni-au cerut să întărim vechiul așezămint... ca să se poată hrăni slobod și săracii noștri și ai lor (пани и ннх сиромачи), cum s'au hrănit

„săracii“ umblau cu marfă mare, rezultă că ei nu erau numai negustori mici, ocazionali și locuitori din țară cari găsiu mai potrivit ca să-și procure cele necesare direct la Brașov, ci supt acest nume se cuprindeau și cei ce lucrau în stil mare, cu sume însemnate de bani. Am pomenit mai sus pe Neacșu și Ilie, cărora li se luase la Bran 200 de bogasii. Iată acum un fragment din scrisoarea prin care Radu-cel-Frumos spune Brașovenilor: voi știți bine că se află la voi bani de-ai săracilor mei, florini 15.000 și 500 (КАКО ЕСТ ДОБИТЬКЪ МОНА СРЪКЪМЪ ОУ КАС ФЛОР. ПИНАДЕСЕТ ХИЛІАДИ И ПЕТ СТО)¹. Găsim săraci de aceștia negustori de porci², oi³, scuturi⁴, produse orientale⁵. De și marilor negustori nu li se mai potrivește calificativul de *săraci*, situația lor materială fiind bună, totuși li se spune și lor сръмаши, prin asimilare, credem, cu micii negustori, care nu aveau cine știe ce slare.

Identitatea săraci = negustori apare și în scrisoarea din 1478-9 a lui Basarab-cel-Tânăr către Bátor Istvan, voevodul Ardealului: „și-ți dau de știre Domniei Tale despre aceasta: pentru ceia ce mi-ai poruncit de lucrul *neguțătorilor*, ca să umble și să tîrguiască slobozi, Domnia Mea sînt bucurosi de asta, ca să umble *săracii* slobozi și să se hrănească (ДА ХОДЕТ СРЪМАШИ СЛОБОДИИ ДА СЕ ХРАНЕТ) și să tîrguiască și *negustorii noștri* acolo în voia lor, numai să ni alungi Domnia Ta de acolo pe vrăjmașii noștri, ca să nu facă supărare oamenilor noștri. Iar ai voștri să nu se teamă de nimic“⁶. Din acest pasagiu rezultă identitatea negus-

și mai înainte. De aceia poruncim tuturor... ca oriunde vor veni Brașovenii cu marfă, la orice târg sau la Dunăre sau oriunde, fie ca să vînză, fie ca să cumpere, ei să aibă voie și să vînză și să cumpere și prin tîrguri și la bălți și la Dunăre pește sau orice altă marfă și nimenea să nu îndrăznească a-i bîntui, numai să-și plătească vama cea veche, cum este așezămîntul... Asemenea și săracii noștri (сръмаши наши) să aibă dreptate la dinșii (Bogdan, *Relațiile*, 183-4). Săracii atît brașoveni, pentru cari se dă, sub reserva plătirii vămii, complecta libertate de vînzare și cumpărare în Țara-Românească, cit și munteni, pentru cari se cer aceleași înlesniri, sînt, evident, *negustorii* din aceste două părți.

¹ Bogdan, *Relațiile*, 106-7.

² Ibid. p. 87.

³ Ibid. p. 89.

⁴ Ibid. p. 88.

⁵ Ibid. p. 175-6.

⁶ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 145-6.

țători = săraci. Terminii fiind întrebuințați unul în locul altuia, înseamnă că au același înțeles. În sfârșit, un ultim document, concludent, după părerea noastră. Același Basarab scrie Brașovenilor (către 1478-1482): „Dau de știre domniei voastre că mi-au venit și mi s'au plîns *săracii, cari sînt neguțătorii cu marfă* (сиромашен кои ес кршци езе кршню), că, după ce vă locmiși cu ei, voi nu li luați marfa cu soroc, ci îi țineți [acolo] și nu îi plătiți; dar *săracii noștri iau marfa de la Turci* și aceștia li pun soroc, iar ei la soroc nu pot plăti, fiindcă nu li plătiți voi, ca să se plătească și ei de Turci. Așa mi s'au săracit *toți neguțătorii...*”¹ Nu numai că numele de *săraci* dat neguțătorilor reiese foarte clar, dar se vede și felul cum lucrau ei, luînd marfa pe credit de la Turci și vînzînd-o tot așa Brașovenilor. Acești „săraci” erau relativ numeroși. Îi înfrînim alît prin țirguri și orașe, cît și prin sate. Așa e unul „Neagoe din Măgureni”, care a venit — spune Stoica logofătul (1482-1507) — acolo la Brașov să-și vînză una, alta, ca un sărac [ce este] (како єдин сиромашу)². Apoi un Costea de la Țirgoviște „*sărac al Domniei Mele*” — zice Raducel-Mare — care cumpărase de la Brașov 20 de obezi de fier pentru ferecat carele³. Un „sărac al nostru, feciorul lui Hacic de la Rîmnic”, e pomenit de același Radu într'o scrisoare către Brașoveni⁴. Lui Vlad III (1482-1490) i se plînge „un sărac anume Bobul din Sărata” că l-a prădat Capotă din Brașov⁵. În sfârșit Neagoe intervine pentru Dumitru din cetatea București, pe care-l caracterizează astfel: „faceți-i dreptate... că este om sărac (єс єс чакь сиромашу) și trebuie și el să se hrănească”⁶.

De obicei, Domnul făcea intervenții colective, pentru „săraci” în general, ca să nu mai fie asupriți cu vama și să li se lase liberă exercitarea negoțului lor. Am dat mai înainte (p. 9-11) cîteva documente din care se vede aceasta. Iată alie cîteva :

¹ *Ibidem*, p. 175-6.

² *Ibidem*, p. 301-1.

³ *Ibidem*, p. 242-3.

⁴ *Ibidem*, p. 207.

⁵ St. Nicolaescu, o. c., p. 17-18. În privința localităților de unde erau neguțătorii romîni cari importau din Brașov și exportau acolo vezi *Rechnungen der Stadt Hermannstadt*, I și *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, I-III. Pentru Sibiu am găsit 37 de localități, orașe, țirguri și sate, de unde erau neguștorii ce aveau relații cu acest centru comercial, pentru Brașov 29. Probabil însă că numărul lor era mai mare.

⁶ Nicolaescu, *Documente*, p. 17-18.

1. (1438-1444) Vlad Dracul comunică Brașovenilor că „săracii mei (мон сираци) nu pot să se hrănească slobozi, din pricina pîrcălabilor dela cetate, cari-i pradă și-i jupuiesc fără lege“. De aceea îi roagă „să aibă săracii miei bine“ de la ei „și să se întoarcă fiecăruia ce i s'a luat“¹.

2. (1441-1444). Scrisoare asemănătoare a lui Vlad către Ioan Hunyadi voevodul Ardealului și al Secuilor : „slugile domniei tale de la Brân să știi că au istovit pe săraci (сираци)... și te rog să aibă dreptate săracii“ (да ест право сирацям)².

3. (1470). Radu-cel-Frumos către Brașoveni : „...strîmbătatea s'a început tot de la voi. Căci mergeau acolo *săracii miei* (мон сираци) și cu avutul lor : voi li luași avutul și cîștigați voi, iar *săracii miei* (мон сираци) rămăneau în pagubă și nu erau slobozi cu avutul lor“. De aceea li cere „să rămîie obiceiul așa cum a fost și mai înainte : să umble *săracii miei* (мон сираци) slobozi la voi și ai voștri tot slobozi, oriunde, în țara mea“³.

4. (1491-1492). Vlad Călugărul scrie Brașovenilor : „nu se pot hrăni *săracii Domniei Mele* din pricina voastră. Că oamenii noștri n'au nicio dreptate de la voi, ci li luași cu de-a sila avutul, cum li-ași luat și acum acestor săraci (ωτ τεχ сиромасεχ) oile din Secuime“. Îi întrebă dacă n'au de gînd să înceteze cu asemenea vexațiuni⁴.

Câte odată însă Domnul intervenia și individual, numai pentru un sărac, fie numindu-l simplu „săracul Domniei Mele“ sau „acest sărac“, fie dîndu-i și numele și locul de unde era. La exemplele pe care le-am dat mai înainte, mai adăugim aici câteva :

1. (1482-1496). Vlad Călugărul intervine pentru „acest sărac“ (сиромаша) anume Stroe, căruia i se luase de către Brașoveni un cal pe care-l cumpărase, plătind și vama obișnuită. Domnul cere să i se înapoieze calul „*aceslui sărac al meu*“, căci altfel o să iea cinci pentru unul de la oamenii Brașovenilor⁵.

2. (1482-1496) Același Vlad scrie Brașovenilor pentru „*acesl sărac al meu*“ (сиромаша мойа) care cumpărase niște oi din Brașov. Vameșii îi luaseră pe nedrept 150 de oi și 6 florini și Domnul cere să i se facă judecată dreaptă⁶.

¹ I. Bogdan, *Relațiile*, pp. 78-9.

² *Ibid.*, pp. 77-8.

³ *Ibid.*, pp. 107-9.

⁴ *Ibid.*, pp. 193-5.

⁵ *Ibid.*, p. 209.

⁶ *Ibid.*, p. 205.

3. (1496-1507) Radu-cel-Mare către Braşoveni pentru „lucrul acestui sărac al Domniei Mele anume Dragomir (сиромых господства ми по имени драгомир) cum că a venit acolo, iar domnia voastră l-aşi prins şi i-aşi luat un cal şi toate sculele ce le-a avut, şi cu nimic i'a fost vinovat“. Cere să i se restituie cele luate, căci „nu-l voiu lăsa în pagabă, ci-i voiu întoarce [tot] şi încă cu vîrf“¹.

4. (4 Iulie, fără an). Radu Paisie scrie judeţului şi celor 12 pîrgari din Sibiu pentru lucrul „săracului Domniei Mele numit Lepcea“ (сиромых гедка ми по име лепца) care avea o veche datorie de 40 de florini la un Evreu Gheorghe din Sibiu. Domnul cere să i se întoarcă datoria. „Dacă nu veşi întoarce... aceeaşi datorie, să ştifi domnia voastră că am să iau dela oame-nii domniei voastre, încă şi mai multă, şi s'o dau „săracului Domniei Mele“².

Rostul acestor intervenţii domneşti, colective sau individuale, şi însoţite mai în totdeauna de ameninţări de represalii, este explicabil. Lăsăm la o parte faptul că toţi aceşti „săraci“ erau locuitori din Ţara-Românească, supuşi ai Domnului, care trebuia deci să intervină pentru ei. Dar activitatea acestor săraci „cari sunt negustori cu marfă“ era de interes public. Populaţia ţerii avea nevoie de el pentru a-şi putea procura lucrurile care-i trebuiau şi spre a li vinde din produsele ce prisosiau. Însă pentru o bună desfăşurare a acestui schimb de mărfuri era în primul rînd nevoie de ordine şi de siguranţă a călătoriilor. De aceea intervenţiile repetate pentru a nu se face necazuri săracilor la vamă şi asigurările că pot umbla liberi peste tot ca „să se hrănească slobod şi în bună pace“. Dar Domnul avea şi motive personale pentru a îngriji de siguranţa acestor săraci. El era unul din principalii cumpărători, avînd şi dreptul de preempţiune pentru unele articole cum erau blănurile scumpe, al căror export cite odată îl interzicea³. Se ştie apoi că vămile erau u-

¹ *Ibid.*, pp. 237-8. Vezi şi scrisoarea asemănătoare a aceluiaşi Domn către Braşoveni pentru un „cal pe care l-a cumpărat săracul Domniei Mele (сиромых господствами) de la omul domniei voastre“. Vameşii îi luaseră calul şi Domnul intervine să se facă „lege şi dreptate săracului Domniei Mele“. Altfel „să ştifi că nu-l voiu lăsa în pagabă“ (Bogdan, *Relaţiile*, pp. 238-9).

² St. Nicolaescu, *o. c.*, pp. 69-71.

³ Vezi documentul din 1470 al lui Radul-cel-Frumos către Braşoveni prin care dă voie săracilor braşoveni să cumpere orice marfă din Ţara-Românească, „numai vulpi şi jderi şi rişi“ nu. (Bogdan, *Relaţiile*, p. 109).

nul din veniturile domnești. Cu cât ele vor fi fost mai bogate, Domnul era mai în câștig. Deci el avea tot interesul să asigure cât mai multă ordine și dreptate în relațiile comerciale, pentru ca schimbul de mărfuri să fie cât mai intens și vama, implicit, cât mai mare. Sunt explicabile așa dar intervențiile pe care Domnul le face în favoarea acestor săraci, colectiv sau chiar individual. Ei aduceau venit Domniei și poate și acest fapt — motivul principal e că sînt, ca toți locuitorii țerii, supușii Domnului — explică numele pe care acesta li-l dă: săracii Domniei Mele, săracii miei, săracii noștri (alternînd cu oamenii Domniei Mele, oamenii miei, oamenii noștri).

N'am înfîlnit în niciun document termenul „săraci“ dat boierilor cari se ocupă cu negoțul¹. Faptul e natural și ușor de explicat. Din moment ce un locuitor poartă titlul de boier, care-i un titlu nobiliar, evident că el va fi designat pentru acesta, și nu prin acela de „sărac“.

Resumînd cele de mai sus, rezultă că termenii *сираци* și *сиромаци* pe cari-i găsim în documentele și actele comerciale

¹ Că erau astfel de boieri neguțători, ni-o dovedesc următoarele documente :

1) 1487, April 6. Ștefan Băthory, Voevodul Ardealului, scrie Brașovenilor cu privire la marfa oprită unui Sibian de boierul muntean „Koriz“ : „*expositum est nobis per Georgium Chwkas quomodo inter ipsum et quendam Koryz boearonem et mercatorem parcium transalpinarum certe mercancie ac diversa fora facta fuissent, ita ut alter alteri certis debitis obligarentur*“ (Humuzaki, XV, p. 126, vezi și nota).

2. c. 1482-1492. Dragomir Udriște cere județului și celor doisprezece pîrgari din Brașov să-l păsuiască de vama unor bogasii și a piperului până îl va vinde pe acesta din urmă : „și să vă fie domniel voastre de știre despre lucrul acelui piper și a acelor citeva bogasii : astfel mi s'a prins acel lucru cum mi s'a prins și am trimis la domnia voastră, ca să mă îngăduiți de vamă, cînd îl voi vinde. Și domnia voastră ați făgăduit că mă veți îngădui ; acum însă înțeleg că nu vreți să-mi iertați nimic din vamă. De aceea vă rog pe domnia voastră să lăsați piperul în pace, până îl voi vinde și, atunci, dacă-mi veți lăsa din vamă, veți face bine, iar, dacă nu veți lăsa, domnia voastră sînteți slobozi ; căci am înțeles că a zis județul că va răsturna sacii și a lua piper cît îi va trebui...“ (Bogdan, *Relațiile*, p. 295).

3) c. 1418-9. Vornicul Dragomir al lui Manca, boier important în Divanul lui Basarab-cel-Tânăr, face de asemenea negoț cu piper. Vezi scrisoarea pe care o trimite la Brașov în Bogdan, *Relațiile*, pp. 265-6.

Pentru Moldova cităm pe Mihail, Marele Logofăt, care făcea pe la 1460 comerț în Polonia fără să plătească vamă. Vezi privilegiul de scutire dat de Casimir, în Humuzaki, II², p. 132.

slavone ca designînd pe negustori sînt calitative ale acestora, și nu nume specifice ale lor. Ele li se dau, ca și rumînilor, avîndu-se în vedere ocupația și, une ori, și situația lor materială. Sînt oameni nevoiți să alege și să muncească spre a-și cîștiga traiul, sînt сиромаци (χειρομαχοι) în sensul etimologic al cuvîntului.

Tot ca un calificativ, arătînd situația materială, am găsit termenul сиромач aplicat unor moșneni sau megiași, într'un document de la Mihai Viteazul. Acesta întărește Marelui Spătar Calotă mai multe cumpărături, făcute de la diferiți megiași din Codreni, cari-și vîd părțile de ocină, închinîndu-i-se vecini. Pricina pentru care vînd megiașii e pentru că *au fost săraci* și n'au putut plăti dăjdiile lor (нонеж... вин ест или сиромач и не можит да платит негоре)¹. De asemenea, într'un document din 10 Ianuar 1630, în care se relatează un proces dintre Trufandă Vislierul și mai mulți săteni, aceștia din urmă, oameni „slobozi“ sau liberi, sunt numiți *săraci*. Domnul spune: „Derept aceia Domnia Mea am judecat și am dat lu Mihail și lu Breatin și Oancei ca să fie în pace de rumînie de către jupan Trufandă Vislierul și de cătră soacră-sa; mai mult treabă *cu acești săraci* să n'aibă, ce să tie nește oameni slobozi, căci nu le sînt rumîni, niș au treabă cu ei“².

Toți acești „săraci“: rumîni, megiași, negustori, erau însă în același timp și supuși ai Domnului. Întîlnim documente în care termenii сираци și сиромач au și acest înțeles de „supuși“. Așa e scrisoarea (1482-1496) lui Vlad către Brașoveni prin care li spune: „a venit acest sărac al Domniei Mele (сиромач господеткс ми) anume Mihail și s'a jăluit înaintea Domniei Mele că i-ați omorît un nepot al lui fără de lege“. Cere să fie plătit mortul. „Iar, dacă nu i se plătește moarlea, nu vom lăsa noi în întunerec moarlea acestui sărac ce a perit“³. În acest cas, termenul сиромач ni se pare a avea înțelesul de „supus“ al Domnului. Același lucru se poate afirma și pentru documentul de la Radu-cel-Mare către Brașoveni prin care Domnul intervine pentru „un sărac al nostru anume Stanislav“. Acesta avea o încurcătură din cauza unei

¹ Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, pp. 171-2.

² I. Bianu, *Documente românești*, pp. 170-1.

³ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 201.

slugi luate din Braşov, şi Domnul cere să nu fie urmărit, de oare ce nu-i vinoval¹. Iată însă un document în care înţelesul de supus reiese clar. E vorba de o scrisoare din 1479-1480 a lui Basarab-cel-Tânăr adresată „fălnocilor şi găburilor şi săracilor (сиромашом) din Țara Bîrsei. Şi vă dau de ştire ca unor săraci (сиромашом) ai stăpânului meu craiul... Şi gândiți-vă că aveți nevoie de pace, ca să arați şi să săpați şi să vă hrăniți“². Vedem pe *săraci* menționați de două ori. Prima dată, cuvîntul înseamnă, după I. Bogdan³, „țărani romîni şi unguri“ din acele părți. Ei ar corespunde deci cu „săracii“ din scrisoarea lui Ștefan adresată locuitorilor munteni şi cărora li dădea același îndemn: „să arați pe unde ați arat şi mai înainte... fără nicio grijă şi temere..., să vă hrăniți şi să trăiți în pace“. A doua oară însă Domnul se adresează tuturor locuitorilor „mici şi mari“ „ca unor săraci ai stăpînului meu craiul“. Iată deci, în mod lămurit, „sărac“ cu înţelesul de „supus“⁴.

¹ *Ibid.*, p. 229.

² *Ibid.*, p. 153.

³ *Ibid.*, nota 3. În partea introductivă a acestui document mai apare odată termenul сиромаш, tot cu înţelesul de supuși.

⁴ Cf. Jireček, *Über Miletic's Kronstädter Urkunden*, în „Archiv für slavische Philologie“, XIX, p. 11: „Die сираци einerseits der Walachei, anderseits von Kronstadt..., sind wohl nicht orphani, pauperes, sondern homines de populo, oder gerade subditi“. Cred că tot cu aceste înţelesuri arătate de Jireček apare termenul сиромаш în următorul document: 1508, Februar. Radu-cel-Mare scrie Braşovenilor că „nu e multă vreme de cînd nişte *neguțatori şi săraci* (трзговци и сиромаш) ai noștri au venit acolo, la Braşov, la tîrg şi, după ce şi-au tîrguit, ei şi-au plătit vama“. Li se fac însă neajunsuri pe drum. Domnul cere ca ele să înceteze, „căci nu vreau ca să mi se jăluiască *neguțatorii şi săracii* (трзговци и сиромаш), cum s'au jăluit până acum, că n'au dreptate, nici lege“ (Bogdan, *Relațiile*, pp. 225-7). Acești săraci, deosebiți de negustori, credem că nu sînt altceva decît oameni din popor, locuitori din Țara-Românească, cari se duseseră la Braşov pentru diverse cumpărături.

În scrisoarea din 1432 a lui Alexandru-Aldea, care scrie „БРАШОВСКИМ КЪКЪМ, ПЪРГАРЕМ И СИРАКОМ И ЗЕМИ КЪКЪСЪ“, dîndu-li informații despre Turci (Bogdan, *Relațiile*, p. 40), сираци înseamnă locuitori. Aldea împarte pe Braşoveni în două categorii: *pirgarii*, cei din frunte, şi *săraci*, cari, evident, în cazul de față, sînt locuitorii obișnuți ai oraşului.

În sfârșit, într'un document al lui Radu de la Afumați (Febr. 1521 — 2 Ian. 1529), сиромаш are un dubla înţeles: de *supuși* şi de *sărmani*, *săraci*. Domnul scrie județului şi celor doisprezece *pirgari* din Sibiu: „a vrut Domnul Dumnezeu şi ne-am aşezat şi ne-am liniștit la tronul şi Domnia Țării-Românești împreună cu toți creștinii boieri şi supuși şi cu întreaga Țara-Românească. (СЪ КЪСЪМЪ

Recapitulînd, constatăm că în documentele precedente termenii *сирак* și *сиромаш* se întrebunțează:

1. Ca un calificativ avînd înțelesul de *sărac sărman, lipsit, om care-si câștigă existența din munca brașelor*. Cu acest înțeles, ei se dau tuturilor acelor locuitori (rumîni, neguțători, megiași) cari se află într'o atare situație materială.

2. Cu înțelesul de „supus“, locuitor al unei țeri sau al unui oraș¹.

În legătură cu înțelesul de „sărman, lipsit de avere“, am constatat într'un document *сиромаш* întrebunțat pentru a designa o categorie fiscală. Această categorie e formată din *сиромаци*, adică locuitori „fără bucate“, cari plătesc un bir deosebit. Documentul (din 29 August 1559-1568) are următorul cuprins: Petru-Vodă dă ordin ca Dan din Turcenii să fie în pace și slobod pentru pîra ce a avut cu Drăghici, cînd au venit cisluitorii pentru dăjdi, „pentru că, atunci cînd au mers Roșca și Arsenie cisluitorii în județul Gorj, Drăghici a dat sama satului și a pus Drăghici pe Dan la trei biruri, iar pe oarecari oameni din sat, i a pus la săraci, însă ei n'au fost săraci, ci au bucate (а по некое людеи въ селъ въ нъ ес. по старина на сиромас а мни не естъ княи сиромас аос естъ кня еке комати), iar apoi cisluitorii au luat lui Drăghici hainele pentru acești oameni pe cari i-a făcut săraci și după aceea Drăghici a mințit pe Domnia Mea și și-a făcut cartea Domniei Mele ca să-și întoarcă acele haine de la Dan...“. Domnul dă dreptate lui Dan și hotărăște ca acesta să-și scoată paguba ce o suferise pe nedrept de la Drăghici².

христиании болярн и сиромаци и ека земля владиска)“. Li mai scrie „pentru afacerea boierilor, ale căror sălaşe sînt acolo supt aripa măritului craiu și domnici voastre, ca să poată liberi și în pace veni în Țara-Românească; să se liniștească săracii (да се шпокоит сиромаци), că destul au pribegit, și în pace au avut către domnia voastră, ca și aceștia să poată să se trudească a plăti domniei voastre și datoritiile ce vor fi datoriti acolo“. Vedem pe *сиромаци* menționați de două ori. Prima dată ei înscamnă restui populației în afară de boieri, adică oamenii de rînd, din popor. Cea de a doua mențiune însă, se referă, din comerț, la boieri și trebuie tradusă, credem, prin *săraci* în înțelesul de „sărmanii, bieșii“.

¹ Un termen similar lui *sărac* este *mişel*, care în documentele românești are înțelesul de om de jos, supus, în general, designînd une ori pe rumîni, iar cite odată și pe *negustori*; doc. din 1604-1619, în Hurmuzaki, XV, 2, 807.

² Ștefulescu, *Doc.*, pp. 144-5.

Multe amănunte despre acești săraci (сиромаци) nu ni dă, după cum vedem, documentul. Resultă însă destul de lămurit că ei erau oameni sărmani „fără bucate“ și că plăteau un bir deosebit. Alcătuiau, așa dar, o categorie fiscală aparte.

Despre această categorie fiscală a săracilor ni vorbește și o notă marginală dintr'un document cu data de 30 Iunie 1441, prin care Vlad Dracul dăruiește mănăstiri Snagovul, între altele, satul Izvorani. Nota spune: „iar cnezii din Izvorani, Neagoe, Oancea, Nan și Trandafir (а князювы ит нзкорѣни... нѣкое, вича и нан и трендафир да дакажт бирѣ икоже и ини сираци кх нзкорѣни). Ioan Bogdan, care publică această notă, identifică pe săraci cu rumînii, iar birul săracilor cu birul rumînilor, spre deosebire de birul cnezilor¹. Dacă identificarea lui Bogdan e exactă, ar resulta așa dar că rumînii formau categoria fiscală a săracilor. O concluzie sigură e greu de formulat însă numai pe baza acestui singur document.

Pentru a încheia, socotim necesar să dăm și cuvintele care corespund în latinește și românește celor doi termeni slavi, сирак, сиромач.

În actele latinești din și pentru Ardeal am găsit une ori menționați „pauperes“ cari nu sînt altceva decît „săracii“ noștri. Terminul apare des în socotelile Sibiului; în acelea ale Brașovului nu l-am găsit. L-am înfîlțit în schimb însă într'o scrisoare din 1479 a lui Basarab al III-lea cel Tânăr către Brașoveni². Terminul *pauper, pauperes*, e întrebuințat în înțelesuri identice cu acelea a lui сирак, сиромач. Înseamnă, în general, *lipsit, sărman*, dîndu-se ca și сиромач locuitorilor aflați în această stare materială. E deci tot un calificativ. Înțîlnim o sumă de „pauperes“ în diferitele sate dependente de Sibiu³. Mulți se plîng împotriva asupririlor și persecuțiilor ce au de suferit din partea nobililor și clerului⁴. Orașul Sibiu intervine adesea pentru ei, dîndu-li

¹ *Despre cnezii romini*, în „Analele Academiei Romine“, Memoriile Secției Istorice, XXVI, p. 35.

² I. Bogdan, *Relațiile*, p. 337.

³ *Rechnungen der Stadt Hermanstadt*, I, pp. 168, 212, 447, 475, 518, 527, 535, etc.

⁴ *Ibid.*, pp. 175, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 209, 212, 216, 236, 259, etc.

și diferite ajutoare în bani sau în natură¹. Acești săraci, aflați într'o sumă de comune, nu puteau plăti foarte adesea impozitele fixate. Vedem une ori în socoteli cum Sibienii menționează faptul: „*Ceteros* (adecă diferența până la suma întreagă de florini fixată ca impozit) *a pauperibus non potuerunt exigere*“². Sînt pătura cea mai de jos și mai săracă a populației. Într'o însemnare am găsit numele acesta dat iobagilor³, fără însă a fi un nume specific lor⁴.

Pe lîngă înțelesul de sărman, lipsit, *pauper*, mai are și pe acela de *supus*, referindu-se însă tot la pătura de jos a populației. Cu acest înțeles apare într'o sumă de acte. Iată cîteva, extrase din socotelile Sibiiului:

1495. „Item nuntio misso ad Fogaras propter Michnam vai-vodam, ut eum non hospitent et *pauperibus maiestatis regiae damna inferre non permittant*“⁵.

1495. „Item famulo alio misso de Buda cum literis maiestatis regiae contra nobiles, ut *pauperes suae maiestatis non perturbent*“⁶.

1495. „Item Iohannii Wal misso a l Fogaras ut cum aliis dominis septem sedium qui similiter illac deputati sun cum castelano tractent de diversis inconsuetis arrestationibus et aliis violentiis *pauperibus maiestatis regiae factis*“⁷.

1497. „Item Petro Hoch misso ad Müllempach in facto quarundam violentiarum *pauperibus maiestatis regiae per exercitantes allatarum*“⁸.

Ca și în actele slave, „*pauperes*“ designă și pe negustori. În scrisoarea pe care o trimete Basarab cel Tânăr Brașovenilor (27 Octombrie 1479), identitatea negociatores = *pauperes* apare în mod

¹ *Ibid.*, pp. 245, 250, 475, 523, 527, 463, 518, 483, etc.

² *Ibid.*, pp. 405, 407, 408.

³ Numele de „*pauperes*“ dat iobagilor rezultă din compararea a patru însemnări de socoteli din anul 1496 ale orașului Sibiiu, (*Rechnungen*, I, pp. 214-5).

⁴ Într'un document din 1495 fi vedem pomeniți deosebit de *pauperes*: „in facto plurimarum violentiarum *quas iobagio[ne]s... pauperibus inferrunt*“ (*Rechnungen*, I, p. 187); Doc. din 1496: „propter violentias plurimas *quas iobagiones pauperibus maiestatis regiae inferrunt*“ (*Rechnungen*, I, p. 237).

⁵ *Rechnungen*, I, p. 194.

⁶ *Ibid.*, p. 187.

⁷ *Ibid.*, p. 185.

⁸ *Ibid.*, p. 185.

clar. Domnul li spune: „Igitur in fidem nostram transmitatis negociatores vestros in regna nostra ambulare; cum omni paciencia poterunt ambulare atque cum omni discucione, *ut possint pauperes utriusque regni nostri vivere*“¹. Comparația cu formulele din documentele slave citate mai sus nu lasă nicio îndoială că „pauperes“ sînt tot una în cazul de față cu „negociatores“.

Resumînd, vedem deci că și termenul latin „pauperes“ apare în același înțeles ca și *сирак* și *сиромачн*. E un calificativ designînd pătura lipsită, nevoiașă a populației. Înseamnă în același timp și „supuși“ ai unui Stat, păstrînd însă nuanța de „supuși sărmani, lipsiți“.

În românește, corespunzătorul lui *сирак* și *сиромачн* e chiar primul din acești doi termeni, care a intrat în limba noastră, dînd sărac (sireac, serea). A păstrat înțelesurile din slavică, însemnînd:

1. *Sărman, lipsit*. Cu această accepțiune îl întâlnim într-o sumă de texte și documente românești, aplicat la indivizi de diferite categorii sociale și economice pentru a caracteriza starea lor materială². În unele documente el are și înțelesul de *supus, locuitor al țării*, dar păstrînd nuanța de lipsă, de stare materială rea³, în opoziție cu boierul⁴ sau omul bogat.

2. *Orfan*. Cu ac st de-al doilea înțeles apare el în expresiile „sărac de părinți“, „sărac de mamă, sărac de tată“. Într'un text biserticesc din 1645 se spune: „Pruncii cari vor fi rămas săraci de părinți“⁵. În Psallirea scheiană găsim: „Să fie fiii lui săraci

¹ Bogdan, *Relațiile*, p. 337.

² Vezi exemple numeroase la Iorga, *Studii și documente*, X, pp. 130, 167-9, 172-3, 199-200, 201, 349-50, 909-10, etc. Vezi și H. Tiktin, *Rumänisch-*eu-*tsches Wörterbuch*, București, 1911.

³ Iorga, *Studii și documente*, X, pp. 32, 372; IX, p. 16.

⁴ Iată cîteva exemple în care se vede clar opoziția: 1. „Pre la Fălciu tre-cînd Hanul cu tătărimea, multe jacuri făcea țări, *bieților săraci și la boieri*“ (*Letopisetul Țării Moldovei 1661-1705*, ed. C. Giurescu, pp. 63-4); 2. Ștefan-Vodă Tomșa „făcea dreptăți *săracilor*, iar pre *boieri* nici cum nu-i iubia pentru jafurile ce făcuse țării“ (*Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Iorga, p. 101); 3. Boierii lui Constantin Moghilă „*mîncă pre săraci fără milă*“ (*ibid.*, p. 101). 4. Boierii fugiți la Constantinopol supt Antonie din Popești „*părăea tare pre Postelnicești, să fac multe nedreptăți între boieri și între săraci*“ (*ibid.*, p. 168).

⁵ Tiktin, *o. c.*, supt *sărac*; vezi și „Analele Academiei“, Mem. Sect. Ist., XXVI, p. 173: „Și pentru feciorii preoților cari vor rămănea *săraci de părinții lor*“.

și muiare lui văduo“¹. În altă parte: „Încă de că id erați în fașe, săraci de maică aji rămas“².

Prin evoluție semantică, „săracă“ a căpătat în românește și înțelesul de „văduvă“. Am înțilnit de cîteva ori cuvintele „săracă“ și „sărăcie“ cu înțelesul respectiv de „văduvă“ și „văduvie“. Asifel în Dosofteiu, *Viața și petrecerea sfinților*, lași 1683, găsim: „Toate femeile cele rămase sărace să să mărute“³. În documentul din 25 Iulie. 1631 de la Moise Moghilă se spune: „Înblă deșugubinari în toată vremea de fac năpăști a femeii și a feate de oameni buni și a sărace pre menčuni, de le fac pradă și bagă în fierăi și-i ciobotesc“⁴. În ambele casuri, cuvîntul săracă înseamnă văduvă. Pentru „sărăcie“ cu înțelesul de „văduvie“, reproducem următorul pasagiu dînr'un act publicat de N. Iorga în „Scrisori de boieri“: „Iar la moșia Malitinița a fost o pricină cu un Mihalachî Cracalie, pe care l-am avut și slugă, carele luînd o fată din casă de la mătușă-mea Ileana Joroaia, a jăluit întăiu aice, la Domnia lui Grigore-Vodă Calimah, arătănd cum că fata ce-au luat-o din casa mătușă-mea este dreaptă fată mătușă-mea, iar nu slujnică. Dar eu n'am știut; apoi pe urmă s'a dovedit că a fost făcută în sărăcie...“⁵.

Conclucie. Resumănd cele spuse pănă acum asupra terminilor *сиракъ* și *сиромашъ* care apar în documentele slave din Țara-Românească, se constată următoarele: Primul termen este de origine slavă și înseamnă „sărac“ și „orfan“. Cel de-al doilea e de origine greacă și provine din cuvîntul *χαιρομαχος*, care înseamnă muncitor cu mănile, agricultor și în genere om care trăiește din munca brațelor sale. Ambii termini sînt întrebuițați în documentele noastre slave din Țara-Românească, avînd următoarele înțelesuri:

fiînd vrednici de preoșie“. Cf. *Uricariul*, VI, p. 464: „S'au jăluit Andrii, ficatorul diaconului din Ghigoești, zicănd... c'au rămas... săraci de părinți cu trei frați și cu o soră...“.

¹ Ed. I. A. Candrea, I, p. 235; vezi și alte exemple la pp. 126 și 195, de asemenea II, p. 538.

² Citat din C. Konaki de Fr. Dame, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, București 1893, supt *sărac*; cf. *sărăcesc*.

³ Tiktin, *o. c.*, supt *sărac*.

⁴ I. Bianu, *Documente românești*, pp. 190-1.

⁵ Vălenii-de-Munte, 1912, p. 125.

1. Ca un calificativ, cu înțelesul de *sărman, lipsit de avere*, servind astfel să caracterizeze situația materială a cuiva. În legătură cu acest înțeles *сиромачи* e numele unei categorii fiscale de contribuabili.

2. Cu înțelesul de *supus, de locuitor al unei țări sau oraș*.

Cea mai veche antologie românească în limba franceză

Au ajuns a fi cunoscute, de cîțva timp, broșurile parisiene ale lui Vaillant după întorcerea în Franța: *Solution de la question d'Orient, pendante pour la Russie et l'Autriche dans la vallée du Danube et pour l'Angleterre et la France dans la vallée du Nil* (Paris 1853), *Turkie et Russie, en réponse à la lettre d'un anonyme* (Paris 1854), *L'empire c'est la paix* (1856), precum și broșura prin care el recomandă alegerea ca Domn românesc a lui Vogoridi. Nu știu dacă el a tipărit vre-odată lucrările anunțate pe dosul celor de care e vorba mai sus: *Alliance de l'esprit et de la lettre de l'Évangile et du Coran* (supt presă în 1853), dar în „*L'empire c'est la paix*“ el vorbește de cartea lui *l'Islam* (p. 144). „Pentru triumful socialismului“ anunța „*Bible de la science bohémienne*“ cu o „*révélation de l'Argo antique et de la science des Saganes*“, lucrare de 800 de pagini și cu 150 de „*signes dédaliques*“, cu tot atâtea „desemnuri, vederi sau figuri“, o hartă geografică și două „*cosmogonice*“, „foarte mari“, apoi o „*Histoire, grammaire et vocabulaire des Bohémiens*“ și o „*grèmmaire franco-turke*“.

Dar am supt ochi întâia antologie românească, în ver-uri, pe care el o da la Paris în 1851 supț titlul *Poésies de la langue d'or, traduites par J.-A. Vaillant (de Bucharest)*.

Volumul e dedicat lui Ronsard, „cei d'întăiu“ care a luptat pentru scoaterea Englesilor din Franța și a îndemnat pe Francesi contra Sultanului Murad, „care amenința patria sa“ (Banul „*Marucini*“ ar fi „de Marucini près de Buzeo, sur la Pracova“, precum „*hunisatul*“ *Matiaș Corvinul* „de Corvinus, sur le Danube, dans l'Amarie“). Și Francesii sînt rugați să nu lase Englesilor sarcina României viitoare.

Culegerea de traduceri în versuri, făcute la 1837-8, apoi

la 1842, în închisoarea de la 1843 în Sibiu și în 1851 la Paris, cuprinde: de Mumuleanu, un lung poem; de Iancu Văcărescu, *Alegoria din Ceasornicul meu, Primăvara amorului*; de Asachi, *Dochia* și fabule; de Eliad, Închisoarea poetului la Câmpulung, *Serofimul* și *Heruvimul*; de Grigore Alexandrescu, *Anul 1848*; de Cuciureanu și Faca, fabule, ceva din Alecsandri; apoi de Negruzzi, *l'lorica*, „ou la bouquelière valaque”; de Bolintineanu, *Ultima noapte a lui Mihai Viteazul*; de Boliac, *Maria din Bezdad* și *Meșterul Manole*. La un loc fac 72 de pagini.

Traducerea, dese ori complectată și încărcată de podoabe retorice, e de sigur bună și ar putea fi, la anume ocazii, reprodusă.

N. Iorga

Mormîntul de la Tismana

Altă dată în această revistă am relevat mențiunea, de Sébastien Rhéal, într'o poemă inspirată de Eliad, care a dat faptele, a unui mormânt din vechea Tismana, încă neprefăcută de arhitecții străini de pe la jumătatea veacului trecut, mormânt pe care se vedeau florile de crin ale monedelor vechi muntene și ale veșmîntului de purpură din mormîntul de la Argeș. Emiteam părerea care n'a fost împărtășită, că ar fi fost vorba de locul de înmormîntare al lui Vladislav, căci Basarab zace în fundația lui de la Argeș, iar Nicolae Alexandru în cealaltă necropolă domnească, de la Cîmpulung.

Regăsesc mențiunea florilor de crin în J. A. Vaillant, *Solution de la question d'Orient, pendante pour la Russie et l'Autriche dans la vallée du Danube et pour l'Angleterre et la France dans la vallée du Nil*, Paris 1853. Fostul director de Colegiu la București, autorul cunoscutei cărți *la Roumanie*, atribuie mormîntul lui Petru Cercel, „Petru Basarab”: „La pierre commémorative, ornée de trois fleurs de lys, que l'on voit au monastère de Tismana, fait supposer qu'il avait épousé quelque fille du sang royal de France”.

Evident, Vaillant nu știe că mormîntul lui Petru Cercel e în mîlurile Bosforului.

Că a existat piatra cu florile de crin e un fapt devenit astfel incontestabil, și alt Domn care să zacă supl ea decît Vladislav, nu pot vedea.

N. Iorga

O colecție veche de spițe de neam

de Sever Zotta

I. A doua soție a lui Constantin Cantemir Voevod, fiica lui Mihail Hatmanul ?

D. profesor Șf. Ciobanu din Chișinău a avut rara amabilitate de a-mi pune la dispoziție douăzeci și două de spițe de neam, toate boierești și alcătuite c. 1842¹ de către un boier basarabean, „colecșii registrator”² C. Tufescu. Spițele cu litere cirilice românești. Îngrijit executate în culori diferite cu cercuri regulate, pe coli mari de hîrtie tare, se deosebesc de cele obișnuite prin faptul că nu urmăreau un scop material, ci constatarea ascendenței autorului lor și a înrudirii lui colaterale cu diferite familii. Cu mai multe cunoștinși genealogice, Tufescu s’ar fi putut servi de o altă formă genealogică fundamentală, de tabla ascendenților³,

C. Tufescu, care avea doi frați în Moldova, pe Marele Comis Grigorie și pe un alt Constantin, era fiul Păharnicului al doilea Leon, nepotul Marelui Șătrar Costandachi și strănepotul Marelui Armaș Constantin. Acesta, proprietarul moșiei Tufeștii din jud. Vaslui, menționat prin documente între 1712 și 1736⁴, a dat numele patronimic familiei. El a fost fiul lui Isar Mihul Clucer și al Ștefanei, fiicei lui Savin Năvrăpescul Vornic de poartă și nepotul de fiu al pîrcălabului Mihul.

Identificarea acestuia nu este grea. El a fost evident Hatmanul și pîrcălabul de Suceava din 1616-1618, supt Radu-Vodă⁵, alt Mihul pîrcălab nefiind cunoscut în Moldova secolului al XVII-lea, la începutul căruia trebuie să fi trăit acest strămoș al lui Tufescu. Dar lipsa unui nume patronimic, cas mai puțin obișnuit în Moldova decît în Muntenia, cît și boieria lui de comandant al armatei, ne face să presupunem cu oarecare siguranță că el este identic cu Miho Spătarul (în Muntenia comandantul

¹ Acest an îl are spița curgătorilor din neamul Ghenghea.

² Ultimul, al XIV-lea grad în ierarhia civilă rusească, egal cu cel militar de praporșic sau plutonier, însă avînd dreptul la intitularea „bimenăscut” (blagorodni).

³ Ahnentafel, pennan, tabula pregonologică; v. *Arh. genealogică*, 1913, II, pp. 4-15.

⁴ *Arh. Stat. Iași*, Tr. 1349, op. 1501, Dos. 594, t. 130.

⁵ Ghibănescu, în „*Arhivă*” din Iași, 1915, pp. 100 și 161.

armatei) lui Radu-Vodă în Muntenia, în întâia jumătate a anului 1616¹, și el a urmat pe stăpînul său în August în Moldova.

În 1619 reapare Miho în Muntenia, ca Spătar al noului Domn Gavril Movilă² și cu mici întreruperi rămîne Spătar pînă în 1633³, cînd îi pierdem urma. Interesantă din punctul de vedere al identificării lui Mihul (Miho) este constatarea că în cronicarul Ludescu îi zice *Mihul*, nu *Miho*, în descrierea luptei oastei lui Leon Tomșa cu boierii răzvrătiți ai lui Matei Basarab la Ungurenii, în 1631⁴. Judecînd după forma neobișnuită, ungurească, a numelui de boier Mihail, se poate presupune că Miho era de origine din Ardeal.

Ceia ce, însă, mărește interesul spiței este că dintre patru copii ai lui Mihul a fost o fiică, cu numele de botez necunoscut, „cè al doile fimiai a Dfomnului Cantimir“⁵. Întăia a fost „din Ţara-Românească“, și se menționează, — cu cercuri în regulă — că a mai avut încă două femei. Se dă și descendența lui Cantemir: Dimitrie, Antioh și Safia M. Racovița, (omîșindu-se Ruxanda cu Lupul Bogdan), precum și copiii lui Dimitrie și Antioh. Știm însă din *Vita Constantini Cantemirii*⁶ că a doua soție a lui Cantemir a fost *Ruxanda Gane, quae unica totius familiae remanserat*⁷. Se pună deci întrebarea: a fost Mihul din neamul *Gane*? Și spița neamului *Gane* nu-l cuprinde. O altă nepotrivire este că a doua soție a lui Cantemir a avut, după spița lui Tufescu, doi frați, *Isar* și *Șerbul*, și o soră, *Antifa*, deci, dacă Ruxanda ar fi fost sora lor, ea n'ar fi fost „unica“ din toată familia.

Șerbul a avut doi fii, *Diia* al doilea logofăt și *Chiricuță* postelnic, și șase nepoți și nepoate cu cari se termină descendența pe spiță, pe cînd cea a lui *Isar* duce pînă în zilele noastre. Între descendenții prin femei, din c. 1842, găsim pe Tucidide Durmuz, Căminar, director al Arhivei Statului din Iași în 1862, pe

¹ Iorga, *Stud. și Doc.*, VII, p. 165.

² Ghibănescu, *o. c.*, p. 165.

³ *Ibid.*, 228.

⁴ *Mag. ist.*, IV, p. 912.

⁵ Constatăm și aici că nu se dă lui Constantin Cantemir decît acest *singur* nume. V. studiul nostru în *Rev. Arhivelor*, I, 70.

⁶ *Ed. Acad.*, p. 9.

⁷ *Ed. Iorga*, p. 10.

Panaite Cananău, căminar, pe I. C. Zagoriano ¹, pe Anica Filatov, căsătorită cu un dr. Lafare, pe Ilinca Clucerescul, soția unui general rus Pissarjevski ș. a.

Constatarea că prima soție a lui Cantemir a fost din *Țara-Românească* corespunde cu arătările din „*Viața*“, iar că avu patru soții, nu trei, precum afirmă D. Cantemir, cu cele ale lui *Tindal* și cu cercelările regretatului I. Tanoviceanu ².

II. A doua soție a lui Constantin Șerban Basarab Voevod o Movilă ?

O altă spiță, nu mai puțin interesantă, privește descendența lui „*Movilă Pircălabul*“. I se dau trei copii: Ieremia Voevod, Simion Voevod și Șcheauca, căsătorită cu „*Melentie Balica din Țara-Românească*“, pe al căruia fiu, *Isac Balica Hatman*, „*l-au tăiat Tomșa-Vodă*“. Autorul confundă boieria lui (Ioan) Movilă, Vel Logofăt, cu cea a fratelui său Văscan, arătările, însă, privitoare la Balica sînt perfect exacte ³. Adăugăm că era fiul Pitarului *Gherghina* din vestitul neam al *Buzeștilor* ⁴.

Omiterea celorlalți copii ai lui Ioan Movilă pare intenționată din motive de ordine tehnică, întru cît cel puțin Mitropolitul Gheorghe trebuia să fie cunoscut autorului din *Letopisețul* lui Miron Costin, de și atunci scris, precum probează cunoștința autorului despre uciderea lui Isac Balica în 1612 ⁵.

Lui *Ieremia* i se dau trei băieți și trei fiice (în loc de cinci), menționîndu-se și ginerii poloni, Potocki, Wizniowiecki și Korecki. Lui *Simion* cinci fii ⁶, omițîndu-se puțin cunoscutul Pavel, mort în 24 Maiu 1607 ⁷. Spița cuprinde însă un element de interes istoric prin faptul că fiului *Ioan* al lui *Simion* i se dă, exact, ca

¹ Probabil un descendent din C. Zagorian, grămăticul lui Nicolae Mavrocordat în Țara-Românească, care se cununase în mod clandestin „peste Dunăre cu fiica lui Iordachi Cantacuzino, nepoata lui Constantin Postelnicul“, căsătorie anulată de Mavrocordat (*Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Jorga, p. 359-60).

² *Rev. Arhivelor*, vol. cit., pp. 65-67.

³ *Uricariul*, V, p. 371; *Arch. genealogică*, II, p. 222 și n. 1.

⁴ *Rev. Istorică*, VII, 246.

⁵ *Let.*, I, p. 262.

⁶ În conformitate cu *Letopisețele*, I, p. 260.

⁷ Jorga, *Inscripții din bis. Rom.*, II, p. 212 și Hasdeu, *Arch. ist.*, III, p. 68.

soție pe [Teodora]¹ fiica lui *Ieni Postelnic*², iar ca descendență, nu numai pe fiica Ileana, soția lui Miron Costin, ci și o *altă fiică*, cu nume de botez necunoscut, soția lui „Constantin Basarab *V[oe]v[od]d*”.

Cu toate că acestuia autorul, în mod greșit, îi dă o fată căsătorită cu Constantin Duca Voevod, care era ginerele unui alt Constantin Voevod, Brncoveanul, indicațiunea genealogică nu este fără importanță, cunoscut fiind amestecul insistent și repetat, într'o epocă de legitimism și de constituționalism aristocratic, al lui Constantin Șerban Basarab, Cîmul, în treburile Moldovei, al căreia Scaun l-a ocupat în două rînduri cu jertfe mari de oameni și de bani, fiind, mai ales în a doua expediție, sprijinit de *episcopat* și de cîțiva boieri din Țara-da-sus³. Pribegirea și sfîrșitul lui în *Polonia*, în *contra căreia ridicase el armele* cu Rákóczy II și cu Gheorghe Ștefan, ar putea să fie și ea interpretată prin legături *speciale* cu Polonia și care ar fi mai apropiate decît cele cu puternicele rude ale *Movileștilor*, dintre cari făcea parte însuși viitorul rege Mihai Wiszniowiecki (1669-1673). Dacă autorul spiței era bine informat, această fiică necunoscută a lui Ioan Movilă ar trebui să fie identificată cu o doua soție a lui Constantin Șerban, pe care o luase în 1657 și care-l întovărăși în exilul polon, unde, în 1681, soții fac o danie mănăstirii Sf. Onufreiu din Lawrow⁴. Ea avea numele, atunci puțin obișnuit, de *Natalia*, slavonizat *Nedelea*, care însă se înfîlnește mai mult în Țara-Românească⁵. Numele ei de familie este necunoscut, iar Paul de Alep prelinde chiar că a fost o „*sclavă circasiană*”⁶. Informația lui poate să fie greșită, dar cea ce ne face mai cu samă să ne îndoim de arătările lui Tufescu, este împrejurarea că la întoarcerea *Ilnei* lui Ioan Movilă din Ardeal în Domnia lui Gheorghe Ștefan (1653-8), cînd reclamă moștenirea *Movileștilor*, sau „a *Balicăi*”, împărțită înfîiu între alte rude ale *Movileștilor*, nu este nici măcar menționată, în procesele în chestie, pretinsa ei *soră*⁷.

¹ Iorga, *Femeile în trecutul neamului nostru*, p. 30, nota.

² *Arh. genealogică*, II, p. 239 și *Arhiva* din Iași, 1915, p. 65.

³ *I.e.t.*, I, p. 370.

⁴ *Arh. genealogică*, II, p. 198 și *Rev. ist.*, 1926.

⁵ Jupăneasa *Nedelea* Comisoaia 1646 (Șt. Greceanu, *Genealogiile documentate*, p. 294).

⁶ Paul de Alep, ed. Cioran, p. 152 și *Arhiva* din Iași, 1926, pp. 145-6.

⁷ *Uricariul*, vol. cit., p. 370.

Cu toate acestea, Constantin Șerban a avut legături de încuscrare cu boierii și chiar cu Voevozii Moldovei. Întâia lui soție Bălașa (†1656-7)¹ era fiica Stolnicului *Neculachi* (Rale)², ginerele lui *Toader Boul Vistiernic*³ († 1616) și al Agafiei⁴, fiicei lui *Ioan Prăjescul*⁵, acesta după toată probabilitatea cumnat cu *Ioan Movilă Vel Logofăt*⁶ (v. m. s.). Soția lui Neculachi, Maria, era sora Doamnei Safta a lui *Gheorghe Ștefan* (Ceaurul) Voevod⁷, iar fratele ei, Ștefan Boul, Ban de Craiova supț *Leon Tomșa* Voevod, era căsătorit cu Ruxanda, fiica lui *Ștefan II Tomșa* Voevod⁸. Pe lângă acestea Constantin Șerban era, prin sora sa Elena, cumnat cu *Constantin Cantacuzino* Postelnicul, fratele influenților magnați moldoveni *Iordachi* (căsătorit I^o cu sora Doamnei Tudosia a lui *Vasile Lupu*, II° cu fiica marelui latifundiar din actuala Bucovină, *Gavrilaș Matiaș*) și *Toma* (căsătorit cu fiica lui *Origore Ciolpan*, din vechiu neam moldovenesc)⁹. Încuscririle acestea erau suficiente spre a-i face o bună atmosferă între boierii *suseni*¹⁰ și între „*Vlădicii*“ (v. m. s.) tradiționaliști.

Căsătoria lui cu Bălașa a avut poate loc la Curtea lui Leon Tomșa (1629-1652), care nu va fi vizitat cu ochi răi încuscririle nepoatei cumnatului său Ștefan Boul cu *Basarabii* și căsătoria ei cu fiul unui biruitor, „*viteazul cel dintâiu al țării*“¹¹, *Radu-Vodă Șerban*, de și Constantin Șerban era fiul ilegal al acestuia și relațiile lui cu Elena, văduva popei Constantin din București, pe care, însă, o ținea, în mod discret, în satul Tîntava al mănăstirii Tismana¹².

¹ Paul de Alep, *l. c.*

² Șt. Grecianu, *Arb. geneal. al Basarabilor*; Ghibănescu, *o. c.*, 1921, p. 93.

³ *Id.*, *Sur. și Izv.*, II, p. 50 și III, p. 2.

⁴ Iorga, *Stud. și Doc.*, V; p. 617.

⁵ Ghibănescu, în *Arhiva*, 1916, p. 91.

⁶ *Arh. geneal.*, II, p. 238, n. 1.

⁷ Iorga, *l. c.*

⁸ Ghibănescu, *l. c.*

⁹ Tanoviceanu, în *Arhiva*, 1892, pp. 15-9.

¹⁰ Dintr'o altă spiță a lui Tufescu, asupra căreia ne vom pronunța în no. viitor, reiese că Teodora Ioan Movilă era soră cu Spătarul *Nicolae Milescu*. În acest cas s'ar și explica raporturile secrete ale acestuia cu Constantin Basarab (v. *Let.*, II, p. 190).

¹¹ Iorga, *Un biruitor, Radu-Vodă Șerban*, p. 3.

¹² Grecianu, *Geneal. doc.*, p. 296.

Niculachi, Mare Stolnic în Moldova în 1618¹, sup² Radu-Vodă, deci probabil și el venit din Muntenia, ca Fortună Comișul², Bernat Borisi Postelnicul și Mihne Hatmanul, a fost și pîrcălab de Neamț³, ținut în care familia socrului își avu reședința, *Davidanii*, și unde în vechea biserică zac și oasele unor copii ai lui Toader Boul⁴. La moșia aceasta și la familia Boul se referă și o deosebit de interesantă însemnare a lui *Niculachi* din enii 7127 (1618-9) și 7136 (1627-8), din care reiese că era nu numai om bogat, dar și îndemănat, trimis la Tarigrad „cu treab[ă] domnească”. Importante, din punctul de vedere al originii lui, sînt și însemnările: „și cîndu am venit eu din Țara Muntească” și „așijderea iar cîndu am venit din Țara Muntească”⁵, care par a se referi la cele două Domnii ale lui Radu-Vodă în Moldova (1616-9 și 1623-6). „Boul”, des menționat, în împrejurări aproape comice, nu poate să fie decît Ștefan sau *Andrieș*⁶, cumnații lui.

Prima mențiune a *Bălașei* (nume rar în Moldova) ca soție a lui Constantin Șerban, atunci vt ri postelnic, este din 1637, Iulie 10⁷. Ea este dimpreună cu soțul ei clițoare a bisericii din *Dobreni*, 1646⁸ și a mănăstirii *Jitianul*, 1656⁹, aproape de moartea ei. De și Banul Mihai Cantacuzino pretinde că Vodă Constantin Șerban a „murit mîhnit, nerămînd dintr’însul nici jii, nici fiice”, toluși în pictura murală a bisericii din *Dobreni* este reprezentată pe lîngă soții menționați și „coconița *Bălașa*”, fiica lor, avînd „peste o haină verde o mantie roșă”¹⁰.

În urma celor expuse, se pune întrebarea dacă nu cumva C. Tufescu a fost victima unei tradiții, denaturată prin trecerea vre-

¹ Ghibănescu, *o. c.*, 1915, p. 162.

² Biografia lui, în *Rev. Soc. Ist., Arh. Bis., din Chișinău*, XV, pp. 17-23.

³ Ghibănescu, *o. c.*, p. 166.

⁴ Melchisedec, *Noițe*, p. 129—greșit titlul boieresc V. P. (Vel Pitar), în loc de Vist[îernic].

⁵ Iorga, *Stud. și doc.*, V, pp. 12-4.

⁶ Tatăl lui Constantin, poreclit Ciure, bunicul lui *Docan*, străbunicul lui D. Docan din care descinde în linie dreaptă bărbătească cunoscuta familie boierască (*Arh. Stat. Iași*, Dos. cop. legalisate, 1910).

⁷ Grecianu, *o. c.*, p. 293.

⁸ Iorga, *Inscr.*, I, p. 89.

⁹ Grecianu, *o. c.*, p. 295.

¹⁰ Iorga, *o. c.*, p. 90.

nilor, știind că este „încuscrit“ cu Basarabii, dar nu *cum. Buna lui credință* reiese însă din faptul că nu inventează de exemplu nume de bolez, dacă nu le cunoaște, de și pe vremea aceia erau puțini cari l-ar fi putut controla cu autoritatea necesară a cunoștințelor istorico-genealogice. Cum despre viața și sfârșitul lui Ioan Movilă în Ardeal nu ș'im decît foarte puțin¹, drumul surpriselor genealogice rămîne deschis și nu se va închide decît în urma unor cercetări speciale prin arhivele Ardealului, unde nu se poate ca lungul lui exil să nu fi lăsat urme documentare. Aceleași considerațiuni despre viața și sfârșitul prefinsului său ginere în Polonia.

(va urmă.)

Un document românesc dela Radu Șerban Voevod din 1610

Porunca domnească de față, scrisă românește, e a Voevodului muntean Radu Șerban, care—cel dintîiu—își scrie testamentul într'o frumoasă limbă românească, și mai aies cu atîta suflet românesc, în timpul bejeniei sale la Viena, după ce cu multă greutate își menținuse cîțiva ani Scaunul domnesc în vremurile turburi ce au urmat lui Mihai Viteazul.

Valoarea literelor în transcriere am dat-o numai în legătură cu întreg textul și nu am schimbat-o chiar acolo unde azi ar fi altfel. În special diftongul „ea“ (k), confundat azi cu „ia“ (a, u), l-am redat prin „e“ și „ia“, cu singura nuanță că une ori este „e“ din „domniia mé“, iar alte ori îndulcit de vocala următoare „rumânească“.

Semnele diacritice le împrumut dela d. D. Russo — «Critica textelor și tehnica edițiilor»,—în *Buletinul comisiei istorice a României*, vol. I, întru cit cred necesară uniformitatea în toate edițiile de izvoare istorice.

Resumatul documentului:

Tirgoviște, 1610. Radu Basarab confirmă Oprei moșia Cornătelului din hotarul Costeștilor cu Birzeștii, cumpărată dela Cos-

¹ Ultima știre este, credem, cea dată de Engel, în *Geschichte der Moldau und Walachey*, II, pp. 265-7. (Condițiunile de îndeplinit în cazul ocupării Scaunului Moldovei cu ajute-rul lui Rákóczy, 1637, Nov. 30.)

tea din Bîrzești încă din timpul lui Vlad Voevod. De asemenea confirmă lui Neacșul moșia cumpărată dela Drăgan din Bodești, ambele fiind vîndute „de a lor bună voe și cu știrea tuturilor megiașilor“.

Transcrierea documentului:

† Cu mila lui Dumnezeu Io Radul Voevod, Domn a toată Țera-Rumânească ¹⁾, nipotul răposatului Io Basarab Voevod, dat-am Domniia Mé aciastă poruncă a Domniei Mele Oprii și feciorilor lui cît Dumnezeu îi va dărui, ca să aibă el moșie la Bîrzești den piscul Cornățelului în curmeziș pentru Ponoară ²⁾ pînă la drumul cel mare și pîn' în hotarul Costeștilor, pentru că o au cumpărat Oprea și cu feciorii lui dela Costea ot Bîrzești drept * 40 ³⁾ de bani gata. Încă această moșie o au cumpărat mai de nainte vreme den zilele lui Vlad Voevod, și am văzut Domniia Mé și carte lui Vlad Voevod de cumpărare, vechie și spartă și ștearsă ⁴⁾. Ci o am înoit Domniia Mé și o am întărit cu aciastă carte a Domniei Mele pentru carte cea vechie.

• Și iar au cumpărat Neacșul și cu feciorii lui moșie de la Drăgan ot Bădești drept 1000 de aspri gata, din virful Plopișului la Slemne ⁵⁾ pînă zăpodie la virful Lazurilor sus la [r... sană*] ⁶⁾.

Pentru aciasta o au vîndut acești oameni ce sînt numiți mai sus, de a lor bună voe și cu știre tuturilor megiașilor denprejurul locului și den sus și den [jos] ⁷⁾, lor și feciorilor lor, nepoților și strănepoților și de nimini neclintit preste zisa Domnie[i Mele].

• Însă și martori am pus Domniia Me pre toți boerii Divanului. Leat 7118 (1610) ⁸⁾.

¹⁾ Am dat valoarea „e“ pentru „k“ în text fiind рѢМКНІАЦКЪ.

²⁾ Ponoară, cum și celelalte nume de localități, sînt și azi numite la fel.

³⁾ Semnul dinaintea de „M“ = 40 nu poate fi socotit o cifră, avînd forma unei simple bare orizontale. D. Iuliu Tuducescu l-a socotit mai degrabă o greșală a scriitorului decît număr.

⁴⁾ În orig. „шърск“.

⁵⁾ În orig. „СЛѢМЕНЕ“, azi „Zlamene“.

⁶⁾ Scris de altă mîină, cu altă cerneală, mult mai neagră decît celelalte două; hîrtia fiind îndoită cuvîntul nu are înțeles; sau cel care a îndreptat cuvîntul șters nu l-a înțeles și a transcris mecanic numai urmele pe care le vedea, „r“ neavînd nici o legătură cu cuvîntul următor.

⁷⁾ Rupt.

⁸⁾ E însemnat numai anul. Hîrtia e îndoită.

Jupan Radul VI. Clucer Buzescul, i jupan Cernica VI. Dvornic, i jupan Lupul VI. Logofăt, i jupan Nica VI. Vistiar, i jupan Mirza VI. Spătar, i jupan Bărcan VI. Stol, i jupan Gligore VI. Comis, i jupan Stanciul VI. Păh., i jupan Leca VI. Post., i Lupul VI. Log. *исписан аз стан лог. вѣск стан лог, от сѣвѣши въ стоа граду с трѣхкице* (am scris eu Stan log. nepot lui Stan logofătul de la Săvești, în orașul de reședință Tîrgoviște).

Documentul în parte are rostul unui «vidimus» cu totul deosebit de cele apusene. Hîrtia e indoită în opt și pe alocuirea ruptă. Scrisul pînă la dată e cu cerneală ruginie, iar boierii martori cu cerneală neagră deschisă. După ductul și forma literelor și prescurtărilor se vede aceeași mină în ambele părți. Iscălitura Voevodului lipsește, iar datarea nu indică nici luna, nici ziua, ci numai anul. Nu a avut pecete. Actul e în posesia mea.

Aurelian Sacerdoțeanu.

Lămuriri despre comunicarea: „Pușca Hatmanului Sandu Buhuș?”.

Supt acest titlu am publicat un extras din testamentul lui I. St. Gherghel din 1867, în care sînt menționate «una pușcă *strujiac*», foastă a lui Iordachi I. Murguleț, și «una pușcă ce să numește spaniola», care să fi aparținut *Hatmanului Sandu Buhuș*, apelînd tot de odată la cunoștințele unui „bun cunoscător al istoriei armelor“, spre a fi lămuriti în mod competent asupra neobișnuirilor termini. Acum datorim interesului deosebit pentru chestiunea atinsă din partea eruditului nostru cunoscător al istoriei armelor și războaielor¹, d-lui general R. Rosetti, următoarele prețioase lămuriri :

„În urma cercetării museelor din Elveția, pot să dau lămuriri complete asupra celor două arme menționate în articolul d-voastră „Pușca Hatmanului Sandu Buhuș?” („Revista Istorică“, April-Iunie 1926, p. 103).

¹ Ultimele d-sale publicații „*Studii asupra chipului cum se înfăptuia războiul de către Ștefan-cel-Mare*“, București, Anal. Acad. Rom., 1926 și „*Partea luată de armata romînă în războiul din 1877-1878*“, București, 1926, sînt studii de o claritate și erudiție deosebite.

1) Nu există o «pușcă struțiac». Supt numele de „*Stutzer*“, sau «*Stutzbüchse*» se înțelege cea ce se numia în trecut: *escopelle*, *mousqueton*, iar azi se numește: *carabină*. Toate acestea aveau țevile ghintuite, sau neghintuite, sau una ghintuită și una neghintuită (cum e cazul armei din testamentul la care vă referiți). Museele elvețiene conțin multe asemenea piese, din care semnalez următoarele:

Museul istoric din Bâle: trei piese numite „*Steinschlossstutzer*“ (carabine cu cremene), înregistrate supt numerele: 1894-57; 1905-4586 și 1905-4568.

Museul istoric din Berna: un *Feld-Stutzer*, înregistrat supt numărul 4196. Museul național elvețian din Zürich are în sala de arme Panoplia 92 cu: „*Stutzer und Flinten d. XVIII. u. XIX. Jahrhunderts*“ (17 piese diferite); Panoplia 84 cu diferite piese avînd ca inscripție: *Entwicklung des Standstutzer*, din care reiese plastic dezvoltarea carabinei de tragere la țintă.

2) Arma ce ar fi fost a lui Buhuș nu era o *armă spaniolă*, căci nu există asemenea arme, ci este cea ce se numia *espingole* sau *espingale* (din care probabil s'a făcut prin rea pronunțare *espagnole* și deci *spaniolă*, cum din *Stutzer* s'a făcut *struțiac*), numită în limba germană atît *Blunderlächse*, cît și *Strebenraumer* și care nu sînt decît cea ce s'a numit ulterior *tromblon* = *Schusswaffe mit erweiterter Mündung*.

Întrebuințarea acestui soi de arme de către Moldovenii din secolul al XVII-lea nu trebuie să ni pară curioasă, de oare ce găsim asemenea arme la vecini, cu o sută de ani mai de vreme. Așa la Museul național din Zürich există o armă (panoplia 85 a sălii de arme) de tipul trombloanelor, care a fost luată de trupele din Lucerna, de la Turci, într'o luptă din anul 1520. Țeava de oțel e prinsă de pat cu inele de argint. Aprinderea se face prin o platină cu cremene (cocoș cu cremene). Partea inferioară a patului e încrustată cu sidex și argint.“

Prin o altă comunicare domnul general Rosetti ne lămurește că „arma numită *espingole* era o armă care-și *imprăstia loviturile*, fie prin *forma tronconică a țevii*, fie prin alăturarea mai multor *țevi* formînd un soi de mitralieră, numită de Germani *Drehorgel* sau *Orgelgeschütz*“. Se pune deci întrebarea care era tipul utilizat de Buhuș. Credem cel d'întăiu, întru cît Buhuș se lupta *călare* și nu putea să întrebuințeze decît tipul

mai ușor. Ce privește însă numirea „spaniolă“, trebuie, de și înclinăm spre motivarea de mai sus, să menționăm că în secolul al XVI-lea a fost inventat în Spania cocoșul cu cremene, așa-numitul „Schnapphahnschloss“¹, încît ar fi posibil ca acest tip atunci nou să fi purtat numele „spaniola“, care să fi trecut prin *tradiția familiară* până în secolul trecut. În ce privește cuvîntul „Stutzer“, ar fi de observat că se întrebuițează și azi în forma „Stutzen“ pentru puști de vînătoare scurte și ghintuite².

Sever Zota.

Sfîrșitul lui Constantin Șerban Cîrnul

Răspuns d-lui N. C. Bejenaru.

I.

Data ce am fixat crilicii polone în prosă a lui Miron Costin (1677)³ a avut darul să dea naștere unei polemici. În anuarul „Cercetări Istorice“ (1923), d. I. Minea a amintit de o scrisoare a lui Constantin Șerban-Vodă aflătoare la Muzeul Ardelean din Cluj, pe dosul căreia se găsește o însemnare în ungurește din care ar reieși, după părerea d-sale, că la 24 Maiu 1674 se aflase în Alba Iulia de moartea acestui Domn pribeag⁴. Cum în scrierea pomenită a lui Miron Costin Constantin Șerban e arătat ca fiind în viață, ar rezulta că această cronică a fost scrisă înainte de 1674.

Am răspuns d-lui Minea⁵, arătînd că: a) din însemnarea de pe scrisoare nu rezultă moartea lui Constantin Șerban la acea dată, b) avem documente care dovedesc că el trăia și după 1674, c) din cuprinsul cronicii se pot scoate dovezi că a fost scrisă după data fixată de d. Minea.

În nl. de Ianuarie 1927 al revistei «Arhiva», d. N. C. Bejenaru, un elev al d-lui Minea, iea apărarea profesorului său și

¹ Mayer, Enciclopedia, art „Handfeuerwaffen“.

² V. și *ibid.*, notița „Stutzen“.

³ P. P. Panăitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, pp. 99-100.

⁴ I. Minea, în *Cercetări Istorice*, I, Iași, 1925, pp. 414-416.

⁵ *Revista Istorică*, XII, 1926, pp. 9-12.

caută să aducă elemente noi în discuție¹. Aceasta mă silește să reieau încă odată chestia, lămurind unele fapte greșit înțelese de d-nii Minea și Bejenaru.

II.

În răspunsul său d. B., autorul unei tese de doctorat despre Constantin Șerban², nu se ocupă propriu-zis de data scrierii lui Miron Costin: pe d-sa îl interesează mai ales sfârșitul acestui Domn, despre care crede că murise la 1679. Ca atare nu discută din argumentele mele amintite mai sus decât documentele, cu ajutorul cărora am căutat să arăt că el trăia și după 1674. A proceda astfel este din punct de vedere metodic o eroare. Câtă vreme argumentele scoase din textul lui Miron Costin rămân în picioare, dovedind că această cronică este scrisă după 1674, rămâne stabilit că pribeagul Cosntantin-Vodă, pomenit în textul ei ca viu, trăia după această dată. Deci, chiar dacă d. B. se interesa numai de soarta acelui Domn, trebuia să discute argumentele ce am scos din cariera lui Matczynski și din alusia la bătălia de la Holin³.

În realitate d. B. nu discută cronică polonă a lui Miron Costin pentru că nu cunoaște de loc problemele ridicate de opera marei cronicar, nici discuțiile urmate în jurul lor. Nurai așa ne putem explica de ce d-sa în două rînduri afirmă că răposatul I. Bogdan a stabilit că data cronicii lui Miron Costin, pe care o discutăm, este anterioară anului 1674, adecă așa cum susține d-sa și d. Minea⁴. În realitate I. Bogdan în cartea citată de d. B. spune *tocmai dimpotrivă*, fixînd o dată și mai firzie decît cea admisă de mine⁵. În articolul d-lui B. „*Pribeagia lui Constantin-Vodă Șerban*”⁶, la care ne trimite pentru aceste ches-

¹ N. C. Bejenaru, *O ipotesă falsă*, *Arhiva*, XXXIV, 1927, pp. 34-44.

² *Arhiva*, XXXI, 1924, pp. 14-26, 227-242; XXXII, 1925, pp. 99-115, 196-221; XXXIII, 1926, pp. 35-45, 192-204.

³ P. P. Panaitescu, *Influența polonă*, p. 99 și *Revista Istorică*, XII, 1926, pp. 11-12.

⁴ *Arhiva*, XXXIV, 1927, pp. 35 și 36, „dată așezată de I. Bogdan și C. Giurescu înainte de 1674”.

⁵ I. Bogdan, *Cronice inedite privitoare la Istoria Romînilor*, București, 1895, pp. 148, 149 și titlul la p. 139, unde e scrisă data 1689.

⁶ *Arhiva*, XXXIII, 1926, pp. 192-204, Fragment din tesa de doctorat.

fiuni, cetim că «pe vremea adăpostului lui Miron Costin în Polonia, Constantin Șerban mai era încă în această țară» (și nota: «I. Bogdan. *Cronice inedite*, 165¹, adică locmai cronica ce o discutăm).

Se știe că «adăpostul» lui Miron Costin în Polonia, în timpul căruia I. Bogdan credea că și-a scris și cronica polonă, a fost între anii 1684 și 1686, cum se poate vedea din cronici și din orice istorie literară. Ar rezulta că d. B. se contrazice, afirmând că la 1674 Constantin Șerban murise și trimițându-ne în același timp la un articol în care susținea că acesta era încă în viață zece ani mai târziu! În realitate însă, d-sa, necunoscând nici biografia lui Miron Costin, nici ediția lui I. Bogdan, a reproduș pur și simplu o notă a d-lui Iorga, fără să-și dea sama unde îl duce această afirmare².

De asemenea d. Minea nu discută afirmația mea că din însemnarea ungurească din 24 Maiu 1674 «găsită» de d. Minea nu rezultă că la acea dată Constantin Șerban murise. De și recunoaște că am putut consulta dicționare și cunoscători ai limbii maghiare, totuși crede autoritatea d-lui Minea indiscutabilă³.

¹ *Ibid.*, p. 203.

² N. Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. CCCX, nota: „Încă pe vremea adăpostului lui Miron Costin în Polonia, Constantin trăia în această țară. V. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 165“.

Aceasta nu este singura „ipotesă greșită” în acest gen a d-lui B. Ca să se vadă felul cum d-sa citează scrierile întrebunțate, voiu atrage atenția asupra unui alt articol publicat de d. B. în „*Arhiva*”: „În jurul chestiunii lui Negru-Vodă” (*Arhiva*, XXXIII, 1926, pp. 225-35). Spune că teoria lui Xenopol asupra originilor Țerii-Românești a devenit de actualitate, ceea ce-l silește și pe d-sa să-și spuie cuvîntul, de oare ce d. I. Vlădescu „face o critică nemiloasă” teoriilor lui D. Onciul, adoptând în totul pe ale lui Xenopol în „*Adausul*” la vol. III din ediția a III-a a *Istoriei Romînilor* de acesta din urmă (Băjenaru, o. c., p. 231). D. B. vorbește de „greutatea argumentelor” d-lui Vlădescu, care „zdruncină din temelie teoria fostului său profesor”. „*Adausul*” în chestiune nu este însă opera d-lui Vlădescu, ci este scris de... însuși Xenopol! El apăruse *întocmai așa*, acum doisprezece ani, în ed. a II-a a „*Istoriei Romînilor*” îngrijită de autor (A. D. Xenopol. *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, ed. II, București, 1914, III, pp. 291-306: „Ipotesele asupra Descălecării Munteniei”).

Abia acum acest studiu cunoscut de toată lumea a devenit de actualitate pentru d. B., pentru ca să-l atribuie d-lui Vlădescu!

³ *Arhiva*, XXXIV, p. 29. D-l B. se exprimă astfel: „nu putem contesta d-lui Minea că a tradus greșit acest cuvînt”. Nici eu nu contest acest lucru, ci dimpotrivă îl atest!

Aceasta neconstituind niciun argument, sînt în drept să-mi păstrez părerea exprimată.

Voiu observa numai că scrisoarea lui Constantin Șerban, care a dat naștere întregii polemici, precum și însemnarea din 24 Maiu 1674 nu sînt inedite, cum cred d-nii Minea și Bejenaru¹, ci sînt publicate încă de acum cincizeci și ceva de ani². Indicația locului unde este publicată scrisoarea în chestiune se află într'o notă din „*Studii și documente*“, IV, ale d-lui Iorga³, unde sînt citate împreună și alte scrisori ale lui Constantin-Vodă din aceeași colecție maghiară. *Ceia ce e mai ciudat e că aceeași indicație o dă și însuși d. Bejenaru*, care însă, împrumutînd citatele d-lui Iorga fără să le controleze, nu știe că e vorba de scrisoarea pe care tot d-sa o declară inedită⁴.

III.

Să trecem acum la examinarea documentelor, care dovedesc că după 24 Maiu 1674 Constantin Cîrnul era încă în viață. Ele sînt în număr de patru; ultimul este adus acum înfîtu în discuție.

a) 10 Ianuar 1675. Dumitrașcu-Vodă Cantacuzino vestește pe Turci că foștii Domni Petriceicu și Constantin Șerban se așezaseră la Rașcov, la granița Moldovei, cu ajutor polon⁵. D. B. spune: «De unde scoate însă autorul că acest «se așezaseră» al scrisorii lui Dumitrașcu Cantacuzino ar echivala pentru 10 Ianuar 1675 cu existența lor în cetatea de pe Nistru la acea dată? Evident că raportul Voevodului moldovean se raportează la o vreme cu mult în urmă...»⁶. În realitate «se așezaseră» este cerut de construcția frasei mele, nu este «al scrisorii». În textul latin ce am reprodus în articolul meu⁷ este prezentul: «Raszkoviae consistunt». D. B., neînțelegînd textul, preface prezentul în mai-mult-ca-perfect și crede că astfel scapă de greutate!

De altfel asupra datei așezării lui Constantin Șerban la Raș-

¹ „*Cercetări Istorice*“, I, p. 415, și *Arhiva*, XXXIV, p. 36.

² *Török-Magyarkori Történelmi Emleket, Okmánytár*, Pesta, 1871, V (vol. VII din colecția întreagă), p. 219.

³ Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. 260, nota 1.

⁴ *Arhiva*, XXXIII, 1926, p. 203, nota 5.

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, V¹, p. 93.

⁶ *Arhiva*, XXXIV, p. 38.

⁷ *Revista Istorică*, XII, p. 10, nota 2.

cov nu poate fi nicio discuție. El venise acolo cu oștirile polone, care luară orașul de la Turci tocmai la sfârșitul anului 1674 (după Septembrie)¹, așa că petrecerea Domnului pribeag la Rașcov e în orice cas posterioară datei de 24 Maiu 1674.

b) 24 Novembre 1679. Constantin Voevod trimite regelui Poloniei Ioan Sobieski din Wulka în Polonia² o scrisoare venită din Muntenia de la nepotul său de soră³. D. Minea inclina să creadă că autorul scrisorii putea să fie Constantin Șerban, dar că data fusese cetită greșit de editor⁴. De altfel singurul Domn român cu numele de Constantin exilat în Polonia în vremea lui Sobieski este Constantin Șerban; de Domni necunoscuți istoriei ar fi o copilărie să vorbim într-o epocă în care documentele abundă. Am arătat că data nu poate fi greșită, de oare ce Constantin Șerban avea în adevăr un nepot de soră în Muntenia, pe Șerban Cantacuzino; e deci firesc să ne gândim că acesta întreținea corespondență cu regele Poloniei prin mijlocirea unchiului său, mai ales că numele lui nu e menționat în scrisoarea către rege, ceia ce arată că e vorba de un personagiu înalt și bine cunoscut regelui. Cum Șerban Cantacuzino se urcă în Scaun abia la 1678, nu putem să fixăm scrisorii o dată anterioară. Chiar dacă nepotul de soră nu este Șerban-Vodă, scrisoarea lui Constantin-Vodă fiind adresată lui Sobieski (Ioan III), este în orice cas o dovadă că data admisă de d. Minea și Bejenaru pentru moartea lui Constantin Șerban e greșită: Sobieski se urcă pe tron la 19 Maiu 1674; după d. Minea se știa la 24 Maiu în Ardeal de moartea lui Constantin Șerban⁵.

D. B. contestă acum că scrisoarea ar fi a lui Constantin Șerban. D-sa crede că semnătura polonă a lui Constantin Voevod la sfârșitul scrisorii nu face parte din scrisoare (?), ceia ce

¹ N. Iorga, *Studii și Documente*, IX, pp. 167-8.

² Nu pot fixa pe hartă această localitate, fiind un nume extrem de răspândit în toponimia Poloniei, de altfel specific polon. Wolka, sau după ortografia nouă Wólka, e un diminutiv din Wola = sat liber cu privilegiu. Supt ambele forme se găsesc în Polonia o sumedenie de localități cu acest nume (v. *Słownik geograficzny krolestwa Polskiego* sub Wola, Wólka, Wulka).

³ Hurmuzaki, *Documente, Suplement*, II³, p. 126.

⁴ *Cercetări istorice*, I, pp. 415-416.

⁵ De altfel și data lunii, Novembre, se opune la așezarea scrisorii în acest interval, oricum prea scurt.

nu înțeleg cum poate fi ¹. D. B. mai emite și altă ipotesă, pe care o preferă celei dinfiiu: scrisoarea ar fi a lui Constantin Cantemir ². D-sa știe însă că la 1679 acesta nu era încă Domn, că a murit în Scaun și n'a trăit după Domnie exilat în Polonia. De aceea presupune că scrisoarea a fost scrisă de Cantemir ca boier înainte de Domnie și că „orînduitorii arhivului Radziwill din Niezwicy, unde se găsește originalul, vor fi pus din greșă în iscălitura de Domn a lui Constantin Cantemir pe documentul din 24 Novembre scris și semnat de acesta cu iscălitura lui din vremea boieriei“ ³. Stranii bibliotecari, cari falsifică documentele ce li s'au dat în pază!

Oricum, Constantin Cantemir în nicio calitate nu putea scrie regelui Sobieski din Wulka (Polonia), pentru bunul motiv că în timpul Domniei acestuia el nu a fost niciun moment în Polonia ⁴.

c) 21 August 1681. Constantin Șerban Voevod cu soția lui fac o danie mănăstirii Sf. Onufrie din Sawrow (Galiția) ⁵. D. B. bănuiește că data e greșită, pentru că d. Zotta, editorul documentului, spunea că ortografia lui e stranie. Această observație nu se rapoartă în niciun cas la dată, care se citește cu ușurință, după cum m'am putut convinge din decalcul ce d. Zotta a binevoit a-mi trimite după copia bibliotecarului mănăstirii Buczacz ⁶.

d) 1682, Iunie 15. Constantin Șerban avea o soră, Alexandra, căreia îi dăduse în timpul Domniei moșia Culcașii-de-Sus (Ialomia). Lu 1682 se iscă un proces pentru acea moșie. Șerban-Vodă Cantacuzino dă un hrisov la 15 Iunie 1682, în care spune:

¹ Înțeleg ca *facsimilul fotografic* al unei iscăliuri, cum e cazul iscăliturii cirilice din scrisoarea aceasta, pe care editorul îl are pe o foaie separată, să se rătăcească și să poată fi eventual atașat din greșeală la altă piesă; nu văd cum se poate întâmpla aceasta cu o parte din text, cum e iscălitura polonă, care nu e dată în facsimil.

² *Arhiva*, XXXIV, p. 42.

³ *Ibid.*, pp. 42-43.

⁴ Viața lui C. Cantemir e bine cunoscută din D. Cantemir. *Vita C. Cantemiri*, ed. Iorga, 1923.

⁵ S. Zotta, în *Revista Istorică*, XII, 1926, pp. 214-5.

⁶ D. Zotta a avut amabilitatea să-mi dea următoarele lămuriri „.... vă trimit aici alăturată copie a începutului și a sfârșitului copiei documentului din 1681, din care însuși vă puteți încredința că nu poate să existe nici cea mai mică îndoielă în citirea datei, mai ales intru-cît copia este făcută cu îngrijire de însuși bibliotecarul mănăstirii Buczacz, neomițându-se nici literele aruncate, nici accentele“.

„...aşa pîră Elina, că este această moşte din Culcaşii-de-Sus peste tot a lor, căci că, fiind mai dinainte vreme moşte domnească, iar *d-lui* Constantin-Vodă sin Şerban-Vodă au dat şi au miluit această moşte.... pe mumă-sa, jupîneasa Alexandra“¹. „D-lui“ (dumnealui), era un termen întrebuiţat numai pentru persoanele în viaţă. Foarte caracteristic este faptul că la 1682, Dec. 15, Şerban Cantacuzino, cumpărînd el însuşi moşia Culcaşii, zapisul de vînzare pomeneşte din nou dania lui Constantin Şerban, care e numit de astă dată „răposatul Constantin-Vodă“², ceea ce arată că moartea lui a avut loc între datele de emitere ale acestor două documente (1682 şi 1686).

În urma acestor dovezi cred chestiunea definitiv închisă.

P. P. Panaitescu.

Un Evreu turcesc despre ţerile noastre în secolul al XVIII-lea

BCU Cluj / Ce (Urmare) University Library Cluj

DAS NEUNTE KAPITEL.

Der übrige Feldzug vom Jahr 1769, und der Russen Eroberung der Moldau und Walachey mit der Hinrichtung des alten Wessir.

Als nun der abgesetzte Wessir in Constantinopel vor seinen Richtern erschien, beschrieb er den grossen Unterschied des türkischen Heeres gegen das russische; aber der Pöbel, der den seitherigen Lügen von Triumphen nicht mehr glaubte, musste ein Opfer haben, und der Sultan musste in den Tod des Wessir willigen, wiewol selbiger sein Eidam war; also wurden ihm und dem abgesetzten Hospodar und dem Dolmetscher die Häupter abgeschlagen. 2) Und man steckte nach einigen Monden vor einer Pforte des Serails des Vessirs Haupt auf einen Pfahl, und des Hospodars seines auch auf einen; des Dolmetschers Körper aber ward an einen Pfahl gespieset, und ihm sein Haupt zwischen die Beine geschoben, und man heftete Aufschriften über diese

¹ Şt. Greceanu, *Genealogii documentate*, II, Bucureşti, 1916, p. 299.

² *Ibid.*

drey Pfäle. 3) Die Schrift über dem Haupte des Wessirs lautete: Haupt des vormaligen Grosswessir, Mehmed Emin-Pascha, welchem als obersten Feldherrn in dem kaiserlichen, laufenden Jahres zu führenden Kriege, sowol das Schatz, als das Kriegsheer, und völlige Gewalt gegeben, zugleich aber der Befehl ertheilt worden, dass selbiger mit den Ministern, Beamten, Räthen, und den alten im Kriege erfahrenen getreuen Männern einstimmig in allem zu Rathe gehen solle. 4) Er hat aber, aus übertriebenen Stolz, Hochmut, und üblen Anschlägen, die Glaubensfeinde nicht angegriffen, sondern an einem von dem Feinde weit entlegnen Orte sich aufgehalten, und die Zeit vergehen lassen; durch welches dann er die Gemüther der in den kaiserlichen Lager befindlichen Staatsbeamten und Kriegsleute erbittert und aufgebracht, und vermittelst Entziehung der Lebensmittel und des gewöhnlichen Gehalts unsere Heere geschwächt und in Nothstand versetzt. 5) Beynebst, da die Feinde Choschim belagerten und des Tatarchan Hoheit demselben von der Ankunft des feindlichen Kriegsheeres Nachricht ertheilt, und sowol einige Mannschaft, als auch die nöthige Rüstung von ihm verlangt, hat derselbe den verführerischen Worten des enthaupteten Dolmetscher vielmehr Glauben beygemessen, und hat also in Leistung des nöthigen Beystandes sowol mit Mannschaft, als nöthiger Rüstung eine sträfliche Nachlässigkeit geäußert, durch welches er sich sowol die Fortsetzung der Belagerung, als auch die Noth und Beängstigung der in der Festung befindlichen Rechtgläubigen zu Schulden kommen lassen; und, da er, den allerhöchsten Befehl zuwider, desgleichen auszuüben sich unterstanden, so ist selbiger zufolge des geheiligten Fetwa gebührend abgestraft worden. 6) Die zwote Schrift lautete: Haupt des verwerflichsten Kallimaki Lighori¹, gewesenen Woywoden von der Moldau, welcher die von Seiten der kaiserlichen Schatzkammer zur Einkaufung des Proviant's baar dargegebene vier hundert Beutel Geld frevelhafter Weise verschwendet, den ungläubigen Feinden verschiedene Lebensmittel zugesendet, und dadurch zum Verräther des Reichs sich gemacht hat. 7) Die dritte Schrift lautete: Schändlicher Körper des Unterthan Nikola Drako, gewesenen Dolmetscher der Pforte, welcher als ein Verräther und

¹ Gligore.

Spötter des Reichs mit dem enthaupteten Woywoden von der Moldau sowol in der Verrätherey, als in der den ungläubigen Russen geleisteten Hülfe einverständlich gewesen. 8) Dies war das traurige Ende der Herrlichkeit des Wessirs, und seine Zurückberufung unendlich unterschieden von der Zurückberufung Gallitzens, damit derselbe zu Sanct-Petersburg im grossen Rathe allda seine Meynung sagen möchte; und Romanzow ward an seine Stelle verordnet, doch, weil jeder gerne erst seine Anschläge zum Ziel bringen wollte, so blieb jeder bis zu Ende des Feldzugs bey seinem Heer, mit aller Zufriedenheit der Zarinn. 9) Die Verlassenschaft des enthaupteten Wessir betrug sechs und dreyzig Millionen Piasters, die man alle in den kaiserlichen Schatz brachte; auch fand man in seinem Pallast zu Constantinopel eine Kiste mit fünf tausend Aegretten, das ist Büschel von Federn des Reigenkopfs, kosthar gefasst, welche wie die Ordenszeichen bey den Christen zur Belohnung der Tapferkeit ausgetheilt werden; er mochte aber wol aus einem Wahrsagergeiste vorher gesehen haben, dass er sie nicht nöthig haben würde. 10) Doch war er kaum erwürgt, als es dem Sultan gereute, wie er auch Ursache hatte, denn, wenn derselbe aus zu grosser Behutsamkeit geirret hatte, so war der neue Wessir ein ungestümer und tollkühner Mann, ohne Wissenschaft und Erfahrung, welches alle Paschen bey dem Heer wussten; und, als Gallitzinn desselben Schwäche merkte, lockte er ihn durch einen listigen Rückzug in das Netz. 11) Also zog Gallitzin mit seinem Heer in der Nacht vor dem 13 Tage des Monden August auf zwey schwagen Brücken über den Niester zurück, gleichwol in Gefahr von einem Haufen türkischer Reuter, welcher nur drey tausend Schritt den Russen im Gesicht stand, überraschet zu werden; aber diese Türken lagen im tiefen Schlaf, ohne Sorgen, und eschienen erst um vier Uhr des Morgens, als die Vögel ausgeflogen waren. 12) Die Brücke wurde abgebrochen, die Russen zogen in ihr Lager, das Volk speisete vor den Augen der Türken, welche auf einer Anhöhe waren, und ohne Ferngläser alles sehen konnten, was allda geschah; am folgenden Tage zogen die Russen eine Meile weiter vom Niester und lagerten sich zwischen Kamienieck und Chotschim, und waren zwölf Tage lang still, dass die Kriegsknechte des Feldzugs Ende vermutheten. 13) Siehe, da regte sich der Grosewesir Moldanwansch Ali-Pascha, und machte Anstal-

ten über den Fluss zu setzen, und die Russen zu bestreiten; da machten sich die Russen auf, und liessen ihre Zelte und Wagen hinter sich dass sie ihren Feinden entgegen zögen. Zwo Nächte brachten sie unter beständigen Regen unter freyen Himmei zu, und am dritten Tage schlugen sie wieder ihr Lager auf unten der Festung Chotschim vor dem Antlitz ihrer Feinde. 14) Um diese Zeit sahen die Pfaffen der Türken, welche die Stunden ausrufen auf den Thürmen der Moscheen zu Constantinopel den schrecklichen Kometen, welcher sich dem Erdkreis zeigte; darüber gerieth der Pöbel auf ihre Anzeige in grosse Bestürzung, als über eine schlimme Vorbedeutung, und der Himmel machte die Furcht ihres Aberglaubens wahr. 16) Inzwischen war es erstaunend, wie sehr der Diwan das türkische Volk zu deren Trost mit falschen Siegen hintergieng. Um die Zeit verkündigte er auch eine Niederlage der Russen, welchen sie auf der Seite von Brac'aw erlitten haben sollie, und wovon er den Datum listig verschwieg, und dieser vorgespiegelte Sieg war nichts anders, als der Zug, welchen zu Ende des Julius ein Theil vom Heere des geschlagenen Seraskiers Mehmed-Pascha, von Tartarn und Conföderirten begleitet, nach dem polnischen Antheile der Ukraine und der Woywodschafft Braclaw vorgenommen halte. 17) Diese Unmenschen hatten ihr Lager bey Dymow, eine Meile von Berzade, und richteten gar entsetzliche Verwüstungen mit Sengen, Brennen und Tödten an, und besonders liessen sie in Poddberze die abscheulichsten Spuren davon zurück, wovor sich die Natur erschütterte. Der Woywod von Braclaw, Fürst Jablonowski, verlor bey dieser Gelegenheit hundert und fünf und neunzig Dörfer und sieben Städt, und dem Krongrossvorschneider Grafen Potocki wurden an die sieben tausend Menschen weggeschleppt. 18) Eben so geschahen die Einfälle von diesen Türken und Tartarn auf der Seite von Pokutien und auch über den Niester von solcher Seite von Chotschim; und waren sie bis Dluzek und Melince, und zwtschen Horodenka, Zaleschzyk, in welchen Gegenden sie auch die Kinder an die Sättel banden und so mit fortschleppten. 19) Die Baarer Conföderirten selbst sahen dies mit Widerwillen an konnten es aber nicht ändern, aber sich eine Vorstellung machen, was sie für herrliche Bundesgenossen hatten, und wie trostreich es ihrem Vaterlande ergehen wurde, wenn der Ewige die verfluchten Wünsche ihres Grimmes mit

Erhöhung krönte. Aber nun waren sie einmahl vom Pful des Verderbens umschossen, wie ehemals dort ein Mensch, der einen Wahrsagergeist aufnahm, von diesem Geiste des Ob ohne Kraft der Rückkehr hingerissen wurde. 20) Gott aber liess den Bösen Willen nicht, und, so wie das grosse Heer der Russen überall siegten, so drungen auch von Romanzowschen Heer schon zu Ende des Julius kleine Haufen bis nach Jassy hindurch; und einer dieser Haufen holte aus dieser von den Türken selbst verheert gewesenen Hauptstadt in die zwei hundert Arnauten heraus. 21) Diese Griechen waren dieser Gefangenschaft froh, und schwuren freudig den Russen Treue, und hieben selber alle ihnen vorkommende zerstreute Türken nieder, auch zeigten sie den Russen acht Meilen von Chotschim die hölzernen Pontons an, welche der Seraskier dort angelegt hatte, um sich derselben zum Uebergange nach Kaminieck zu bedienen. Diese Pontons wurden von den Russen insgesamt verbrannt, darzu nahmen sie von Jassy viele Wagen voll Wein mit. 22) Das grosse Heer der Türken des Wessir selber gegen den Fürst Gallitzin ergriff nunmehr auch ein Engel des Verderbens; denn, nachdem zehen Tage lang das russische Heer, nur zwei und vierzig tausend Männer stark, dem Wessir, den Tartarn und dem groben Geschütz von Chotschim, das dessen rechten Flügel erreichte, getrotzt hatte, focht dem Wessir sein ungestümer Schwindelgeist an, den Russen den Garaus zu machen; 23) Am zweyten Tage des Septembers giengen fünf tausend Türken über den Niester diesselts der Russen auf das Ufer, sie wurden aber sogleich noch in derselben Nacht mit Verlust von sechzehnen Fahnen und vieler Beute von den Grenadiers der Russen mit Bajonetten niedergestossen, und die übrigen über den Niester getrieben, worinne viele ertrunken, und die Kosaken jagten nach. Diese Schmach wollte der Wessir rächen, darum kam er am neunten Tag Septembers mit dem ganzen Heer über den Niester, und umringte das Lager der Russen von allen Seiten. 25) Da erhob sich ein harter Streit; die Russen hatten in den vor ihnen gelegenen Wald fünfzehn Battalions gestellt, welche vier Stundenlang schossen, und es sahe schlecht für sie aus; denn sie wurden von dem Heer abgeschnitten, und von den Jengitscheri in den Seiten und im Rücken angefallen, auch bis auf den äussersten Rand des Waldes zurück geschlagen, ihre Verhacke erstiegen,

und vier ihrer Kanonen erobert. 26) Aber das Glück der Russen wachte dennoch auch hier über ihnen, der Türken Hitze erlosch, sie wurden im Anrücken überdrüssig, und wandten wieder um; auch hinderte das Feuer von den vielen Schreckschanzen der Russen die ihr Lager umgaben, die Reuter der Feinde wagten es nicht über einen Kanonenschuss sich dem Viereck des Fussvolks der Russen zu nähern. 27) Hier ermannten sich die Russen, und verfolgten die weichenden Feinde, und diese eilten nach ihren Brücken, und ihre Menge drängte und stopfte sich, und die Russen stachen und schossen darunter; da ersoffen der Türken ein gräuliche Anzahl, dass der Strom ganz mit Turbans ihrer Ertrunkenen bedeckt war, und auf dem Schtachfelde lagen auch über sieben tausend Leichname ihrer Erschlagenen.

(Va urmă.)

DOCUMENTE

domnești și particulare privitoare la Oltenia

comunicate de T. G. Bulat.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

I.

Cu mila lui Dumnezeu Io. Radu Voevod și Domn a toată Țara-Rumânească, fecior al marelui răposatului Mihnei-Vodă, nepotul bătrînului și prea-bunului răposatului Alexandru Voevod, dat-am Domnia Mea această poruncă a Domniei Mele Oanei și feciorilor lui cîți Dumnezeu îi va da, ca să-i fie moșie la Igoi, partea feciorilor lui Drăgan, toată, din cîmp și din pădure și din apă și din săliștea satului și de preste tot hotarul. Pentru că au cumpărat Oana aceasta mai sus zisă moșie toată de la feciorii lui Drăgan: de la Stan și de la Pîrvu, drept 6 capre. Și au fost acolo adălmășari Vălcan și Stoica din sat. Și iară au cumpărat Oana moșie la Igoi, partea Radului Lepcea toată, de la Radu Lepcea, drept un cal, însă din cîmp și din pădure și din apă și din săliștea satului și de preste tot hotarul. Și au fost acolo adălmășari Stanciu Săcară din sat și din Purcești feciorii Gogulei, Stanciu și Neagoe și Cărleta (sic) Grecu. Și iar au cumpărat Oana moșie de la Ega, partea toată de preste tot hotarul, drept 100 aspri gata și drept o chivără. Și au fost acolo adălmășari Dumitrașcu și Stan ot Sîtoaia i

Roman. Și iarăși să fie lui Stan moșie la Igoi, partea Stoicăi Bărlibași toată, din câmp și din pădure și din apă, și de preste tot hotarul, pentru că au plătit Stan biru Stoicăi Bărlibașii în patru ani, de au dat 1.213 aspri gafa. Și iarăși să fie Stanciului și muerii lui Ancăi moșie la Igoi toată a socru-său Miclei, pentru că au dat Miclea zestre: și cu biru și cu ce au chiețuit Stanclu și cu tată-său Stan pentru Chiru Miclei 500 aspri. Și iarăși Oanei și Oprii să fie moșie la Igoi, partea Stanei mume-săi cei vitregi, toată de preste tot hotarul, pentru că au dăruit și au miluit Stana pre fii săi cei vitregi, ce s'au zis mai sus, pe Oana și pe Oprea, ia de a ei bună voe, ca să-i fie pomană. Și iarăși să fie lui Stan și feciorilor lui, Oanei și Oprei, moșie la Igoi, partea Anei toată, oricâtă să va alege, de preste tot hotarul, pentru că Oana au cumpărat, Oana și Oprea, de la Ana drept 600. Și iarăși să fie Oanei și fămei lui, Stanei, moșie la Berești, din partea Scurtei, a treia parte, pentru că au dat Scurtea fie-săi Stanei și ginere său Oanei zestre. Iară pentru acele două părți de moșie Scurteai (*sic*) și ginere-său Oanei au chiețuit pentru bir socru-său 800 aspri. Și iarăși să fie Oanei moșie la Igoi două locuri la lazi (*sic*) și un loc supt mal lângă hotar, pentru că acele trei locuri le-au cu[m]părat Bara din Bodești de la Badea și Iuga drept 150 —, iară apoi Bara le-au vândut Oanei drept 150 aspri și drept o cămașă. Însă să știe aceste moșii, și de cu[m]părătoare și de bir și de zăstre, că sînt toate din zilele altor Domni bătrâni, din zilele răposatului părintelui Domniei Mele Mihai-Vodă, ș'au văzut și Domniea Mea cărți veichi de la alți Domni. Și au văzut Domniea Mea și cartea părintelui Domnii Mele Mihnei-Vodă pentru aceste moșii, veichie și sfărâmată și arsă; pentru acia o am înoit și o am întărit cu această carte a Domnii Mele, ca să fie ei cum au ținut și mai dînainte vreme. Și au vândut acești de mai sus ziși numiți oameni aceste mai sus zise moșii și de cumpărătoare și de milă și de zăstre de a lor bună voe, cu știrea tuturor megeșilor den prejurul locului. Drept aceia am dat Domniea Mea acestor mai sus ziși numiți oameni, ca să le fie lor moșie de baștină și ohavnică, lor și feciorilor lor, nepoților și strănepoților lor, și de niminea să nu să clătească, după zisa Domniei Mele. Iată și mărturiile pune Domniea Mea pe jupan Tudor Vel Ban de la Craiova i jupan Pana biv Vel Vist. i ju-

pan Vintilă Vel Vornic i jupan Nica Vel Logof., Dediul Vel Vistiar i Cârstea i jupan Fota Vel Post.; isprav. Nica Vel Logof. Și am scris eu, Stan, nepotul lui Stan ot Săvești, în orașu Târgoviște.

Noem. 25, It. 7121.

Acest izvod s'au tălmăcit dupe cartea cea slovenească asămenea, Florea ereu, dascăl slovenesc ispisah.

II.

Izvodul cărții lui Gavril Moghilă-Vodă, ficior lui Simion Moghilă-Vodă.

† Dat-au Domnia lui această poruncă a Domnii Lui Părvului cu frații lui și cu feciorii lui cîți Dumnezeu i va dăru, ca să fie în pace dă rumînie, de acum nainte, de către jupăneasa Dumitra și de către fetile ei Negrușa i Marga și de către ginerii dumisale anume Brăin (?) i Dragomir, asemenea și de către ficiorii lor, pentru o pără ci au avut înaintea Domnii Lui Părvul cu jupăneasa Dumitra și cu fetele ei și cu ginerii săi, care s'au zis mai sus. Pen'ru că au fost vândut Stan, tatăl Părvului, o deanie (*sic?*) de moșie în Drăgoi Bărbului Clucer., încă în zilele lui Mihail-Vodă; și au fost făcut frăție Stan cu Barbu Clucer. Iar de-aci Stan, dacă au văzut că nu poate trăi cu Barbu acolea, iar el s'au spart casa și s'au mutat la acea moșie a lui ce să chiamă Vierzur[ea], în capul văilor. De atunci pîn acum, după moartea lui Stan, tatăl Părvului, și a fraților lui, iar ei tot au fost în pace; iar, cînd au fost în zilele Domnii Lui, iar jupăneasa Dumitra cu fetele ei și cu ginerii, cari s'au zis mai sus, ei vrea să rumînească pe Părvu cu frații [rupt], și zic cum că s'au fost vândut în zilele lui Mihail-Vodă ca să fie rumîn. Iar într'acè Domnia Lui au căutat și au judecat după dreptate și după legea lui Dumnezeu și cu toți cinstiții dregătorii Domnii Lui; și au văzut Domnia Lui și cartea lui Mihail-Vodă la mîna jupănesei Dumitra, de cumpărătoare, și n'au găsit Domnia Lui pe Stan, tatăl Părvului, și pe frații lui, ca să fie scriși romîni, ci au găsit Domnia Lui numai moșia lor vîndută; iar Stan și ficiorii lui nu s'au fost vândut ca s[ă] fie rumîni. Deci au rămas jupăneasa Dumitra cu fetele ei Negrușa i Marga și cu gineri-său Dragomir Aım[aș] de lege și de judecată dinaintea Domnii Lui, cum mai mult mestecătură

și trabă să nu aibă ei de acum nainte cu Pîrvu și cu frații lui, ca să fie în pace și sloboz de acum înainte de cătră Dumitra și de cătră fetele ei și de cătră ginerii ei și de cătră feciorii lor și de către tot neamul lor, și de către nimeni neclătit, peste porunca Domnii Lui. Iată și mărturii Domnia Lui au pus: jupan Enachie Vel Ban al Craiovei, i jupan Ivașco Vel Vor., i jupan Papa Vel Log., i — Vel Vis., i jupan Mihul Vel Spăt., i Mihalache Stol., i Buzinca Com., i Vlad Pah., — Vel Post., i jupan Papa Vel Log., i Neagoi Log., care au scris în Scaunul Curtii, care să cheama Trăgoviște, la luna lui Mai 29, de la Adam lt. 7128, iar la limba românească s'au scris acum, la Oct. 11, lt. 1634.

III¹.

† Jupan Tudosie Spătaru i jupănița ego Mara, fata răposatului Banului Predei Buzescu, scris-am zăpisul nostru la mână acestor omeni ot Sacoții (*sic*) cum să să știe că ne-am milostivit spre ei și ne-am făcut pomană de i-am slobozit, de s'au răscumpărat, de ne-au dat bani 22 de mii de bani, să fie judeci și în pace de cătră noi și de ficiorii noștri noștri și de tot neamu nostru. Că i-am slobozat de bună voe a noastră, toți omeni, cu tot hotarul lor, până în Tărăia; iară dila Grecașori (?) cu toată moșia lor, precum iaste scris în zăpisul lor de la...¹ i a Voicăi, să fie slobozii și în pace; că s'au răscumpărat cu toată moșia lor. Iară cine să va ispiti preste tocmeala noastră a mai învălu, să fie proclat și anatima i blăstămat de Vlădica Hs. și de 318 ije vă Nichie și să lăcuiască într'un loc cu Iuda și cu Ariia; ferul și piatrile i acioaia să putrezască, iară trupurile acelora să nu mai putrezască,

Mța Sept. dni 8, vă leat 7128.

IV.

† Adică eu Lupul Saramet (*sic*) și Pătru i Necola i Lupul Ciăhoiul și cu toți săteani, ot Hubavii, ot sud Gorjiul, scris-am și mărturisăm cu cinstit al nostru zăpis ca să hie di mare credință la mână lui Hamza și a Ghirghini ot Alun, cum sa s[ă] știe că noi am fost fugiți, iar Domnu nostru ne-au pus fără voia lor în spinare, di ne-au plătit de biruri și di toate dajdile

¹ Dacă nu este originalul, socotesc a fi o copie din sec. al XVII-lea.

noastre. Deci Domnu nostru ne-au dat să-i fim rumăni, să ni Țai moșăi în bani, au să ni vânză undi va fi voia. Iar noi am căzut cu rugăciuni și ne-am tocmiț și ne-am plătit di tot de căți bani au dat pântru noi, și ne-am împăcat ca să avem pace unii de cătră alții, dinaintea Domnului nostru. Șă mărturăi: Hamzucul ot Săniști i Grozea armaș ot tam i Mihai ot Drămarsă (?) i Drăghici, frati-său, i Radu Giul. Aceasta scrim ca să crează. Pis Udriș[te] ot Șarinea[sa].

Ms. Av. 7152.

(Patru degete aplicate cu cerneală.) Udriș[te] pisah.

V.

† Dat-am cartea noastră Diicului Poenariu Post., ca să aibă și a stăpăni moșie în Iazăr și funea Tereuzăi, sud Vâlcea, partea cumnatu-său lui Gheorghie Popescul, feciorul Stancului diaconului, din câmp, din pădure, din siliștea cu pomet, și de peste tot hotarul, oricât să va alege, cu bună pace de cătră cumnatu-său Gheorghie, ce scrie mai sus. Pentru că o au cumpărat Diicul Poenariu cu bani gata în tl. 11. Și iar să aibă a stăpăni Diicul Poenariu și o moară și o pivă, în moșia Iazărul din apa Oltețului, care o au cumpărat iar de la cumnatu-său Gheorghie, ce scrie mai sus, în bani gata tl. 54 și jumătate¹. Și iar să aibă a stăpăni Diicul Poenariu ce iaste mai sus numit o vie din Măgura, ce să chiamă Cărstănești, de peste tot hotarul al trellea loc, care o au cumpărat iar de la cumnatu-său Gheorghie, drept tl. 20. Care s'au făcut suma banilor, cu moșia dentr'aceste trei hotară și cu vița cu moara și cu piva tl. 86. Și iar să stăpănească Diicul Poenariu, din partea cumnatu-său lui Gheorghie, moșie de tl. 2, bani 106, care au zalogită la unchi-său Calotă diaconul, drept acești bani, pentru cheltuiala hotărnicii, și Diicul Poenariu au întors acea cheltuială tl. 2, bani 106, partea cumnatu-său lui Gheorghie. Care moșie ce scrie mai sus i-au fost și lui de moștenire și de cumpărătoare de la moșii și părinții lui, după cum arată zapisul lui de vânzare, ce au dat la mîna cumnatu-său Diicului; care zapis l-am văzut și noi întărit cu iscălitura și pecetea lui și cu alți boiari iscăliți mărturie, și pusă pecețile, scris de la luna lui Aprilie, 28 anul 7231. Și, de când le-au cumpărat Diicul Poenariu, tot le-au stăpănit cu pace, pă[nă] acum. Iar,

¹ Original.

când au fost acum, s'au sculat cumnatu-său Gheorghie cu gălceavă asupra lui, zicând că, când au vândut aeeaste moșii cu viia, cu moara și cu piva, au avut atîtă vorbă osibită între dănșii, adecă cum că, când va putea Gheorghie să facă banii, să-i dea cumnatu-său Diicului, și să-și ție moșile; iar Diicul zicea cum că n'au avut nicio vorbă osibită, numai au cumpărat bine aceale moșii ce scriu mai sus, cu zapis. Care, viind amândoi de față înaintea noastră, și fiind pricina după cum scrie mai sus, și văzînd Diicul gălceava ce are asupra lui, au poftit ca să-i dea cumnatu-său Gheorghie banii și să-și ție moșile. Numai zicea ca să întoarcă și cheltuiala ce au făcut într'aceale moșii. Care noi rânduim doi boiari ca să meargă acolo la aceale moșii să vază, de cînd le-au luat Diicul de la cumnatu-său Gheorghie, cum au fost și acum cum sânt, și câtă cheltuială va fi făcut la vie, la moară și la pivă..., și, câtă cheltuială vor fi făcut, să întoarcă Gheorghie și cheltuiala și banii ce i-au dat pe moșie cumnată-său Diicului, și să-și ție moșile și viia și moara, cu piva cu pace. Și cumnatu-său Gheorghie, neavând bani să-i dea, singur au poftit ca să nu mai meargă boiari, ci să-și ție cumnatu-său Diicul cu pace, după cum [i] le au vândut dintîi cu zapisul lui. Pentru acê, dupe dreptate, dăm această carte a noastră Diiculul Poenariului ca să aibă a ținea și a stăpâni aceaste moșii, dintr'aceaste trei hotară, ce scriu mai sus, cu viia, cu moara și cu piva, cu bună pace de cătră cumnatu-său Gheorghie Popescul și de cătră tot neamul lui, după cum l-au cumpărat cu zapis, și mai multă pricină de acum înainte la mijlocul lor pentru aceasta să nu mai fie. Datu-s'au în Craiova.

Mart 6 dni, lt. 7234.

(Pecete aplicată de ceară albă cu vulturul bicefal.)

Gheorghe Cantacuzino, Gligorie Băleanul, Radu Golescu, Ilie Știrbei, Staico Vist.

Din porunca chesariceștii Administrații.

N. de Porta.

* * *

Patru documente botoșănene,

publicate de N. Iorga.

I.

Noi, Matei Ghilca Voevoda, bjeieu mlstiiu gspdar zemli moldavscoi, dat-am carte Domnii Meale preoților ce sânt la besearica

lui Manole cupeț din Botoșani, unde să cinstească și să prăznuiască intrarea în besearecă a preasfintei curatei Născătoarei de Dumnăzău, să fie volnici cu carte Domnii Meale a stăpâni o casă, cu tot locul casăi cât ține ograda, din târgu din Botoșani, de lângă biserică lui Manole cupeț, ci-au fost a lui Aslanu Armanul, după mărturie ci-au arătat de la Costantin Vornecul de Botoșeni din anii 7252, Fevr 11, în care s'au văzut iscăliți și marturi protopop Iordache de Botoșeni și Iane ci-au fost vâtav Mitropolii și Miron Gorovei cămăraș de ocnă, scriind precum denainte lor au mărturisit Agopșe popa armenescu din Botoșeni c'au fostu de față ș'au audzât cu ureachile sale dăruind Aslan Armanul denainte biscopului lor armenescu aciasta casă cu locul ei cât ține ograda bisericii lui Manole cupeț. Dreptu aceaia, după mărturie acestor de sus scriși care s'au vădzut și s'au cetit de Vel Logofăt, să aibă a-și stăpâni preuții ce vor fi rugători la aciastă besearecă acia casă cu tot locul casăi cât țâne ograda cu case, și alții să n'aibă triabă cu casa, și să le fie și de la Domnia Mea întărită și sfătătoare. 7262, Oc 21.

II.

Adecă eu Anxite sin Gligorie Botezatul împreună cu femeia mē Marie și cu toți copiii mei dat-am adevărat zapisul meu la mâna dum[isa]le giupănului Dimii neguțitoriului pentru că i-am vândut eu o casă a mē, care casă o'm făcut eu și o'm vândut cu loc cu tot, cât ține ograda. Și tocmala ne au fost trizeci și cinci lei, și pe tocmala ci-am avut me au dat toți bani deplin. Și, când am scos casa la vândzare, întâiu am întrebat tote rudele mele, mahalagi mei, și nime nu s'au aflat ca să cumpere. Dece, afl[ându]-să dumnalui, am vândut dum-le de a mē bună voe, ca să fie moșie și dreptă ocină în veci, iar, sculându-să cineva din rudele mele sau dintr'alte nemuri ca să răspundă ceva, cu mine să-și întrebe, iar dumisale să-i dē bună pace. Și la aciastă tocmală s'au tăplat oameni buni bătrâni târgoveții de aici de târgu din Botășeni, cari mai gios s'au iscălit. Și casa este la mahală lângă bisarica lui Manolei și lângă Pavăl crav. Și petru credința am pus degetele.

Eu Antrici sin Gligorie Botedzatul am vândut.

Eu Marie femeia lui Andreciu.

Eu Vasile brat lui Andreciu.
 Dumitrașco Brian Cost.
 Eu Pavăl crav m'am tãmplat.
 Eu preutul Dumitrașcu martur di la bisariaca Mınolu.
 Eu Costantin Cenușã am scris cu dzisa lor.
 Ion protopop ot Botoșeni.
 Eu Zahereia crav.
 Eu Simion Stihe.
 Eu Simion Botezat.

III.

Adică eu Avram sin Marcu starosti dat-am adevãrat și încredințat zapisul meu la mânia dumisale jupânului Dimitre Mircesa făclier precum să să știi că i-am luat de la dumnealui 200, adică doi sute de lei, pe care bani să aibu a-i da său de acum și pân la lãsatul sãcului de postul mare, cu tocmala ca să-mi dei pe oca de său câte 17 parale, și cât său va eși de la trunchiul meu tot la dumnelui, să aibu a-i duce său tot cu acest preț. Și eu la alți făclieri să nu fiu volnic a da său fãr numai dumisale, și, dându său de acești bani, dumnelui să aibã a-mi mai da bani, cãți îmi va trebui. Și pentru credința m'am iscãlit jidovește. 1806, Aut. 15.

Am scris cu zisa lui
 lord. P...

IV.

† Adică eu Iftimie, femeia Zaharii starostele de ciocli ot Botășeni, dat-am adevãrat zapisul meu la mânia gineri-meu lui Timoftie pentru că i-am vândut eu o casã ci-am avut noi aice în târgul Botășenilor, la mahalaoa lui Sti. Gheorghie, cari casã este fãcutã de mine și de bãrbatul meu. Deci i-am vândut-o de a mē bunã voe, de nime silitã nice asupritã, ce de a mē bunã vor, ca să fie moșie și dreptã ocinã în veci dum. și copiilor și ne[po]lți și strãnepoți pã în veci. Și tocmala ne au fost una sutã lei, și pe tocmalã ci-am avut ne au dat toți bani deplin. Și la aciastã tocmalã s'au tãplat târgoveți omeni buni bãtrãni și tineri cari mai gios s'au iscãlit, și ș'au pus degetile. Lt. 7280, Iuni 4.

Eu Eftimei, femeia Zahiei staroste, am vândut, am pus și degetul.

Eu Dorohciu căpitan m'am tãplat.
 Eu Nastasie sor Zahariei. Eu Vasile sãtarosti di ciocli. Eu
 Zaharie ..Grebce.
 Eu Ion Stihie m'am tãplat. Eu Costantin sin Ion Stihie.
 Eu Ionitã cãsap. Toder Bunduc.
 Eu Costantin Cenușã am scris cu zisa lor.
 (Pecetea cu: Pecete tãrgului Botoșãni. 1780.)

DĂRI DE SAMĂ

Dr. P. Cazacu, **La veritã storica nulla questione della Bessarabia**, București, 1926.

Bun resumat al chestiei basarabene. Se citeazã, dupã Casso, **Rusia la Dunãre** (Moscova 1913), declarații rusești despre prada fãcutã de soldații Țarului dupã 1812 și nemulțãmirea poporului pãnã jos (p. 7), despre fuga țeraniilor (pp. 8-9), cari se tem sã nu fie supuși șerbiei, „regim diametral opus structurii sociale a principatului Moldovei, unde țeranii se bucurau de cea mai largã libertate individualã” (p. 9). Dupã știri tot de acolo, luarea Basarabiei trebuiã sã fie o compensație pențru Austerlitz (p. 10). Se sperase ambele Principatele, in care s'ar fi pus patru guvernatori (p. 11). Ar fi fost prima cucãrire de creștinã (pp. 11-2). La 6 Iulie 1812, Țarul se gindia și la Constantinopol, ca reședințã a unui Impãrat slav „ori mãcar grec” (p. 12). Folositoare știrile dupã rãzboiu. Bune ilustrații (dar Alexandru-cel-Bun n'a fãcut Cetatea-Albã).

* * *

Octav Minar, **Caragiale, omul și opera**, București, 1926.

Foarte multe lucruri nouã in aceastã carte, vrednicã de toatã lauda.

Aflãm din ea cã inaintașul lui Caragiale a fost unul din „volintirii” de la 1769 ai fraților Mihai și Pirvu Cantacuzino (numele de botez „Vlidiko” e insã imposibil), cã el a luat pe o fatã a Clucerului Ion Nistor, rudã cu pravilistul, din care cãsãtorie s'au nãscut Costachi († 1877), Iorgu și Luca Caragiale. Se dã o bunã biografie și portretul lui Costachi Caragiale. Extrase intr'ales din ziarele contemporane. Facsimile din afișe (ce este-

tic executate la „Foaia Sătească”) și din cărți („O soare mahală”). O scurtă biografie a lui Iorgu Caragiale (1814-74), care e și autor dramatic. Luca (1817-85) joacă în roluri din piesele fratelui mai mare. Répey, care laudă pe soția lui, Caliopei (portretul ei pe p. 18), e un prețuit scriitor de cărți didactice (v. pp. 17-8). I. L. Caragiale e fiul celei de-a doua soții, Catinca Muru. Născut la 29 Ianuar 1853, la Mărgineni, unde tatăl, retras din teatru, avea o mică fermă. E elevul harnicului, dar puțin ridiculului institutor ploieștean Zaharia Antinescu. Învață și gimnasiul la Ploiești. Girant de ziar, la „Alegătorul liber”, apoi la „Unirea democratică”. Trece ca sufler și copist la Teatrul Național din București. Suplinește la liceul Sf. Gheorghe pe Anghel Demetrescu ca profesor de istorie.

Autorul revelează întâia publicație a lui Caragiale, „Claponul” din 1877 (se dă și un facsimile al „foii hazlii și populare”, „ieftină și bună”). Uimitoare dialogurile și multă virtuositate în versurile satirice. Se adaugă și „Calendarul claponului”.

De aici Caragiale ajunge la „Timpul”. Nu înțeleg de ce se trece îndată la „Moftul Romîn” apărut numai în 1893. Rolul lui Caragiale la „Vatra” lui Coșbuc, de care se vorbește pe urmă, a fost mult mai mic. Polemica lui cu Vlahuță e un trist incident.

Un alt capitol câtă a se ocupa întâiu de „personalitatea lui I. L. Caragiale”. Cu dreptate se desaprobă excesele criticii exilatului asupra tuturor stărilor de lucruri și tuturor individualităților de la noi. Se dă scrisoarea prin care Caragiale cere lui T. Maiorescu direcția Teatrului Național (pp. 82, 84). Funcții umilitoare: registrator la Administrația centrală a Regiei Monopolurilor Statului; se suprimă postul în 1901. Apariția lui ca lector al operei proprii, p. 94. „Birtaș și berar”, p. 95 și urm. Procesul de „plagiat” cu un calomniator insan, p. 101 și urm. (splendida pledoarie a lui Delavrancea cuprinde pagini de critică pătrunzătoare care nu se vor uita; v. și 234 și urm. Ciudată apărarea lui I. Tanoviceanu). Curioasă colaborația cu autorul pentru a strămuta în teatru „Făclia de Paște”. Apoi plecarea la Budapesta, unde plănuiește revista „Momente libere” (p. 143 și urm.) și în Germania. O întreagă filosofie a lui Caragiale e expusă supt forma unor destăinuiri făcute d-lui Minar.

A doua parte presintă opera. Prelucrarea „Romei învinse” a

lui Parodi. Caragiale ar fi tradus și „Lucreția Borgia” a lui Hugo. Se arată cum „Noaptea furtunoasă” s'a desfășurat într-o glumă în prosă, care fusese publicată în „Almanahul Clapomului”. După „Noaptea Furtunoasă” și „Conul Leonida”, colaborarea cu d. Iacob Negruzzi pentru transpunerea în prosă a „Hatmanului Baltag” de N. Gane (de ce se reproduce toată povestirea, luată, de altfel, cum spune Gane, din Dickens?). Urmează „Scrisoarea pierdută”. Foarte frumoase paginile de critică a teatrului (p. 233 și urm.), La urmă se presintă piesa inedită „Reporterul Caracudă”.

* * *

C. Papanigopoulos, *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*, 5-e édition soignée par Paul Karolidès, Athenes, 1925.

Minunata carte a marelui istoric, grec, cuprinzând istoria poporului său considerată într-o singură dezvoltare de la vechii Elini, peste Bizanț, până la regele Gheorghe I-ii, apare, prin grija profesorului Karolidès, într-o nouă ediție de cinci volume admirabil ilustrate și splendid legate.

* * *

H. Focillon, **Raphaël** (în „*Maîtres anciens et modernes sous la direction de Gustave Geffroy*”), ediții Nilsson, Paris, f. an.

Nu e nevoie să se spună că această frumoasă mică lucrare, atât de bogată în cuprins, se sprijină pe cea mai largă informație. Dar e de relevat, dacă se mai simte nevoia, talentul cu totul extraordinar al autorului, un scriitor de rasă, care cuprinde și un istoric evocator și un apreciator, cu o nesfârșită gamă de caracterisări din cele mai subtile a părții tehnice din opera de artă.

Atâtea lucruri nouă sau pentru întâia oară subliniate. Dulcele, armoniosul Rafael, contra căruia se îndreaptă atîția fanatici apărători ai dramaticei neisprăviri, apare aici ca trecut prin multe încercări și strecurat prin multă modestă critică de sine. El se infățișează și ca un admirator și ucenic al plămuitorului de măreții supra-umane care e Michel-Angelo. O parte cu totul realistă se înseamnă la acela care e de sigur și poetul celei mai senine și zimbitoare ideologii.

Ilustrația servește foarte bine această atît de reușită încercare de a înoi un subiect asupra căruia se scrie de secole. La ince-

put, înfățișarea operei de tinereță, dibuitoare, dacă vrea cineva, dar de o atit de fermecătoare nevinovăție, prin „risul cavalerului”, cu atit de drăgălașa înfățișare a tinereței lui și cu grația femeii din dreapta, care-i întinde mănunchiul de flori. Apoi, spre sfârșit, cu tablourile clasice și dovada măiestriei portretistului, cele două splendide desemnuri, represintind unul pe voinicii pescari plecați cu năvoadele asupra apei în fața păsărilor care-și cer hrana și infinita delicateță, așa de „sufletească” și de modernă din Venus și Psyche, în care 'n fața frumuseței uimite a celei d'întăiu se ridică lumina de gindire a celeilalte.

* * *

General Radu Rosetti. **Partea luată de armata romină în războiul din 1877-1878**, București, 1926.

O introducere clară (Notele regelui Carol trebuiau alăturate cu actele inesei, date în cartea mea **Correspondance diplomatique de Charles I-er**). Se întrebuițează și inedite: rapoarte ale maiorului Burileanu care se află, fără îndreptățire, în arhiva personală a familiei Brătianu, niște însemnări ale lui Vintilă Rosetti (ms. 4773 al Academiei Romine). Urmează paragrafe despre desvoltarea armatei românești de la Regulamentul Organic încoace. Și aici, după cartea francesă a lui Ulysse de Marsillac și **Monitorul Oastei pe 1865**, știrea despre ofițerii romini trimesi, ca să vadă războiul în Mare, la Mesina, la Gaeta, în Algeria și în Mexic (p. 100). Inoirea armamentului (1897 puști Minié; 1868 puști Dreyse, 1869 puști Peabody; 1875 oferta de Chassepots; p. 10). De la 1869, concenrări; ultima la 1875 (p. 103). Puține mitraliere, p. 106. La 1876 se caută a se căpăta serviciile generalului Traian Doda și colonelului Urs de Margine, pe cari Austro-Ungaria-i refusă (p. 108).

Autorul constată că războiul nostru a început fără niciun plan (p. 28); se dau și motivele. Măsuri pentru paza Dunării încă din Iulie 1876, pp. 28-9. Se păzesc și Bulgarii de la Bolgrad (p. 29). Se fac manevre în toamna anului (p. 30). Fortificații la Bărboși și Calafat, p. 32. Nouă concentrare în April următor, p. 33. La 8 Maiu, prima tragere turcească asupra noastră, *ibid.* Pentru moralul bun al trupelor pp. 35-6. Incă din Iulie pregătiri de trecere la Vidin, oprită de Ruși, p. 36. Declarații rusești că nu ne vor ca tovarăși, ci doar ca auxiliari supl comandă străină,

pp. 115-6. I se spune clar, la 24 Maiu, generalului Ghica, agentul român la Petersburg; la 30, Gorceacov ni scrie lămurit: „M. S. Impăratul nu dorește de loc cooperarea României peste Dunăre”, p. 116. Și după criza de la Plevna ni se cere să primim comanda rusească și ni se refuză acțiunea militară separată între Ischer și Vid (pp. 37-8, 118). Construirea podului nostru (material lucrat la Galați și la școala de meserii din Craiova), p. 40 și urm. Marșuri greșite, impovărătoare, pp. 41-3. Se părăsește, după cererea Rușilor, punctul de trecere de la Siliștioara, p. 43. De la Corabia, I. I. Brătianu și Eugeniu Carada organizează *ibid.* La 6 Septembrie 38,000 de oameni cu 108 tunuri sînt în fața Plevnei (p. 44).

Întăiul atac la Grivița, care iea reduta no. 1, e considerat de autor ca un „insucces” sau măcar „lipsa unui succes complet” (p. 59). Se arată cauzele, venind din nepregătirea comandamentului. Al doilea atac, din 18 Septembrie, se mintuie și mai rău, D. Rosetti constată același succes moral, de și recunoaște că trei regimente s’au „culcat”, refuzînd să meargă mai departe, din care cauză e decimat 15 de dorobanți. Trupele nu se descurajează însă, cu toată venirea toamnei, aprigă (pp. 65-6). Atacul „local” de la 19 Octombrie contra Griviței no. 2 se face cu un moral scăzut; încercarea se mintuie răpede cu o retragere (p. 68). Reluat, el nu aduce decît pierderi mari, „atacul descoperit” neputînd reuși față de soldați entusiaști, avînd toată pregătirea necesară (p. 69). Se relevază valoarea luptelor date contra lui Osman-Pașa în momentul ieșirii lui (p. 74 și urm.). Românii participă energic la ele, și ei sînt aceia cari ocupă, după cerea populației bulgărești, Plevna. Ei provoacă întăia predare a Turcilor prinși din toate părțile (pp. 74-5). Se deschid redutele. Predarea lui Osman, p. 75. Rușii trebuie să împartă cu noi prizonierii și trofeele, p. 146. Urmează luptele pe Vid și pe Lom, p. 76 și urm., Greșeli de conducere ale colonelului Slăniceanu, *ibid.* Rahova n’a fost „cucerită”, spune autorul, ci ocupată după plecarea Turcilor, p. 81. Încă o „izbîndă necompletă”, dușmanul putînd să scape, cu toate împrejurările așa de nefavorabile, p. 81. Se dă și ajutor Rușilor lui Gurco în regiunea Belogragicului, p. 82. Unii, la Ruși, erau pentru zăbovirea ostilităților până în primăvară, p. 83. Explicarea necesității acțiunii separate a Românilor în Vest, p. 84. Operațiile

contra Vidinului, p. 85 și urm. Frig, tifus exantematic; mor 15 medici din 212, pp. 86, 156. Șovăiri de comandament fac să se irosească adesea calitățile excepționale ale trupei, p. 92. Nu era artileria necesară pentru a lua, după izbînda de la Smîrdan, Vidinul, p. 93. În acel moment, Ignatiev, în trecere prin București, cerea retrocedarea Basarabiei sudice, p. 93. Cavaleria românească a trebuit să împiedece încercarea Rușilor de a ieși, la Pitești și Tîrgoviște, din zona lor de trecere, p. 94. Și acum soldații sînt gata de sacrificiu, pp. 94-5. „Șapte batalioane și șapte escadroane de trupe de poliție s'au transformat în peste 54 batalioane, 46 escadroane și 144 tunuri, trupe de campanie” (p. 95), — aceasta e conlusia. Pierderile au fost „peste 4.000” de oameni, p. 96.

„Scriu istorie și nu un roman istoric; ca atare fac constatări de fapte”, spune d. Rosetti. Cetitorul va fi de aceeași părere. Numeroase planșe.

* * *

Jean Baras, **Porcelanul**, București, 1926.

Intins studiu comparativ, însoțit de numeroase planșe. Considerațiile privesc mai mult tehnica. Se înșiră geografic atelierele, Partea relativă la Români lipsește. Execuția părții artistice e cu totul remarcabilă.

* * *

James T. Shotwell, **An introduction to the history of history**, New-York, 1923.

Această frumoasă lucrare pleacă de la o introducere la o culegere de probe din istoriografia antică. Incepe prin „miturile și legendele” preistorice. Se trece la „cărți și scrisoare”, la „măsurarea timpului”. „Analele egiptene” cuprind, firește, puțin material, mai mult arheologic, ceva mai mult „memoriile babiloniene, asiriene și persane”. O întreagă secție, a II-a, privește istoria evreiască până la Flavius Iosephus. Homer deschide istoriografia grecească. Herodot ocupă un capitol, ca și Turcidide. Prin retori se merge la Polibiu și la urmașii lui. Secția a IV-a e romană. Varro, Căsar și Sallustius merg împreună. Tit-Liviu prinde capitolul următor (foarte justă prețuire). Tacit urmează. Patru pagini despre epoca de la Sultoniu la Amian Marcellin. Ceva și despre era creștină și un post-script. Bogată bibliografie după fiecare capitol.

N. I.

Episcopul Roman R. Ciorogaru, *Zile trăite*, Oradea-Mare 1926.

Multe știri nouă și folositoare în acest bogat volum de amintiri. Ardeleni din Regat cari, la 1914, cer să meargă contra Ungurilor. Această observație: „Ideia unirii tuturor Românilor a trăit și s'a desvoltat de sine în conștiința poporului românesc ca o parte integrantă a sufletului său. Nu politicienii sînt reprezentanții iredentei romîne, ci dascălii neamului românesc, cari au făcut mesianitatea acestei conștiințe naționale. Era o idee a cărei realizare nimîni dintre noi nu credea să o ajungă“ (p. 12). Germanii sfidători cari pornesc cîntînd acasă (p. 13). Invasie străină (*ibid.*). În tren, bațjocuri pentru „șiganii“ de soldați romîni pe cari Germanii îi vor strivi (p. 14). 600.000 de Romîni de peste munți merg buimaci la „topitoarea de pe front“ (p. 16). Deodată ei cer cîntece și steaguri românești (*ibid.*). O dată ca vrîstare cu colorile habsburgice (p. 17). Elevii pleacă în România și se fac „dorobanți“ (p. 20). Atitudinea politicianilor din Regat la 1914 (pp. 26-7). Spînzurarea preoților și învățătorilor sîrbi, pp. 27-8. Alții morți de foame. Între ei și Romîni din Timoc, p. 29. Amintiri despre Wilhelm al II-lea, student la Bonn: agitat, distrat, lipsind de la examenul de-acasă, pentru care venise, ca rector, un învățat de talia lui Kekub. Caută ceremonii în Buschenschafte și altfel (p. 32). Negocierile lui Ștefan Tisza cu Romîni urmează. Femei care merg la front cu merinde și ajută pe orfani, p. 40. Și în Ardeal Germanii profanează bisericile și strică școlile Romînilor, p. 43. Prisonierii ruși, p. 44. Sila împrumutului de războiu, *ibid.* Moșnegii trimesi cu căruțele în Serbia, p. 44. La 7 Decembre 1915 d. Goldiș cetește în Parlament armistițiul național al Romînilor, pp. 46-7. Despre Mitropolitul Meșianu, p. 59 și urm. Era dispus să nu plece din Ardeal la venirea Romînilor, p. 61. Splendida lui îngropare, pp. 61-2. Se reușește a se zăbovi alegerea urmașului, de și guvernul amenință cu un administrator numit (pp. 62-3). Recruții cu Mangra, din 1910, p. 64 și urm. Suprimarea „Romînului“ și alegerea aceluia, p. 68 și urm. Peste douăsprezece zile România întră în războiu. Declarațiile de neutralitate ale clerului ortodox ardelean, p. 75. Mutările la Orade ale ambilor Mitropoliști, p. 79. Internările, p. 79 și urm. La 29 Octombree Mangra e hirotonisit, p. 80. În Februar 1917 episcopul Radu e silit să facă la magnași declarație contra României, p. 84 și urm. Tisza cade; se face colonel de hu-

sari, p. 91. Programul de desființare a Românilor în cartea secretă a lui Hiszar Adolf și „zona culturală”, p. 92 și urm. Audiență la zimbitorul rege Carol al IV-lea, p. 96. Statificarea școlilor confesionale, p. 96 și urm. Răspunsul Bisericii ortodoxe, p. 99 și urm. Profestările, p. 106 și urm. Abia la 6 Noiembrie 1918 noul ministru de Culte revoacă statificarea, decisă de Apponyi și menținută de Zichy, p. 116. Odioasa „zonă etnică”, p. 126 și urm. *Se revelează importanța adunării de la 12 Octombrie în Oradea, la d. Aurel Lazăr, fiind de față, afară de d. Maniu, absent, toți șefii politici ai Românilor* (p. 144 și urm.). Se declară comitetul executiv al partidului național român ca „organ politic al națiunii române din Ardeal și Ungaria” și se alege un „directoriu” de șase până la Adunarea Națională. Moartea lui Mangra, pp. 146-7. Revoluția urmează, p. 152 și urm. Țeranii cer „dreptate și pământ”, p. 157. *La 8 Noiembrie vine vestea că Wilson a admis unirea românească*, p. 163. Dar și că Franchet d'Esperey a pus Murășul graniță, *ibid.* Cei patruzeci și cinci de țerani români arși de Urmánczy, p. 166. Rugăciunea episcopului Papp, 170-1. Adunarea de la Alba-Iulia, p. 172 și urm. Presiunea mulțimii asupra tuturor autonomiștilor, fie și provisorii ca d. Maniu, p. 174. Revanșa comunismului maghiar, p. 178 și urm. Apáthy cu Secuii fine Clujul, p. 195 și urm. Șaizeci de morți la Sighiștel. p. 220 și urm. Între comuniști, agitatori și profesorul Alexiev din Budapesta și fiul său, p. 234.

C R O N I C Ă

Din ziarul „Astra” de la Tîrgul-Murășului pe 1926:

«Unul dintre documentele numeroase și evidente despre vechimea Românilor în Secuime e că, de și în multe privințe mulți Români supt presiunea împrejurărilor locale, sociale, religioase și politice s'au maghiarizat, totuși și Secuții au împrumutat de la Români nu numai cuvinte de prima necesitate, ci și datini religioase cu caracter străvechiu național românesc. Acestea sînt colindele de Crăciun și alte producțiuni pentru umblarea cu Vicleimul.

Cu această datină străveche s'au ocupat în mod special și istoricii maghiaro-secui. Între aceștia și istoricul Orbán Balázs din Odorheul secuiesc.

Acesta, în cele șase tomuri publicate la 1867, *Descrierea Secuimii*, tomul II, pagina 153, recunoscînd originea veche românească a acestei datini și ceremonii religioase, reproduce alocuțiunile celor cinci păstori în portul vechiu românesc și în rolurile pe care le-au avut păstorii în Bethleem la nașterea lui Hristos.

Așa, primul păstor, *Bucur*, trezindu-se din somn, scoală pe al doilea păstor, *Barbul*, cu cuvintele: „*sculași mintyenaș, păculari*“ (sculași numai decît, păcurari). La aceasta *Barbul*, trezindu-se, întreabă mirat: „*Cse?*“ (ce?). Apoi, iarăși *Bucur*: „*Dar am spus, krizsi maj fortatye*“ (grijește, măi fîrtate). *Barbul* răspunde: „*Ba nu Kristus, numa kokoșu o kikirit*“. Al treilea păstor, *Todor*, cuvintează: „*Dare toji mai aicse?*“ (Dar toji mai sînteți încă aici?). Al patrulea păstor, *Niculaj*, trezește din somn pe păstorul al cincilea, mai bătrîn, „*Moșul*“, cu cuvintele: *Skále, moi fortatye, skále, moi vén ungyas, lukru jeste dutye ala lok*“. (Scoală, măi fîrtate, scoală măi, bătrîn uncheș, că este de lucrat). Atunci „*Moșul*“ îl întreabă: „*Cse?*“, iar „*Niculaj*“ răspunde: „*Așa fie si kái lasă aduca moj*“.

În urmă toți cinci păstorii, îngenunchînd înaintea pruncului Ișus, îi oferă darurile: un miel, un caș, piei de miel, o bucată de málaiu, numit de dinșii „*male*“, iar „*Moșul*“ îi oferă o curea țintuită-brodată, cu cuvintele: «Oh, Doamnye Sfontule». Apoi cu toții, la invitarea primului păstor și în sunetul fluierului păstorului al doilea, se dau la joc românesc, săltînd și cîntînd: „*Hupa, juca, zice Tudorișe și Bucure și Maciușe, hupe, hup!*“, iar „*Moșul*“ îi strigă celui cu fluierul „*sufle bine măj*“ și joacă și el, iar un alt păstor îl oprește cu cuvintele: „*Nu sufle, vén șipa — destul*“ și îl trage la o parte cu cuvintele: „*Hai de-aicea, moj Moșule!*“.

Numitul istoric, la sfîrșitul acestei descrieri, observă cu dreptate că Românii din Secuime din timpuri străvechi au fost păstori, iar Secuții conlocuitori au reprodus misterul Nașterii Mîntuitorului cu toată sinceritatea, bogăția limbii, și în mod poetic.

Istoricul Simon de Keza, în «*Chronicon Hungaricum*», reprodus și de Alexiu Korányi, Viena, 1781, pagina 62, scrie: „*Secuții cu Românii au avut aceeași soartă în munții mîrginași și, fiind amestecați, au învățat a folosi literele Romînilor (Blachi)*“.

Numeroasele cuvinte românești de prima necesitate sînt folo-

site de Secui. Între acestea: *Estena* = stână, *bács* = baci, *cso-ban* = cioban, *isztrunga* = strungă, *kosár* = coșer, *monyitor* = mină'or, *budaka*, = budacă, *krenta* = crintă, *pornyalni*, = porneală, *komárnic*, = comarnic; *kásu-turó* = cașcaval, *damikát* = dumaticat, *ferincalni*, *komunikálni*, *krucsázní*, *tzarina*, *tzarinasok*, *loc*, *ficsorfata*, *falamia*, *fertát* și altele nenumărate, etice-etnografice.

Elie Cîmpeanu, protopop*.

*

În *Mélanges d'histoire offerts à Henri Pirenne*, I (Bruxelles 1926), d. Henri E. de Sagher tratează despre trecerea în Anglia, sub Eduard al III-lea, a țesătorilor din Flandra și Brabant. D. A. de Saint-Léger prezintă „charta” dată de contesa Ioana orașului Lille în 1255. D. Louis Halphen crede că recucerirea Mediteranei de la Arabi în veacurile al XI-lea și al XII-lea ar fi fost o restabilire a vieții economice, deci și culturale, ca și cum prin Arabi s'ar fi produs o împiedecare. D. Henri Hauser vorbește de ideile economice ale lui Calvin. D. Léon Leclère, discutând părerea mea despre caracterul exagerat ce se atribuie Marii Carte engleze, încearcă să aleagă din ea (15 față de 22 articole) ce s'ar aplica și altei clase decât a nobilimii și-ar putea să însemne inaugurarea unui spirit nou în raporturile politice: *numai cinci o spun explicit*. D. Abel Lefranc se ocupă de întâiul profesor de latină la Collège de France, Latomus (mindrie națională franceză contra Germanilor) la p. 7.

În al doilea volum, d. Rostovțev se ocupă de „urbanisarea” și noua „ruralizare” a Italiei romane.

*

În *Analele Dobrogei*, VII, un articol asupra bisericii Sf. Nicolae din Tulcea, de d. Brutus Cotovu. Am semnalat în alt nr. articolul plin de informație, nouă, al d-lui I. Georgescu despre coloniile germane din Dobrogea. Același prezintă o călătorie mai recentă a unui German (Carl Schuhardt, 1884). D. Karadja resumă, foarte pe scurt, observațiile lui Wilhelm Hamm, *Südöstliche Steppen und Städte*, Frankfurt-pe-Main, 1862.

D. Teodor Balan prezintă documente bucovinene privitoare la familia Hijdău (fete din țară care pleacă la Constantinopol cu Doamna lui Constantin-Vodă Moruzi, p. 126).

D. C. Brătescu dă nume românești din Bulgaria.

*

În *Arhivele Olteniei*, V, 28, note de d. Constantinescu-Iași despre biserica Sf. Dumitru din Craiova. Păr. Ștefan Ciorolanu vorbește despre poetul bănățean Iuliu Grozescu, de origine olteană. Documente despre preotul din Ostrovul Mare în epoca Regulamentului Organic. D. C. N. Mateescu presintă plîngerea lui Anton Pann că i s'a luat de stareța de la Surpatele soția, pe care, de altfel, o furase din mănăstire; ea avea cu dînsa și un prunc. D. T. G. Bulat dă foi de zestre din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea (una a lui Antonie Nicolantin, negustor) și testamentul din 1846 al Elisavetei Budișteanu. Inscripția din 1816 a bisericii din Căzănești (Vilcea), comunicată de d. T. G. Bulat. D. dr. Laugier tratează despre „comoara neolitică de la Bratovoești”. «Siliștea numită *La moara de hîrtie*” în 1842, p. 451.

*

În *Godrul Cosminului*, II, 1925, d. Claudiu Isopescu dă „O predică românească ținută în Roma la 1608”. E vorba de forma românească, dată la Roma, de călugări, unei salutări poliglote (douăzeci de limbi nouă) la primirea ambasadorului Franciei. Fiindcă ambasadorul era însuși ducele de Nevers, candidatul uneltitor la coroana Împăraților bizantini, limba noastră se impunea. Vorbitorul e Franciscanul ungar Lovas, care introduce fonetismul și ortografia limbii sale. Autorul amintește că și în veacul al XIV-lea Antoniu de Spoleto se lăuda că știe limba noastră (după Hurmuzaki, I², p. 217; p. 279). Dacă studentul roman Ioan Vaida, fost «eretic» (sfîrșitul secolului al XVI-lea) era probabil Român, e de sigur Ungur calvin urmașul său, Francisc Albinus, vre-un Fehér (p. 280). Lovas știe foarte prost limba noastră, așa încît textul lui, extrem de curios, nu e un document de limbă după Tatăl Nostru al lui Ieronim Megiser din 1592 și al lui Luca Stroici.

*

În nr. de Crăciun al publicației școlare *Șoimii* de la Tîrgul-Murășului, d. Nicolae Sulică publică o scrisoare din 29 Maiu 1714 a lui Gheorghe Cantacuzino către contele Mikes (e vorba de «niște grîu și mălaiu» oprite ale contelui; așa i s'a oprit și lui Cantacuzino grîul lui și s'a rugat lui Vodă, „că tare iaste oprit”) și una lui Mihai Cantacuzino, viitorul general rus, din 24 Iulie 1760, către un Rozsnaî (cere un bucătar și un «soponar» cari să nu fie «bețivi, nebuni»).

*

Se anunță din Liov moartea profesorului Alexandru Barwinski. Răposatul, care cunoștea bine România și avea, prin soția care l-a precedat în mormînt, legături personale cu țara, a fost un foarte distins istoric, din ostenelele căruia a ieșit, pentru Comisia Istorică a României, forma latină a Cronicei lui Miron Costin.

Alt cunoscător al țerii și nației noastre, învățatul orientalist Gawronski, de la aceeași Universitate, a închis și el ochii, la 10 Ianuar, abia în vîrstă de patruzeci și doi de ani.

*

De la d. Al. P. Arbore, *Rolul culturii în crearea unității politice a neamului românesc*, Focșani 1926 (broșură comemorativă cu multe idei într'o formă plăcută.)

*

De la d. Ștefan Berechet, *Cinci documente basarabene privitoare la moștile episcopiei Hușilor* (Chișinău 1925) și *Caterisirea preotului și frăția de unire, două manuscrise slave aflate în Basarabia* (Chișinău 1924).

*

D. Giuseppe Lugli dă, în *La zona archeologica di Roma* (Roma 1924) un bun călăuz la desgropările din jurul Romei. Multe planuri și ilustrații.

*

În D. Bikélas, *De Nicopolis à Olympie, lettres à un ami*, ed. a 2-a, Paris 1885, p. 247, autorul spune că într'o cafenea „aman“ din Pyrgos «orchestra era compusă dintr'un Armean, un Român (*Valaque*) și un Grec. Primii doi cîntau din vioară, al treilea dintr'un fel de chitară“ (pp. 247-8).

*

În *Cele trei Crișuri* (Octombre) note despre cele două cîntece românești în colecția, „de la sfîrșitul secolului al XVI-lea“, a lui B. Balassa. La una, cuvintele sînt: „Savu, nu lăsa 'n casă fata“.

*

Pentru *rumîni* la noi. Cf. la Nichita Choniates *Ῥωμαῖοι ὑποφόροι* (p. 273). Se adaugă: ὡς ὑπηρετῶν ἐν σχήματι δούλων, cari dau φόροι.

*

În frumoasa broșură *Centenarul al VII-lea de la moartea Sfântului Francisc de Assisi, editura Seminarului franciscan din Hălăucești* (1926), se extrage din Wadding mențiunea la 1326 a Polonilor minoriți Luca și Valentin, uciși de «barbari» în «Livonia» și îngropați la Siretiu («Sereth»), apoi la 1340 Vlasie și Marcu, uciși la Siretiu chiar (tot după Wadding). Mențiunile nu fuseseră până acum relevate. Din *Bullarium Franciscanum* despre «Walachones schismatici quorum nonnulli in pascuis et tentoriis habitant, animalia quibus abundant pascendo»; cea din 1399 despre Franciscanii în «terra Minoris Walachiae».

În notele generalului M. Janin, publicate în *Le monde Slave* pe Maiu 1926, generalul notează la 23 Novembre 1916, zece trenuri de muniții pentru noi la Razdelnaia. La 24, intervenții la Stavca pentru noi, «ca mai în fiecare zi». «Au aierul destul de desorientat», dar speră în ofensiva armatei a IX-a (13 divizii de infanterie, 13 de cavalerie) la 28, cea din Dobrogea (10 divizii de infanterie, 3 de cavalerie) avînd să fie simultană. Dar se simte neînțelegere între misiunea Belaev și misiunea Berthelot. 25 November, știri rele, târzii, de la noi: luarea Craiovei («nimic evacuat», spun Rușii; morile intacte), trecerea Dunării la Zimnicea, «sans protestation, pour ainsi dire, de la part des défenseurs»; primejdie pentru București: Janiu o spune Țarului. Se acuză căile ferate ale noastre de imbroglio. Borisov crede că se pot trimete două corpuri de armată «pour caler les Roumains au Sud de Bukarest», dar cere mare secret asupra opiniei.

D. Mihail Gr. Postelnicu dă biografiile, bine informate, ale lui Ciprian Porumbescu și Gavril Musicescu (București, f. a.). În cea d'întăiu, mișcătoare aplausele generalului Todleben la ascultarea doinei cîntate de Porumbescu, pe care ofițerul rus o auzise pe cîmplile Bulgariei la 1877 (p. 52). Tot acolo o vizită la Verdi, p. 53 și urm.

Propaganda care se făcea la noi pentru libertatea Bulgariei se vede și din icoana lui Ἰωάννης πάσης Ἀλβανίας καὶ Βουλγαρίας εὐσεβῆς βασιλεὺς sau ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Βλαδήμηρος pe ms. 45 al Ac. Rom. (Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, I, p. 107).

În *Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj*, II, Cluj 1926, pe lângă studiul d-lui Vuia despre „Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor“, pe care l-am analizat pe larg, se dă interesanta revelație a d-lui Vilsan asupra lui Dimitrie Cantemir ca geograf (planșa Constantinopolului cu palatul lui de la Orta-chioiu, harta Moldovei, profiluri neașteptate de munți în mersul călătoriei în Caucaș. De același alt studiu în «Revista Adamăchi» pe 1925, no. 4 și *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, din „An. Ac. Rom.“ pe 1924). — De d. Sabin Opreanu *Contribuțiuni la toponimia din Ținutul Săcuilor*. Niciun nume de riu săcuiesc, p. 177. — D. N. Dragomir vorbește de „trecutul oierilor mărgineni din Săliște și comunele din jur“. Și aici tătarăscul *tărhat* (p. 220).

*

Ephemeris daco-romana, III, 1925, cuprinde: „Aricia, studiu istoric-topografic“ de d. Gr. Florescu, „Expansiunea civilizațiilor italice spre Orientul dunărean în prima vîrstă a fierului“ de d-na Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, „Constantin Brîncoveanu și catolicismul, citeva știri nouă despre politica lui religioasă“ de d-ra Virginia Vasiliu (după două scrisori ale lui Papadopulos-Comnenul, la care stăteau arhimandritul Hrisant Notara și Răducanu, fiul Stolnicului Constantin. Răducanu vizitează, înainte de a pleca la Paris, pe cardinalul Albani, viitorul Clement al XI-lea, pe care Domnul îl felicita la 15 Februar 1701, printr'o scrisoare latină, datorită de sigur Stolnicului; se cunoștea răspunsul. Se descopere conflictul dintre cardinalul Kollonics și Mitropolitul Teodosie în chestia «unirii» lui Atanasie de Bălgrad; abatele Papadopoli scrie: «Dio buono, che non sappiamo scriver una lettera en carità»; «il gran Costantino» e Stolnicul: prin el scriau catolicii lui Hrisant. Brîncoveanu iese călare afară din oraș înaintea arhidiaconului devenit Mitropolit de Cesarea, care revenia din Moscova. Popa Nicolae din Sinope ar fi atras la studii în Anglia. Un lung și foarte erudit studiu al d-lui Radu Vulpe despre «Ilirii în Italia imperială romană». (Numele de Taronis se perpetuează supt Bizantinii ca Taronas; se fixează origini ilirice Pelignilor și altor populații central-italiene.) D. Al. Busioceanu se ocupă de „Pietro Cavallini și pictura romină“. Un mozaic al lui (sec. al XIII-lea) dă Adormirea Maicii Domnului absolut oriental (p. 313).

*

„Patriotismul“ lui Carol al IV-lea, „patriotismul“ lui boem, e titlul unui articol, de J. B. Novák, în *Le Monde Slave*, Maïu 1926 (coroana regilor pe capul Sf. Venceslav, onorarea satului unde legenda pune pe Przemysl Intemeietorul, scutul boem și în armele Imperiului, lauda „glorioșilor prinți ai Boemiei din al căror singe înalt se știe ni-am tras originea“, preferarea Boemiei între celelalte „membre ale Imperiului roman“, iubirea arătată pentru „dumnezeiasca“ — de la *boh* — țară de naștere, Universitatea din Praga, locul Boemiei în bula de aur, întrebuințarea limbii vulgare — „*amabilis lingua boemicalis*“ — în ceremonialul său ca și în justiție, în școală, limbă pe care o vorbia „ut alter Boemus“, solidaritate de rasă cu Țatul Dușan, opere literare în cehă comandate de el, aducerea cultului sfinților cehi la Aachen, lauda Cehilor în opera istoriografului de curte, Marignola). În același nr. articolul d-lui Halecki despre „evoluția istorică a uniunii polono-lituaniene“. Tot acolo note, de d. Jacques Ancel, despre ultima fasă a politicii bulgărești.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În cartea d-lui Carlo Errera, *L'epoca delle grandi scoperte geografiche*, ed. a III-a (Milan 1926), se va găsi, cu o bogată bibliografie, urmărită până în momentul de față, și cu o largă privire retrospectivă, începînd încă de la Romani pentru a urmă cu Bizantinii (un mapamond din 776 e reprodus la p. 36, apoi altul din sec. XII-III, un al treilea din sec. al XI-lea; la p. 44, „Universul“ din secolul al VI-lea al lui Cosma Indopieustul), cu medievalii din Apus (la 883 Englesii lui Alfred trimet o solie la creștinii Sf. Toma ori ai Sf. Bartolomeiu, în India, p. 57 nota 1). Secolul al XIII-lea are un capitol deosebit, afară de familia Polo, înfățișată aparte. Capitolul VI tratează despre secolele al XIV-lea și al XV-lea, capitolul VII despre «cunoașterea Nordului» (de la Normanzi; încă din veacul al X-lea pătrund Norvegienii în Vinland, Hellenland, Markland, în Groenlanda; Frisoni în „țara negurilor“, p. 185, nota 1; de busolă vorbește și Philippe de Mézières, la sfîrșitul secolului al XIV-lea; v. p. 187, nota 1; Querini la 1432 în insulele Nordului). «Calea maritimă la Indii» e presintată în capitolul VIII (încă din 1291 cei doi Vivaldi «spre părțile Indiei», p. 206).

În *Calendarul bisericesc* pe 1927, de la Chişinău, editat de revista „Luminătorul”, se dă, la p. 39, în facsimile și traducere, actul lui Ștefan-cel-Mare, datat Iași, 5 Februar 7003 (1495), prin care se întăresc pisarului Teodor satele Rezina și Cinișăuți la Nistru. De relevat : Rujiră pentru Rujină, numele de botez Ghindă. Apoi un alt document din 1603, de la Ieremia Movilă pentru satul Bravicea, la Orhei, un al treilea, din 1648, de la Vasile Lupu pentru satul Răspopeni, un al patrulea, din 1708, de la Mihai Racoviță pentru părți din Isacovo, un al cincilea din 1670 de la Duca-Vodă pentru locuitorii din Dănuțeni (Bălți) închinăți mănăstirii Cetățuia („decît să mai înblați din mână în mână și la un stăpân și la altu, mai bine să vă știți și voi așezați”).

Extrem de interesant e actul, de la Vasile Lupu, în prisoare la Constantinopol.

•

Insulele Canare, Madere, Açorele—„redescoperite” la 1432—apar pe la 1344-51 ; un Maiorcan caută la 1346 «riul de aur», p. 211 ; de la 1317 regele Portugaliei dă unui Genoves, amiralul său, o misiune de descoperire ; alta, altor Italieni la 1341 ; p. 212. Opera lui Henric Navigatorul, p. 213 și urm. ; pe atunci Genovesul Malfante pătrunde în Sahara, p. 222 ; Cadamosto satu Antonio de Noli ajung la Capul Verde, p. 227 și nota 1. În capitolul IX, „cunoașterea Apusului înainte de Columb” (Portughesi căutînd dîncolo de insulele, vest-africane, pp. 272-3 ; rolul lui Paolo del Pozzo Toscanelli, p. 278 și urm. : i se atribuie meritul de a fi stîrnit și călăuzit pe Columb, de care vorbește capitolul X). Capitolul XI cuprinde descoperirile până la Magellan (Magalhaens). Urmează epilogul și două table, a datelor și a numelor.

•

† **Paul Durrieu.**—În Conte Paul Durrieu, Franța pierde pe unul dintre cei mai adînci cunoscători ai artei sale medievale. Informația sa era extraordinară : nimeni nu ar fi putut să găsească așa de răpede și așa de deplin legăturile, adesea de o așa de delicată urmărire, dintre operele de pictură aparținînd școlilor celor mai deosebite. Era și un om de cea mai plăcută societate, care răspîndia simpatie în jurul lui.

*

În *The Church Times* din 3 Decembrie 1926 d. W. A. Wigram afirmă că biserica din Bogdan-Seraiu era foasta capelă a Văregilor, a «gărzii engleze din Constantinopol», și că ea a fost distrusă de Turci la 1865, fiindcă Englezii ceruseră pietrele de mormint ale aceloră, aflătoare în biserică și în jurul ei.

În «Ioan Molnar-Pinariu, primul medic titrat român ca autor medical» (*Clubul medical*, 1924, n-le 5-6) d. Valeriu Bologa pleacă de la „doctorul Radu“, oculist, semnalat de d. dr. Gomoiu în *Istoria medicinei*, pentru a se ocupa de contemporanul ardelean al acestuia. E fiul preotului Ioan, zis Tunsu, și al Patrosiei; învață la Sibiiu, Cluj și Viena. De la 1771 oculist oficial. Căsătorit, în 1783, cu Săsoaica Ana Regina Sebastian († 1811). La 1792 nobil. Întrebuințat la Universitatea sau, apoi, „liceul regal“ din Cluj. Funcționează până pe la 1816. Moare la 16 Mart 1815. Datele sînt luate mai ales dintr'un studiu anterior al păr. Lupaș. În ce privește operele lui, am arătat că *Istoria universală e îndreptarea unui manuscris de traducere din limba franceză, venit de dincoace.* Autorul descopere lecția lui de deschidere, din 1791, apărută la 1793: „Paraenesis ad condutores chirurgiae in lyceo regio academico claudiopolitano habita..., quum primum sua collegia ordiretur, anno, 1791“. Nu s'a aflat niciun exemplar. Studiul se termină cu o bogată bibliografie.

În «Date nouă pentru biografia lui Ioan Molnar-Pinariu» (aceiași revistă, 1925, n-le 3-4), se înfățișează detalii de concediu și de tratament privitoare la acest medic român de vază. Istoria lojei francmasonice din Sibiiu de F. von Ziegler dă anul nașterii lui Molnar, 1741, și locul, «Zood» (Sad).

În *Daco-Romania* pe 1926 se studiază terminologia lui medicală.

În sfîrșit, în *Transilvania*, 1926, no. 2, reproducîndu-se în tîlul studiu despre Molnar, se adaugă lămuririle din cel de-al doilea.

În *Postchirurgus* I. M. Popp (aceiași revistă, 1925, n-le 9-10) e vorba de un militar ajutător medical din Sibiiu la 1737.

În *Archiv für geschichte der Medizin*, 1926 (XVIII, 1) tot d. Bologa presintă pe un istoric al medicinei dintre Sașii ardeleni, dr. Eduard Gusbeth mort dăunăzi (la început o utilă bibliografie

despre medicina în Ardeal). S'a ocupat de stările medicale din Braşov.

În aceeaşi foaie (XVIII, 3) se vorbeşte de trecerea prin Ardeal a lui Frederic Monavius (von Monau), în 1634-5 (la Cluj, Alba-Iulia) : e chemat ca medic la Braşov, şi ca învăţător în ale medicinei, patru ceasuri pe săptămână. Trece la Bistriţa. Pleacă din Ardeal la 1637. Calătoria din *Itinerarium Monavii*, în manuscris (unde? În Greifswald?), ar trebui cercetată, credem şi noi.

În „Voci contemporane din străinătate asupra medicinei în ţările locuite de Români la începutul veacului al XIX-lea” (*Clujul medical*, 1923, n-le 11-2) se notează acel dr. Chenot, din Ardeal, despre care s'a vorbit dăunăzi în această revistă, dr. Pataky, care ar putea fi rudă cu Vlădica Ioan Patachi. Dar mai ales extrage ştiri necunoscute din „Medicinisches Almanach” de la 1833 a d-rului Iohan Jakob Sachs.

În «Medicina în Moldova la 1838 (după nişte articole străine contemporane)» (din *Revista ştiinţelor medicale*, 1925, n-le 10-11), se extrag lămuriri despre Moldova din acelaşi „Almanach” pe 1839 (se dau şi reţete populare). Se adaugă ştiri de la Czyhak, venit la Viena, mergând spre Paris.

În *Clujul medical* din 1925 (n-le 9-10), acelaşi scrisese „despre oculişti romani în Dacia şi Panonia” (d. Al. Lenghel adaugă reţete de ochi pe bastonaşe, din acelaşi timp).

Tesa d-lui locotenent Iosif Gellner : *Medicii saşi ai secolului XVI şi XVII din Braşov şi Sibiu* (Cluj), 1925, e o lucrare în adevăr remarcabilă.

În primele capitole dă mediul săsesc în aceste două secole, situaţia medicilor în oraşele germane din Ardeal, semnănd trecerea la noi a d-rului Paul, Braşovean, în 1535-7 (p. 15), cu lista tuturor medicilor cunoscuţi până acuma (pp. 17-9), activitatea literară a lor (dr. Kertzius în relaţii cu Petru Ţchiopul şi în misiune la Mihai Viteazul la Codlea; p. 20, nota 2). În capitolul V se presintă d-rul Joseph Klemens Brecht von Brechtenberg, fiu de preot din Strassburg, doctor la 1655, medic de regiment austriac, care se află pe lângă Brincoveanu-Vodă, în 1693, apoi în 1710. „Trausch afirmă că a tradus catehismul lui Luther şi multe cîntări religioase în limba română şi le-a tipărit

cu litere germane"; încercase a tipări și un îndemn către Musulmani de a se creștină; de aceia Vodă-l silește, plătindu-l, să plece. Ar fi tradus pe Tucidide în românește (*Der Ungar*, 1842). În Brașov, devine „lector al liceului“ (pp. 25-6). A scris și un „Traité de la circulation des esprits animaux“, (Paris 1684). Moare la 8 Februar 1730. Lucruri nouă și foarte curioase, total necunoscute— și chiar nesprîjinite de aiurea. Se mai citează d-rul Francisc pe lângă Radu-cel-Mare (p. 28). Lista medicilor chemați la noi e complectă (pe lângă ai lui Alexandru Lăpușneanu, după socotelile ardelene, cei din 1559, 1568, 1574, 1577, 1578, 1585 și epoca lui Matei Basarab). Și o bună tablă de nume.

•

D-na dr. Valeria Nițulescu-Bologa traduce lucrarea profesorului Guiart despre «Medicina în timpul Faraonilor» (Cluj 1926), cu ilustrații.

*

Cîteva știri nouă privitoare la medici se pot adăugi acestei semnalări de lucrări recente pe acest teren.

Vechii doctori de țară erau, fără îndoială, ca și în vecini unori, bărbierii. Îi aflăm și până foarte târziu, ca în documentul muntean din *Studii și documente*, XIV, pp. 262-3, no. 26.

E de crezut însă că la „bolniți“ ca aceia din Simidreni, în părțile Argeșului, supt Vladislav-Vodă, în 1524, trebuie să fi fost și îngrijitori ai bolnavilor ori ai străinilor adăpostiți (v. *Arhiva istorică*, I, p. 104, no. 142).

Dar un medic grec *stabilit* la Tîrgoviște apare la 1626: „lane iatro“ (*ιατρος* — medic), în actul din aceiași *Arhivă istorică*, I, p. 16. Lîngă el trebuie pus la 7151 (1642-3), tot în Tîrgoviște, lîngă Matei Basarab acuma acel „Dumitrașco doftorul“, care e fără îndoială Român, cel d'întăiu al cărui nume ni s'a păstrat (Academia Romîna, *Creșterea colecțiilor*, an. 1912, p. 96). Pentru medicii greci mai târzi, tot acolo, an. 1907, p. 78.

În Moldova un „doftor“ apare la 1665 în ale mele *Studii și documente*, V, p. 88 no. 53.

Constantin-Vodă Brîncoveanu a avut un medic grec, pe „Pantheon doftorul“, al cărui nume de familie e Caliarh, Καλλιάρης (cf. Aricescu, *Condica brîncovenească*, p. 38, cu Hurmuzaki,

XIV, p. 472), La București dădea consultații atunci doftorul Gheorghe Cretanul (*Studii și documente*, V, p. 633. Un Necula Criteanul, ginerele lui Șain, la Baia-de-Aramă, *ibid.*, p. 130, no. 58, an. 1704).

E cunoscut medicul italian al lui Vodă, „Iacov doftorul“, Pilarino, care fusese și la Moscova (v. Schugler, *Peter the great*, tabla). Pe «Iacov doftorul» îl găsim la Aricescu, *l. c.*, p. 313.

Dar iată un medic *frances*, necunoscut, al Brincoveanului. Socotelile lui cuprind această mențiune: «La franțozul gerau, simbrie lui de luni 3» (Aricescu, *l. c.*, p. 661).

În epoca Fanarioților găsim pe «răposatul Clucer Fîrțog doftorul», care a fost și la Nicopol, în 1793, și pe „Clucerul Sculdat doftorul“, încă din 1788 (V. A. Urechiă, *Istoria Romînilor*, VI, pp. 85-6). La Craiova, în 1780, pe medicul Gheorghe Hagiul (*ibid.*, I, pp. 363-4). În 1798 apare Fotachi doctorul, fiul Sătrarului Nicolae Vartolomeu (Academia Romînă, *Creșterea colecțiilor*, an. 1911, pp. 45-47). S'a pomenit și de dr. Gomoiu (v. mai sus) oculistul Radu, care „au învățat meșteșugul înlăuntru Europei de la doftori, de la care are și atestat că au săvârșit învățătura acestui meșteșug“ (1794) (*ibid.*, V, pp. 424-5).

La începutul secolului al XIX-lea, d-rul Buga (1818) e amestecat într'un proces scandalos (*ibid.*, X, pp. 662-3). Un «Panaiot Nicolau doftorul» în 1807, *ibid.*, IX, p. 128, nota. Medici la 1803, *ibid.*, VIII p. 682 și urm. Medici munteni după 1812, *ibid.*, X, p. 1059 și urm. Cf. și această revistă, (IX, p. 137 și urm. Dr. Silvestru, *ibid.*, VI, p. 797; VII, p. 455. D-rul Constantin, *ibid.*, p. 455. Dr. Darvari, I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, II, p. 412. Dr. Caracaș, V. A. Urechiă, *o. c.*, VII, p. 175. Dr. Panait Necolaid (1813), Bianu, *o. c.* II, p. 533. Dr. Bruckner în Moldova, la 1825, Academia Romînă, *Creșterea colecțiilor*, an. 1912, p. 146. Dr. Ștefan Piscupescul, V. A. Urechiă, *o. c.*, XI, p. 503.

La 1763-4 socotelile domnești din Moldova pomenesc pe Antonu Spițer (*Documentele Callimachi*, II, p. 85). «Toma Spițer, Aughiane Spițeri» apare ceva mai departe (p. 94). Mai încolo am cetit: Antohi Spițerul (p. 97).

La 1813, Franți Xaiver Naiman, spițer, deschide spițerie la

Botoșani, cu „doftorii curate și alcătuite cu cè mai scumpă purtare de grijă, după rânduiala meșteșugului spițeresc“, cu „prețuri mai estene decât să urma pân acum de la spițerie ce să află“. Garanți arhiatronul Spiridon Asani și dr. Efstatie (*Documentele Callimachi*, I, p. 509, no. 203.)

La 10 Maiu 1816 se prelungește la Iași privilegiul spițerului Alexandru Verner (*Ibid.*, p. 523, no. 228).

Acesta fusese trimis la «Cobani», «pentru căutare bolnavilor» în 1792 (*Cercetări economice și financiare*, p. 70).

*

Din misiunea lui Cornelius Duplicius de Schepper, 1523-55, publicată de baronul de S. Genois și Yssel de Schepper, în *Belgia*, XX (1856), p. 152.

Nous avons entendu (7 juin 1533) que la fille bastarde d'Aloisio Gritus estoit donnée en menage à un que le Grand Empereur debroit pourveoir du vayvodat de la Valacie.

Din *Journal du voyage de M. Collier, résident à la Porte pour Messieurs les États généraux des Provinces Unies, traduit du flament*, 1672: (Dacă Turcii ieau Camenița), ils aboliroient la principauté de Moldavie pour y établir le commandement turc et la loy mahométane (p. 109).

În *Relation du voyage de la royne de Pologne et du retour de M-me la mareschale de Guebriant, ambassadrice extraordinaire et surintendante de la conduite... par Jean le Labourer*, Paris 1647, p. 201: plan de atac contra Turcilor cu Moldovenii și Muntenii.

În Henri Bordier, *Description des peintures et autres ornements contenus dans les mss. grecs de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1903. Pp. 292-3, no. 100 A, lucru frumos al lui Λουκαί ἀρχιερέως, 15 Februar 7133 (Luca de Buzău?). Suppl. 242 (pp. 293-4). Evanghelie dată de Patriarhul de Antiohia lui Matei Basarab și Doamnei Elina. O figură în Silvestre, *Paléographie universelle*, planșa 94. Pp. 305-6 manuscris adus în 1877 de un «june Roumain», care l-ar fi cumpărat la Atena.

În *Ungarische Jahrbücher* pe August 1926, d. Eugeniu Gyulokay se ocupă de legăturile cu „Dacia“ ale poetului german Martin Opitz.

Nu o dată știri de absolut prima mână se găsesc în bogata și frumoasa cartea d-lui dr. Vasile Bianu, *Insemnări din războiul României Mari*, I, Cluj, 1926. Ofițerii răniți dau povestirea directă a lucrurilor pe care le-au văzut și înfăptuit.

*

Într'una din scrierile lui Ratheims, episcop de Verona (secolul al X-lea), e vorba de un „scăunaș acoperit de un covor gotic“ (*scabellum tapete gothico tectum*; Migne, *Patrologia latina*, c. 294). E vorba, de sigur, de scoarțele vechi tracice pe care le păstrăm și până acum.

*

În *Biserica ortodoxă română*, II, 45, păr. V. Ursăcescu vorbește de *Agatanghel*, după un manuscris din colecția sa (e vorba în el și de Napoleon).

*

În *Monografia municipiului Oradea și județului Bihor*, I, *Așezămintele culturale* de profesorul Petre Dejev, Oradea, 1926, o bună biografie a lui Alexandru Roman, cu portretul lui, al lui Iosif Vulcan și al lui Iustin Popfiu, poetul. Urmează note istorice (cu multe ilustrații, unele din ele nouă și deosebit de frumoase). Foarte folositoare știrile despre viața orașului supt noua stăpânire. O biografie a generalului Moșoiu. Urmează expunerea organizării orașului și județului. Capitoliul despre Biserică e datorit profesorului Paulescu, de la Medicină din București; nu-l judecăm. Autorul cărții tratează despre rosturile religioase în părțile Orăzii (la Șeghești n'a fost episcopie — nimeni n'a zis-o —, ci protopopiat de *horepiscopi*). Foarte folositoare descrierea bisericilor din oraș (se rectifică: «Ephrem Bannyanim» Efrem din Baia, nu «Ventamin»; p. 135). Un șir de biografii ale episcopilor moți.

NOTIȚE

Pentru un Ungur trăind în «terra transalpina» la 1333 v. Nagy Gyula, *Gróf Sztaray Oklevéltara*, Budapesta 1887, I, p. 80.

*

Pentru turnare de slove chirilice la 1827, *Creșterea colecțiilor Academiei Române*, 1906, p. 112.

•

Pentru Păhărniceasa Adrienne Imbault, soacra contelui Logothet (1810), *ibid.*, 1912, p. 156.

•

Un Tânase negustorul din Botoșani care la 1774 aduce marfă din Polonia, *ibid.*, 1907, p. 203.

*

Pentru evenimentele de la 1821, *ibid.*, p. 88 și urm.

*

Pentru „goștina birșănească“, ms. 3.258 al Academiei Române, fol. 180.

*

În Guys, *Voyage littéraire de la Grèce*, I, Paris 1776, p. 169, despre un danț care «n'est pas désagréable, quand elle est bien conduite et avec la justesse qu'elle escize. Elle pourroit bien venir des Daces qui habitaient anciennement la Valachie».

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În Léonce Pingaud, *Un agent secret sous la Révolution et l'Empire (d'Entreignes)*, Paris 1893, e vorba de legăturile lui cu o Alexandrina Ghica.

*

În condica 40 a Mitropoliei din București, aflătoare la Academia Română, găsim, pe la 1800, un Marin tipograful, care se face călugăr.

În manuscriptul 623 al Academiei, fol. 97, un proces pentru zestre al lui Lupașco carătașul (12 Iulie 1780).

*

Anania Vornicul de Botoșani apare la 1751 și în *Creșterea colecțiilor Academiei Române*, 1912, p. 121.

*

În *Răzeșul*, I, n-le 6-7, părintele episcop Antonovici dă știri despre schitul Măgarul. Și altele despre emigrațiile Mocanilor (siliștea oilor, siliștea Bretcanii către Prut). Un document al lui Alexandru-Vodă Moruzi pentru biserica din târgul Fălciului.